

Jannie Rosenberg Bendsen
Birgitte Kleis
Mogens Andreassen Morgen

Bellahøj

Fortællinger om
en bebyggelse

Et kig fra amfiteatret mod Bellahøj Syd engang i 1960'erne, inden beplantningen voksede til. Her ses transparensen i mellembygningerne tydeligt.

INDHOLD

7	Forord
13	Samfundsudvikling og boligforhold
49	Bellahøj – historien
105	Håndholdt industrialisering – opførelsen
147	Landskabet og arkitekturen
251	Projektkonkurrencen
273	Bakken, bjerget og højen
283	Noter
287	Illustrationer
289	Litteratur
291	Forfattere & tak
293	Register
	Interview
33	<i>Vi skal være her alle sammen</i> Anne-Marie Frederiksen
37	<i>Arbejdet kræver tålmodighed og god kommunikation</i> Driftsleder hos fsb – Jørn Kaas
89	<i>Livet larmer – det er til for at blive brugt</i> Gerda Bilde
93	<i>Tænk, at se solen stå op ved morgenmaden</i> Mette Simonsen Nielsen og Camilla Bøйhuus Mølgaard
131	<i>Hvis man vil have indflydelse, må man blande sig</i> Samir Al-Sobehi
137	<i>Her har jeg ikke tænkt mig at flytte fra</i> Pelle Jarmer
243	<i>I klart vejr kan vi se helt til Stevns</i> Thor og Ulla Nielsen
247	<i>En dag opdagede vi, at der er forskel på alle bygningerne</i> Niels, Laurits, Emma, Shaun og Mikkel
259	<i>At bære stoltheden videre</i> Rolf Andersson og Jan Søndergaard
265	<i>Grundideen bag det at bo alment er fællesskabet</i> Ann Petersen
269	<i>Nu har vi kun boet her 50 år</i> Lizzie og Svend Møller

Højhus på Bellahøj, tegnet af
Svenn Eske Kristensen for AKB.

Dette er en fortælling om Danmarks første højhuse – skyskraberne på Bellahøj.

Ingen anden boligbebyggelse har her i landet vakt så stor opsigt som Bellahøj, der ved færdiggørelsen i løbet af 1950'erne, fremstod som en materialisering af den schweizisk-franske arkitekt Le Corbusiers vision om en ny måde at bo på.

Arkitektkonkurrencen om Bellahøj blev afgjort i 1944, og byggeriet blev opført i etaper op igennem 1950'erne med fire almene boligselskaber – AAB, AKB, fsb og SAB – som bygherrer, mens en række fremtrædende danske arkitekter stod for udformningen af de enkelte bygninger. I 2014 – 70-året for den oprindelige arkitektkonkurrence – udskrev de fire boligorganisationer på Bellahøj en ny arkitektkonkurrence med henblik på at få renoveret bebyggelsen. Konkurrencen sigtede på at etablere en overordnet ramme for renoveringen af den samlede Bellahøjbebyggelse, der efterfølgende skal gennemføres med separate arkitektudbud i hver af de fire boligorganisationer.

Bogens afsæt er denne arkitektkonkurrence, men udgivelsen er samtidig foranlediget af, at *Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur* i 2013 indstillede Bellahøjbebyggelsen til fredning. Det satte fokus på Bellahøj som et værdifuldt arkitekturværk, der rummer ekstraordinære kvaliteter, som også kommende generationer skal have mulighed for at opleve. Kulturstyrelsen forelagde fredningsforslaget for *Det Særlige Bygningssyn*, der er kulturministerens rådgivende udvalg i spørgsmål om fredning, og på bygningssynets anbefaling besluttede styrelsen at stille fredningen i bero, indtil renoveringen er gennemført. I stedet indledte man et tæt samarbejde med boligorganisationerne om først arkitektkonkurrencen og siden selve renoveringen, hvor samarbejdet mellem boligorganisationerne og Kulturstyrelsen skal sikre, at Bellahøjbebyggelsens fremragende kulturhistoriske og arkitektoniske værdier bliver sikret, udbygget og forbedret.

Bellahøj kan ses som en sammenfatning af mange af de sociale, demografiske og politiske bevægelser, der prægede det danske samfund i første halvdel af det 20. århundrede. Sociologen Hans Kristensen tegner derfor indledningsvis et billede af de forudsætninger i tiden, der fører til opførelsen af bebyggelsen: Dels samfundsudviklingen med den store boligmangel, dels den bevidste politik, der sigtede mod at brede velstanden ud, så gode boliger ikke kun tilkom de få. Her spiller den almene boligbevægelse en afgørende rolle som en af grundpillerne i etableringen af den danske velfærdsstat. Politikerne tog de afgørende beslutninger, men med byggeriet som en af de vægtigste mekanismer til at gribe ind i samfundsudviklingen var det den almene boligbevægelse, der var en af de vigtigste aktører, når beslutningerne skulle føres ud i livet.

Den fabelagtige grund på Københavns højeste sted, som var en af de sidste store ubebyggede arealer i København, var tidligt udset til en boligbebyggelse, hvor der kunne skabes eftertragtede boliger. Et historisk kapitel beskriver kampen om, hvem der skulle bygge på Bellahøj – og hvordan. Nogle af samfundets tungeste aktører var involveret, og forløbet begyndte flere årtier før opførelsen.

Bellahøj blev udviklet som et eksperimentelt projekt med henblik på at industrialisere byggeriet i Danmark, og bogen afdækker gennem en beskrivelse af de nye metoder, der blev udviklet, hvordan bygherrerne aldrig nåede helt på omgangshøjde med deres eget ambitionsniveau for graden af industrialisering. Byggeprocessen blev en del mere ‘håndholdt’, end den egentlig var tænkt.

Arkitekturen og landskabet beskrives som en inkarnation af det modernistiske ideal. Byggeriet i Danmark i 1950’erne var stadig funderet i den funktionelle tradition, hvor der var fokus på den stedbundne arkitektur, lokale materialer og godt håndværk. Og netop dette var en medvirkende årsag til, at byggeriet fik sin høje kvalitet, og at det modernistiske ideal på Bellahøj fremstår i en meget menneskelig udgave.

Sluttelig fortælles om arkitektkonkurrencen og fremtidsperspektiverne for renoveringen af Bellahøj, som ved at bevare og udvikle de enestående boligkvaliteter, der gør Bellahøj til et ikon i dansk arkitekturhistorie, skal sikre, at stoltheden over at bo på Bellahøj bæres videre til fremtidens beboere.

Ændringer i beboerdemografien på Bellahøj spiller en væsentlig rolle i udviklingen, og bogen rummer derfor en række portræt-interview med beboere, både med nogle af dem, som har boet der stort set siden opførelsen, og med nogle af de nytilkomne. Disse portrætter dokumenterer, at glæden og stoltheden ved at bo på Bellahøj er intakt i dag, men også at der er udfordringer og problemer, som renoveringen af bebyggelsen skal bidrage til at afhjælpe.

Bogen er illustreret med et væld af ældre arkivmateriale, som ikke har været vist før, og et stort antal nyoptagelser af fotografen Laura Stamer. Beboerne, der har stillet sig til rådighed for interview, er portrætteret af fotograf Helga C. Theilgaard.

Det er bogens intention gennem denne kalejdoskopiske fortælling at vise Bellahøj som et enestående arkitekturværk og en kulturhistorisk milepæl i udviklingen af boligbyggeriet og velfærdsstaten i Danmark. Og samtidig er det intentionen at vise Bellahøj som et rart sted at være – og et godt sted at bo.

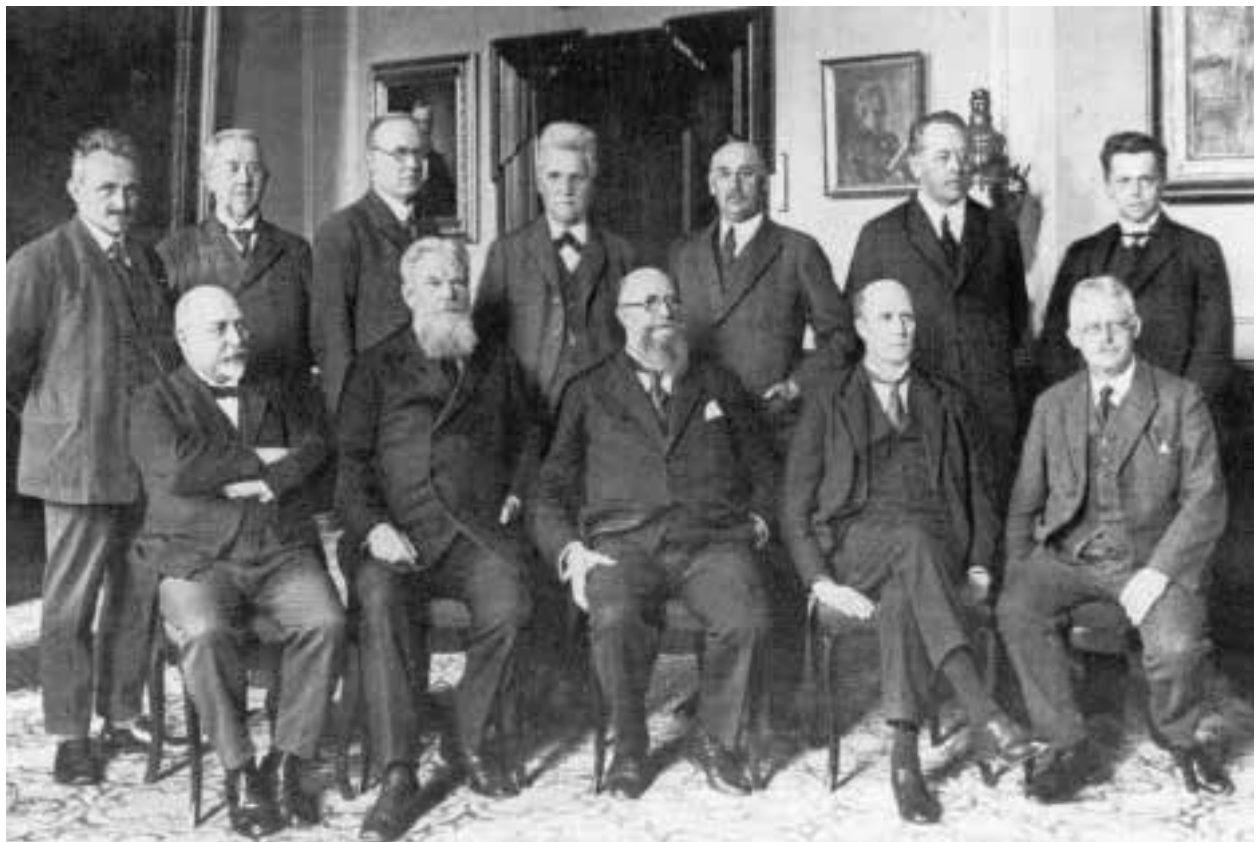
Jannie Rosenberg Bendsen
Birgitte Kleis
Mogens Andreassen Morgen

Bellahøjbebyggelsen set fra Degnemosen. De fremskudte altan-karnap-partier træder tydeligt frem på facaden.

Samfundsudvikling og boligforhold

Kanslergadeforliget blev indgået mellem den siddende socialdemokratiske regering, Det Radikale Venstre og Venstre en nat i januar 1933.

Flytningen fra land til by i perioden fra 1930-1960 betød samtidig, at Danmark udviklede sig fra landbrugsland til industrisamfund.

Velfærdssamfundet fødes

Krakket på New Yorks børs i 1929 fik ikke alene den amerikanske økonomi til at bryde sammen – det blev også en udløsende faktor for den verdensomspændende økonomiske depression, som i de følgende år ramte hele den industrialiserede del af verden og spredte massearbejdsløshed, fattigdom og politisk radikalisering i sit kølvand. I Danmark kulminerede ledigheden blandt arbejderne i 1932, da 32 procent var uden job. Samtidig stod landmændene i massive økonomiske problemer.

De samfundsmæssige konflikter spidsede til, men med Kanslergadeforliget mellem den socialdemokratiske regering, De Radikale og Venstre i januar 1933 lykkedes det at undgå en ødelæggende storkonflikt. Dette forlig lagde grunden til det velfærdssamfund, der for alvor blev foldet ud i årtierne efter anden verdenskrig. Det mest kendte resultat af forliget er Steinckes socialreform, som ændrede socialpolitikken grundlæggende fra at være et almisserprincip til at blive et retsprincip. Derimod er det mindre kendt, at der i forlængelse af forliget også blev indført meget gunstige låneordninger til boligbyggeriet.

I slutningen af 1930'erne rettede økonomien sig, ledigheden faldt, og den positive økonomiske udvikling fortsatte under besættelsen fra 1940-1945. Da krigen var forbi, herskede der store forventninger til opbygningen af velfærdssamfundet, som Socialdemokratiet satte på dagsordenen, men forventningerne blev kun meget langsomt indfriet. Hele perioden fra 1945 og frem til omkring 1960 var præget af langsom økonomisk vækst, mangel på varer og konflikter på arbejdsmarkedet. Desuden medførte den kolde krigs polariserede politiske klima en generel frygt for, at de store årgange fra 1940'erne hverken kunne finde beskæftigelse eller boliger, når de forlod uddannelsessystemet. Situationen løste sig først i løbet af 1960'erne, som bød på en lang periode med økonomisk vækst og høj beskæftigelse.

Øget bolig efterspørgsel

Både den generelle økonomiske krise og nemmere adgang til bedre præventionsmidler førte i 1930'erne til et fald i fødselstallet, som på langt sigt ville have medført en reduktion i befolkningstallet fra de 3,4 millioner indbyggere, som Danmark husede i 1930. Men da økonomien kom i gang, og ledigheden faldt hen mod årtiets slutning, valgte flere at blive gift og stifte familie, og det øgede bolig efterspørgslen. Det almindelige var, at man giftede sig relativt tidligt, og de fleste fik også børn i en yngre alder, end vi gør i dag. Fødselstallet begyndte at stige igen af sig selv, og under besættelsen tog udviklingen yderligere fart. I 1947 var befolkningstallet oppe på 4,1 millioner – de store årgange var født. Selv om fødselstallet faldt lidt i det efterfølgende årti, fortsatte befolkningstallet med at vokse, så i 1960 var der 4,5 millioner danskere.

I hele perioden fra 1930-1960 foregik der – med undtagelse af under besættelsen – en uafbrudt nettoflytning fra land til by. Ikke blot til hovedstaden og de større byer, men også til købstæderne og stationsbyerne. I 1945 boede cirka en tredjedel af befolkningen i de store byer med over 100.000 indbyggere, en anden tredjedel i de mindre byer og endelig en sidste tredjedel på landet. Danmark gik fra at være et landbrugsland til at være et industrisamfund. Allerede i 1940 var andelen af beskæftigede i landbruget under en tredjedel af samtlige beskæftigede, og i 1960 var det kun en femtedel. Det voksende antal arbejdspladser i byernes erhverv tilbød bedre

Den nye tids boliger skyder op på Bellahøj i 1953 – i forgrunden i en af Nørrebros lejekaserner i Mimersgade.

arbejds- og indtjeningsforhold, end landbruget gjorde, ligesom der også var bedre boligforhold i byerne. Ikke fordi byens boliger målt med nutidens målestok var gode, men snarere fordi landarbejdernes boliger var så elendige, at selv en toværelses i byen med kakkelovn og med toilet i gården var en forbedring af boligstandarden.

I de svære tider i 1930'erne medførte tilstrømningen af mennesker til byerne, at mange boliger blev overbefolket. Datidens definition på en overbefolket bolig var, at der skulle være flere end to beboere per værelse. En toværelses lejlighed med fire beboere var med andre ord ikke overbefolket. Man skulle være mindst fem i en toværelses, før der var tale om overbefolkning. I 1940 boede godt syv procent af hovedstadens indbyggere i overbefolkede lejligheder, og næsten ti procent af provinsbyernes beboere gjorde det. Det var især arbejderfamilierne, som boede trangt, og andelen af arbejderfamilier, der boede i overbefolkede lejligheder, var tre gange højere end familier fra andre samfundsgrupper.

Boligpolitik – før og efter Kanslergade

Gennem hele det 20. århundrede var dansk boligpolitik præget af værdikampe mellem stærkt ideologiske holdninger. Fra borgerlig, liberal side ønskede man så lidt statslig og kommunal indblanding som muligt – markedet skulle have lov at råde. Fra socialdemokratisk side ønskede man en omfattende regulering og subsidiering af boligbyggeriet, fordi man mente, at samfundet skulle sikre gode boligforhold for alle. De liberale ideer dominerede i århundredets første årtier, de socialdemokratiske fra 1933 og frem.

I Kanslergadeforliget fra 1933 blev der på socialdemokratisk initiativ indført meget gunstige låneordninger til boligbyggeriet, rettet mod de almennyttige boligforeninger. Ordningerne blev yderligere forbedret i 1938 med særligt sigte på byggeri for børnerige familier. De førte til en vækst i antallet af almennyttige boligforeninger og

efterhånden også i deres byggeaktivitet. Men helt frem til besættelsen var der større byggeaktivitet hos kommunale og private bygherrer. Resultatet af det øgede boligbyggeri sidst i 1930'erne var, at der i 1940 var et overskud af ledige lejligheder på ikke mindre end 16.000 på landsplan, hvoraf godt 7.000 var i hovedstaden.

Boligoverskuddet fra 1940 forsvandt imidlertid hurtigt igen med den stigende efterspørgsel, og samtidig medførte materialemanglen under krigen en halvering af nybyggeriet, som betød, at der i løbet af besættelsesårene opstod boligmangel. Det var især det private boligbyggeri, der gik i stå, mens både det almennyttige og det kommunale byggeri blev forøget og kom til at udgøre godt halvdelen af den begrænsede årlige tilvækst.

Et centralt element i efterkrigstidens velfærds politik var at øge boligbyggeriet. Allerede i 1946 blev der vedtaget en byggestøttelov, som skabte de økonomiske forudsætninger for et stærkt stigende byggeri, men fortsat materialemangel og mangel på kvalificeret arbejdskraft satte grænser for, hvor mange boliger der kunne bygges. Antallet af færdiggjorte boliger per år nåede dog hurtigt op på samme niveau som før krigen, det vil sige omkring 20.000, men det var ikke nok til at imødekomme behovet, og helt frem til 1960'erne var der boligmangel i Danmark. Den ramte især de unge nyetablerede familier og – i endnu højere grad – de enlige.

Byggestøtteloven fra 1946 rummede en række subsidier, hvis hovedsigte var at sikre, at boligudgifterne i nybyggeriet ikke kom til at ligge ret meget over niveauet i den ældre boligmasse. Midlerne gik ud på at fritage nybyggeriet for ejendomsskatter i de første 22 år efter færdiggørelsen og at give billige statslån. Lånegrænsen for statslånene varierede, alt efter om byggeriet var højt eller lavt, og om det var en kommune eller et boligselskab eller en privat bygherre, der byggede. Derudover kunne der gives huslejetilskud til nedsættelse af lejen for mindrebemidlede og børnerige familier. Dette betydelige statslige engagement i boligbyggeriet og -forbruget var overordentlig gunstigt for byggeriet. Der blev i perioden fra 1946-1958 opført cirka 240.000 nye boliger, hvoraf cirka halvdelen var kommunale eller almennyttige boliger, mens resten fortrinsvis var private parcelhuse. Næsten 90 procent af samtlige boliger havde fået en eller anden form for statsstøtte. Efterhånden som den mest akutte bolignød var overkommet – uden at boligmanglen reelt var afskaffet – blev de tunge statslige subsidier gradvist nedtrappet for til sidst helt at forsvinde i 1958.

Ministerium for Boligvæsen og Byggeri, det senere Boligministeriet, blev oprettet i 1947. Samme år etableredes også Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) for at fremme byggeriets modernisering. En af de første opgaver, instituttet tog fat på, var at undersøge, hvorledes vinterbyggeri kunne gennemføres bedst muligt, således at byggeriets sæsonsvingninger blev formindsket. I 1950'erne koncentrerede instituttet sin virksomhed om at fremme industrialiseringen af byggeriet ud fra den erkendelse, at det traditionelle, murede byggeri åbenbart havde svært ved at nå op på en årlig produktion på over 20.000 boliger. Et af de eksperimenterende byggerier, som blev fulgt af SBI i denne sammenhæng, var højhusene på Bellahøj. Det egentlige gennembrud for det industrialiserede byggeri skete imidlertid ikke i 1950'erne, men kom først et årti senere – og bidrog til den volumenforøgelse, som i løbet af årene 1960-1975 omsider afskaffede efterkrigstidens boligmangel.

Boligpolitikken indeholdt også elementer, som set med nutidens øjne er lidt finurlige. I 1955 indførtes en bestemmelse om, at etageboliger og parcelhuse, som søgte et af de favorable statslån, skulle indsende et forslag til en møbleringsplan samtidig med ansøgningen om lånet. Denne ordning blev fulgt op af SBI,

som i 1956 udsendte en anvisning, hvor stort set alle tænkelige møbler i datidens boliger er medtaget. For hvert møbel angives, hvor meget de fylder, og hvilket betjeningsareal der skal regnes med omkring det enkelte møbel. Således skal betjeningsarealet ved en lænestol være 30 centimeter foran stolen, hvis den står ved et sofabord, og mindst 80 centimeter, hvis den står med front mod en væg. Tilsvarende mål findes for senge, borde, skuffemøbler, sy-borde, radiogrammofoner osv. Som SBi skrev i anvisningen: »En møbleringsplan viser ikke, hvordan møblerne skal opstilles i en bestemt bolig. Den viser én eller flere muligheder for anbringelse af de almindeligt forekommende møbeltyper«. Når dette krav om en møbleringsplan ikke var så dumt endda, skyldes det blandt andet, at man i hele perioden fra 1945 og frem til 1960’erne blev ved med at bygge mange små to- og to et halvt-værelses lejligheder, hvor det ikke altid var helt indlysende, hvordan man kunne få alle de møbler ind, som en familie med to-tre børn har brug for.

Boligpolitikken indeholdt et yderligere element, som den dag i dag kan vække debat. Under første verdenskrig blev der i 1916 indført en midlertidig huslejeregulering for at beskytte lejerne, efterhånden som boligmanglen steg. Denne regulering blev gradvist afviklet i det efterfølgende årti og helt ophævet i 1931. I 1939 blev den midlertidige huslejeregulering dog genindført på grund af udsigten til endnu en europæisk storkrig. Trods talrige forsøg på at afskaffe 1939-reguleringen i de 70 år, der er gået efter krigens afslutning, er det ikke lykkedes. Så den eneste periode i de seneste hundrede år, hvor der i Danmark har været en fri, markedsbestemt husleje, er i de otte år fra 1931-1939. Derimod har markedskræfterne i alle årene haft frit spil for så vidt angår ejerboligerne og har medført store prisudsving i takt med samfundsøkonomiens op- og nedture. Boligmarkedet har således udviklet sig med helt forskellige spilleregler og helt forskellige økonomiske konsekvenser for den enkelte beboer i henholdsvis lejebolig og ejerbolig.

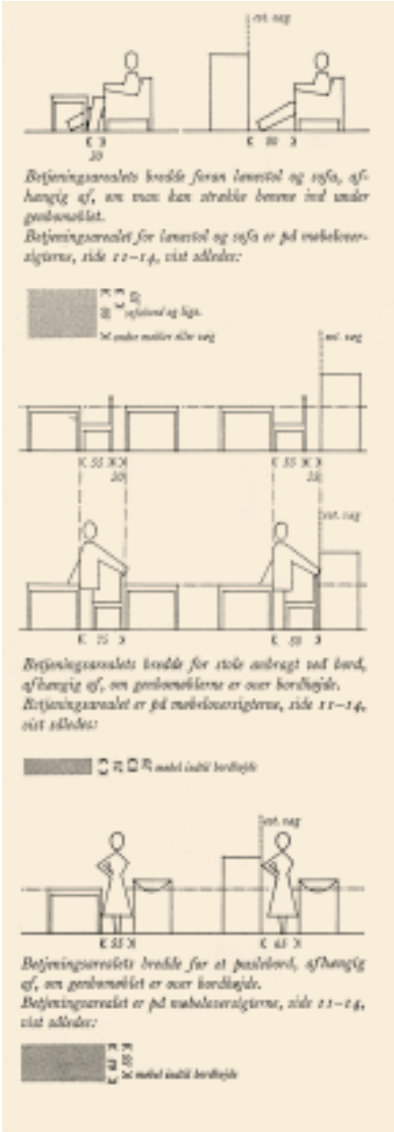
Boligbevægelsen

Det første almennyttige boligselskab i Danmark var Arbejdernes Boligforening (AAB), som blev dannet i 1912. Kort efter fulgte etableringen af Arbejdernes Kooperative Byggeforening (AKB) i 1913 og siden kom flere til. I 1919 blev Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber (FO) stiftet.

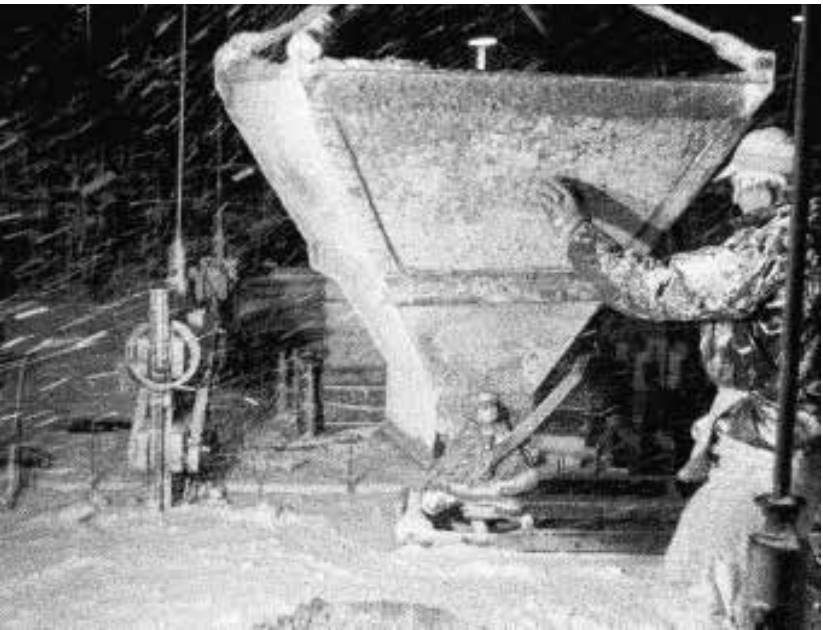
Under krigen – og især i årene lige efter – steg antallet af almen-nyttige boligselskaber, og de kom til at stå for en betydelig del af nybyggeriet. På trods af den generelle politiske velvilje i efterkrigsårene, hvor frykten for sociale opstande og måske endog en kommunistisk magtovertagelse i nogle år prægede udformningen af politikken, var det vanskelige tider at gennemføre almennyttigt kvalitetsbyggeri i, både på grund af presset for at bygge mest muligt, hurtigst muligt, og på grund af den generelle materiale-mangel. Internt blandt de almennyttige boligselskaber var der til langt op i 1950’erne en løbende debat om nødvendigheden af at acceptere en ringere kvalitet i nybyggeriet mod øget kvantitet.

I 1951 udsendte Dansk Almennyttigt Boligselskab (DAB) et ’nød-program’, der beskrev, hvordan boligselskabet ville forsøge at fastholde en grundlæggende kvalitet i boligerne ved at holde igen med udstyr, der kunne komme til senere. Heroverfor stod det synspunkt, at det politiske pres for at øge kvantiteten på bekostning af kvaliteten havde den bagtanke, »at indskrænke det sociale byggeris virkefelt for at skaffe mere råderum for spekulationen«, som det blev formuleret af Fællesorganisationens formand K. Korsgaard i 1956.

19

Hvor meget plads krævede en lænestol, og hvordan kunne man placere et tv hensigtsmæssigt i en stue? Svarene var at finde i Statens Byggeforskningsinstituts møblerings-anvisning fra 1956.

Ved opførelsen af Bellahøjbebyggelsen blev der eksperimenteret på flere fronter, og både vinterbyggeri og nye industrialiserede metoder blev afprøvet. Statens Byggeforsknings-institut evaluerede begge dele i rapporter til branchen.

»Når vi kræver ret til at spænde så vidt, så vi også bygger for det klientel, der i dag betaler den højere husleje, som det forretningsmæssige byggeri betinger, bliver konsekvensen imidlertid også, så vidt jeg kan se, at vi må acceptere visse huslejeforhøjelser på betingelse af en huslejedifferentiering efter sociale hensyn«, fremførte Korsgaard. Fællesorganisationen – eller i hvert fald formanden – ville altså fastholde høj kvalitet i det almennyttige byggeri. Denne diskussion var ikke mindst aktuel i forbindelse med opførelsen af Bellahøjhusene, hvor de moderne og veludstyrede boliger endte med huslejer, der lå væsentligt over normalen for almennyttige boliger. De blev i samtiden kritiseret for at være for middelklassen og ikke for arbejderklassen, der af nogle blev opfattet som den almennyttige boligs primære målgruppe.

Fællesorganisationen

Fællesorganisationens mærkesager var fra begyndelsen og i mange årtier frem at arbejde for en afhjælpning af boligbehovet især blandt de mindrebemidlede, at fremme en stabil statslig medvirken i finansieringen af boligbyggeriet, at sikre en langsigtet planlægning af boligbyggeriet og byudviklingen, samt at fremme en kooperativ indsats i byggesektoren. I tiden frem til anden verdenskrigs udbrud konsoliderede Fællesorganisationen sig og begyndte i 1933 at ud-sende bladet *Boligen*, som skulle bidrage til at fremme de nævnte mærkesager og til at udbrede disse i en bredere debat. I bladet diskuteredes også aktuelle boligpolitiske spørgsmål, og der blev bragt artikler om moderne arkitektur og om boligindretning. I 1930’erne blev det imidlertid mest ved debatten, men i årene lige efter krigen slog synspunkterne igennem i boligpolitikken. I dag er FO kendt under navnet BL – Danmarks Almene Boliger.

Boligforbrug og boligforhold

Der findes forskellige oplysninger om familiernes udgifter til boligforbrug gennem tiderne. I 1940 blev det opgjort, at en gennemsnitlig arbejderfamilie brugte 14 procent af sin indkomst på boligen, hvortil kom udgifterne til brændsel og belysning. Krigsårenes relativt gode privatøkonomi, men utilstrækkelige boligforsyning kombineret med huslejereguleringen, førte til, at de gennemsnitlige boligudgifter faldt. Der findes en opgørelse fra Danmarks Statistik fra 1947 – som næppe er helt sammenlignelig med den fra 1940 – hvor den gennemsnitlige boligudgift udgør så lidt som fem procent af indkomsten. Datidens familie brugte til gengæld helt op omkring 40 procent af deres indkomst til fødevarer. Udgifterne til boligforbrug steg kun langsomt i 1940’erne og 1950’erne, men voksede dog i forhold til indkomsten. Det nuværende niveau på 20 procent blev nået omkring 1980 og har siden holdt sig nogenlunde konstant, dog forstået på den måde, at uanset hvor meget de gennemsnitlige indkomster vokser, så følger boligforbruget med op. Så målt i kroner og ører har vort boligforbrug været uafbrudt stigende i næsten 70 år.

Forbedringerne af boligernes udstyrsstandard begyndte tidligt i århundredet med indlæggelsen af vand og gas til madlavning. Siden kom elektriciteten, og i 1930 havde de fleste byboliger gas, elektrisk lys og vand. Mange boliger blev stadig opvarmet ved hjælp af kakkelovn, men i nybyggeriet blev det i 1930’erne almindeligt at indlægge centralvarme og at udstyre boligen med badeværelse. Fornyelsen af de ældre ejendomme lod imidlertid vente på sig, og selv i 1950’erne var det ikke almindeligt at have centralvarme og bad i boligerne.

Hvad angår boligens øvrige udstyr, blev radioen almindelig i de danske hjem i løbet af 1930’erne, og allerede i 1940 havde næsten alle hjem en radio. I 1950’erne kom fjernsynet, og i 1954 var der en times udsendelse om dagen og 1.288 tv-licenser. I 1960 var tallet steget til 388.000 licenser, og ti år efter var tv hver mands eje. I køkkenet begyndte det elektriske udstyr først at dukke op i 1950’erne. Først kom elpiskeren, så kom køleskabet. I 1960 havde halvdelen af de danske husstande køleskab. Dybfryserens vej ind i boligerne var langsommere, og den blev først almindelig i 1970’erne – lidt tidligere på landet end i byerne.

Boligindretningen i 1930’erne varierede i forskellige befolkningsgrupper. Borgerskabets relativt store boliger havde klart funktionsopdelte rum: spisestue, dagligstue, soveværelse og børneværelser, med hvert sit møblement. I dagligstuen foretrak man tunge, polstrede møbler, i soveværelset store, tunge senge, toiletbord med spejlarrangement og store klædeskabe. Arbejdere og underordnede funktionærer fulgte i en vis udstrækning samme mønster, men tilpassede det til de typisk mindre boliger. Således var det almindeligt kun at have én stue med en mindre spiseafdeling og en sofagrube med polstrede møbler. Blandt akademikere og folk med højere uddannelser havde nogle pionerer taget den nye møbleringsstil op, hvor lette møbler af stålrør dukkede op både i stuen og i soveværelset.

I efterkrigsårene ændrer indretningsidealerne sig meget langsomt. I tilbageblik står 1940’erne og 1950’erne som den moderne danske møbelkunsts guldalder, men selv om Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (FDB) sammen med datidens ypperste møbelarkitekter, for eksempel Børge Mogensen og Hans J. Wegner, udviklede møbelklassikere til overkommelige priser, så var det den konventionelle, repræsentative småborgerlige indretningsstil, der dominerede både i borgerskabets og arbejderklassens

21

hjem. Hos den veluddannede del af den voksende middelklasse brød de moderne, lette møbler dog igennem. I arkitekternes, akademikernes og skolelærernes hjem købte man Børge Mogensens spisestuestole og tilhørende shakerbord. Her kom PH-lampen til at hænge over spisebordet, og her sad man i Bruno Mathssons lænestol. Stilen vandt først større udbredelse i 1960’erne og 1970’erne, blandt andet båret frem af boligbladet *Bo Bedre*, der begyndte at udkomme i 1961, og af IKEA, som kom til i slutningen af 1960’erne med lette, lyse og prismæssigt overkommelige møbler.

I 1954 begyndte Danmarks Radio at sende hver aften – dog kun i én time. Efter få år var fjernsynet blev familiens nye samlingspunkt.

Mens hovedparten af danskerne stadig foretrak tunge traditionelle møbler, gik akademikere og arkitekter i 1950’erne nye veje ved at indrette deres hjem med møbler af blandt andre Børge Mogensen og Bruno Mathsson.

Boligønsker

Det har engang spøgefuldt været sagt, at de fleste danskeres højeste boligønske er at få sig et fritliggende parcelhus med egen have på Københavns Rådhusplads. Det er ikke hele sandheden – men befolkningens boligønsker har været fortolket forskelligt. Blandt planlæggere, arkitekter og boliginteresserede politikere har diskussionen handlet om, hvilken boligtype der er bedst for befolkningen. På den ene side blev der argumenteret for, at den individuelle ejerbolig, parcelhuset eller rækkehuset med egen have, er den bedste bolig. På den anden side argumenteredes for fordelene ved den moderne bybolig i en lejet etageejendom som den boligform, der passer bedst til det industrialiserede samfunds livsform. I grove træk var og er det første synspunkt i en dansk sammenhæng især fremført af de borgerlige partier, mens det andet er fremmet af de socialistiske partier. Socialdemokratiet har altid været splittet mellem disse synspunkter, især spørgsmålet om ejerskab. Nogle så ejerboligen som arbejderens værn mod udbytning fra skruppelløse udlejerers side. Andre betragtede ejerboligen som korrumperende. Fik arbejderen først en ejerbolig, så var han blevet småkapitalist, tabt for den socialistiske sag. Disse konflikter er mildnet i dag, men ikke helt forsvundet.

Ser man på befolkningens faktiske boligvalg, kan man tage dem som udtryk for folks boligønsker, dog med den begrænsning, at man naturligvis skal have råd til at få ønskerne opfyldt. I 1940 boede 40 procent af befolkningen i ejerboliger, mens andelen i dag er steget til næsten 60 procent. Forskydningen mod ejerboligen, først og fremmest parcelhuset, tog for alvor fart i 1960'erne. På det tidspunkt var der omsider fuld beskæftigelse, og kvinderne rykkede massivt ind på arbejdsmarkedet. Det betød, at et flertal af familierne fik råd til at vælge boligform frit, og da blev familiernes valg i vid udstrækning ejerboligen i parcelhuset. I dag bor ikke mindre end 90 procent af børnefamilierne således i parcelhus.

En anden måde at kortlægge boligønsker på er at spørge folk om deres boligdrømme. De første systematiske spørgeskemaundersøgelser om dette emne kom i 1960'ernes begyndelse, hvor *Berlingske Tidende* viste, at godt 70 procent af befolkningen ønskede at bo i parcelhus eller rækkehus, mens under 30 procent ønskede at bo i etagebolig. Senere undersøgelser bekræfter stort set disse tal, men nuancerer dem. Det har vist sig, at boligønskerne varierer meget igennem livsforløbet. Som ung trækker den tætte bys lejelejligheder, mens børnefamilierne stort set alle drømmer om det selvejede parcelhus i frie omgivelser. En del enlige og pensionister foretrækker – også af økonomiske grunde – lejeboligen.

Boligidealer

Den funktionalistiske ambition var at skabe sunde, moderne boliger for almindelige mennesker, hvor unødvendig pynt var fjernet, og hvor der var taget højde for hjemmets forskellige funktioner. Det kom for eksempel meget tydeligt til udtryk i køkkenindretningen. Køkkenet blev set som husmorens arbejdsplads, og den skulle indrettes rationelt på baggrund af studier af typiske bevægelsesmønstre under madlavning og andet køkkenarbejde. Næste fase i analysen af køkkenet førte til udviklingen af spisekøkkenet i begyndelsen af 1950'erne. Indtil da spiste man i stuen. Vejen frem mod spisekøkkenet var lidt famlende, som det fremgår af en SBI-undersøgelse fra 1956 om projekterede spisepladser i etageboligen, hvor der skrives om »spisekøkkenfold«, »spiseforstue« og »spisekammer«.

Kollektivbebyggelsen Høje Søborgs lejligheder var kun udstyret med små tekøkkener, og beboerne indtog de varme måltider i bebyggelsens fælles restaurant.

Også i boligens øvrige rum var funktionalismens indflydelse tydelig. Der skulle være indbyggede skabe i soveværelset og gangen, store vinduer i opholdsstuen, solvendt altan osv. Stuk, profilerede døre og paneler, småsprossede vinduer blev bandlyst til fordel for rene, glatte flader og store vinduer. De nye boligidealer blev i den mest rendyrkede form ført ud i livet i nogle af 1930'ernes villa-byggerier, mens de som hovedregel blev taget ind i etagebyggeriet i en lidt mere afdæmpet form.

Funktionalismen søgte at tilpasse boligerne til det moderne industrisamfund og de ændrede vilkår, det skabte for både mænd og kvinder. Et af de mere radikale resultater heraf var udviklingen af kollektivhuset, hvor en lang række af husmorens hjemlige forpligtelser ikke længere skulle klares af den enkelte kvinde i egen bolig, men løses kollektivt. Kvinden skulle frigøres fra det hjemlige arbejde for at kunne stå frit på arbejdsmarkedet. Mandens pligter i hjemmet var ikke opfundet endnu. Allerede i 1935 blev der opført et større kollektivhus i Aarhus, Klintegaarden, og i begyndelsen af 1950'erne blev der opført flere kollektivhuse i almennyttigt regi. Mest kendt – og længst levende – er DAB's kollektivhus *Høje Søborg* fra 1951. I den enkelte bolig er der kun et lille skabskøkken, da de varme måltider enten blev indtaget i husets fælles restaurant eller bragt op i lejligheden. Der var et fællesvaskeri med personale, en rengøringscentral, hvor man kunne bestille rengøring i lejligheden, en lille butik, en reception, som var åben klokken 7 til 23 hver dag, og der var fælles telefoncentral. Lejlighederne var ret små, men til gengæld var der en stor fælles dagligstue og festlokaler samt gæsteværelser øverst i huset. Alt i alt var der 22 heltids- og fem halvtidsansatte til at betjene de 167 voksne beboere og 35 børn. Den normering er reduceret betragteligt i dag, men de fleste kollektive funktioner er stadig intakte. I løbet af 1950'erne kom der i øvrigt flere kollektivhuse til med samme grundide, blandt andet den store bebyggelse Carlsro i Rødovre, ligesom et af højhusene på Bellahøj blev indrettet som kollektivhus, men der har ideerne ikke overlevet i samme grad.

I tilbageblik er det overraskende, at den typiske lejlighedsstørrelse i byggeri til almindelige mennesker i både 1930'erne, 1940'erne og 1950'erne var to- og to et halvt-værelses lejligheder, når funktionalismens nye boligidealer foreskrev et værelse per beboer, plus et stort, fælles opholdsrum. Hovedforklaringen er økonomisk: Små lejligheder er billigere end store. Så på trods af den velstandsstigning, der fandt sted i perioden, og på trods af at der i det mindste i efterkrigstiden kom øget opmærksomhed på børns behov, fik man ikke i større udstrækning realiseret funktionalismens ideelle krav. I København var det over halvdelen af alle boliger, som kun havde et eller to værelser. Under krigen blev der både i København og i Oslo gennemført grundige studier af familiernes brug af deres boliger. De danske undersøgelser blev aldrig offentliggjort, men de norske blev. En af konklusionerne var, at boliger på mindre end tre værelser var uegnede som familieboliger. Børn skulle have deres eget værelse for at trives og udvikle sig. Funktionalismens idealer om mindst et værelse per beboer havde altså svært ved at slå igennem.

Byplanidealer

I 1925 kom den første byplanlov i Danmark. Den rummede en række velovervejede bygningsregulerende bestemmelser, men havde nogle meget vidtrækkende og komplicerede erstatningsbestemmelser, når en plan lagde begrænsninger på brugen af en grundejers arealer. I praksis kom de til at betyde, at kommunerne ikke brugte lovgivningen. Op igennem 1930'erne argumenterede datidens byplanlæggere gennem Dansk Byplanlaboratorium fagligt og sagligt for en forbedret byplanlovgivning, mens tidsskriftet *Kritisk Revy* med Poul Henningsen på mere provokerende vis satte datidens plan- og bybygningsspørgsmål under debat. Om-sider førte kritikken af den ineffektive lov fra 1925 til vedtagelsen af en ny lov om byplanlægning i 1938, og den kom – med visse tilføjelser – til at præge byplanlægningen helt frem til planlovs-reformen i 1970'erne.

Efter krigen var forventningen, at der skulle bygges i et betydeligt omfang, og at der således blev brug for en effektiv byplanlægning, som kunne skabe rammerne om det gode byliv. Den mest berømte plan fra denne periode er utvivlsomt skitseforslaget til en egnsplan for Storkøbenhavn fra 1947 – nok bedre kendt under navnet *Fingerplanen*. Navnet skyldes forsidebilledet på planen, hvor en udspilet hånd er lagt ned over Storkøbenhavn. Hovedideen var, at byvæksten skulle holdes inden for de fem fingre, og at der i mellemrummene mellem fingrene skulle være grønne kiler med landbrug, skov og rekreative områder. I fingrene skulle S-togslinjerne og de øvrige trafikårer, især den kollektive trafik, udbygges, og nye bycentre skulle opbygges ved stationerne ude langs fingrene. Den gamle, tætbyggede del af København skulle fortsætte som det overordnede centrum for hele Storkøbenhavn, og i forstæderne som for eksempel Brønshøj skulle der kompletteres med byggeri på de relativt få ledige arealer. Bellahøjbebyggelsen var et af disse kompletterende byggerier.

Selv om Fingerplanen aldrig blev vedtaget som formelt plangrundlag, kom den i høj grad til at præge udviklingen i københavnsområdet i de efterfølgende årtier. Især friholdelsen af de grønne kiler krævede en effektiv regulering. Det blev muliggjort med Byreguleringsloven af 1949, som var stærkt medvirkende til i praksis at sikre overholdelsen af Fingerplanens principper. I 1954 blev Fingerplanen fulgt op af *Generalplanskitsen for København*, hvor hovedideerne fra 1947 blev videreført med mere dybtgående analyser af både bebyggelses- og trafikforholdene. Et væsentligt træk var, at middelalderbyen ønskedes bevaret, som den var, med forsigtige karréudtyndinger og gårdrydninger og med begrænsede muligheder for erhvervsudvikling og nybyggeri til erhvervsformål.

I de nye forstæder, der skulle opbygges langs fingrene, slog den engelsk inspirerede *New Town*-tankegang delvis igennem. Den byggede på ideen om at etablere et centralt handelscentrum med relativt høj og tæt bebyggelse og trappe bebyggelsestætheden ned længere fra centeret. I de danske forstæder begyndte man dog sjældent på helt bar mark, så principperne måtte tilpasses de faktiske forhold. Forestillingen var, at man kunne sikre det 'gode liv' ved at tilrettelægge byens udbygning rationelt. Udbygningen efter disse principper skete først for alvor i 1960'erne, hvor de nye byer og forstæder blev opdelt i klart adskilte zoner for boligbyggeri, erhverv og institutioner. 1960'erne blev byplanlæggernes kronede dage.

Periodens bebyggelsesplaner var præget af tidens internationale ideal: at samle boligerne i få kæmpestore, høje huse for dermed at få udsigt, lys og luft i den enkelte bolig og samtidigt friholde de grønne områder rundt om husene. Det enkelte hus skulle være

Fingerplanens kendte silhuet viser, hvordan byens vækst kunne foregå langs fem fingre – adskilt af grønne kiler, der nåede langt ind mod det tæt bebyggede bycentrum.

I 1960'erne blev de store boligbebyggelser planlagt som selvstændigt fungerende by-områder. Der indgik både lokalt butikcenter og egen skole, som for eksempel her i Høje Gladsaxe ved København.

så stort, at det nærmest var en hel lille by i sig selv med indkøbsmuligheder og beboerservice i huset. Denne ekstreme form slog ikke igennem i Danmark. Den hjemlige fortolkning af funktionalismens idealer om sol, lys og luft og store friarealer førte til et brud med tidligere tiders karrébebyggelser, hvor facader fulgte vejforløbet, og hvor mere beskedne bagsider vendte ud mod gårdarealerne inde i karréen. I stedet kom stokbebyggelser, hvor lejlighedernes solorientering blev afgørende for deres placering. Opholdsstuerne skulle vende mod syd eller vest. Gårdrummene blev afløst af parkagtige omgivelser med græs og træer mellem husene og med sandkasser til børnenes leg. Egentlige højhuse var der endnu ikke blevet bygget. Men i den vindende plan for Bellahøjbebyggelsen fra 1944 introduceres højhuset i form af punkthuse i parkagtige omgivelser med en storslået udsigt fra lejlighederne.

Internationale forbilleder

Inspirationen til Bellahøjbebyggelsen stammer fra den internationale modernisme og særligt fra den schweiziske arkitekt Le Corbusiers arkitekturideal. Modernismen handlede om at skabe gode forhold for almenvældet. Den udviklede sig i forlængelse af det sammenbrud, der opstod som følge af første verdenskrig, hvor den gammelkendte europæiske verdensorden brød sammen. Adelen og borgerskabet havde spillet fallit, mens særligt arbejderklassen havde kæmpet i skyttegravene med enorme tab til følge. Da krigen var overstået, var det utænkeligt at genopbygge samfundet, uden at de, der havde kæmpet, skulle have del i goderne.¹ Samtidig havde der i 1917 været revolution i Rusland med kommunistisk magtovertagelse.

I 1924 præsenterede Le Corbusier sine visioner om *La Ville Radieuse*, som bestod i at bygge nye byer på ruinerne efter første verdenskrig. Idealet var at skabe et bedre samfund på grundlag af en ny arkitektur og ved hjælp af byplanlægning, som skulle skabe gode forhold for den brede befolkning i form af boliger med lys og luft. Det skulle ske ved at bygge præfabrikerede

standardiserede skyskrabere, placeret i grønne parklignende omgivelser, hvor befolkningen kunne komme op i højden til udsigt og sol. Målet var standardisering og udgangspunktet Le Corbusiers fascination af maskiner. Han betragtede sine beboelseshuse som *bomaskiner* til mennesker: *Une maison est une machine à habiter* skrev han i 1924 i sin berømte bog *Vers*

un Architecture.² Le Corbusier er modernismens mest indflydelsesrige arkitekt, og hans idealer fik enorm indflydelse på byplanlægningen over hele verden. Den er opstået som en antagonistisk reaktion mod den historiske by, som efter første verdenskrig ikke så ud til at kunne imødekomme det nye menneskes ønsker og krav til fremtiden.

Hvor arkitekturen gennem århundreder havde udviklet sig evolutionært med nye stilarter, der opstod som en reaktion på den herskende, men alligevel inden for det samme overordnede, verdensbillede, må man betragte den udvikling, der begyndte i 1920'erne, som en revolution eller et paradigmeskift. Aldrig tidligere er der i arkitekturhistorien sket en så omfattende omkalfatring af ideer, idealer og formsprog, der blev omsat til bygninger i et hidtil uset tempo og omfang. I 1920'erne foregik udviklingen især på nationalt plan, men bevægelsen var så stærk, at den hurtigt fik en international og senere global udbredelse. I dag er den modernistiske arkitektur og byplanlægning implementeret over hele verden.

Ud over den sociale forpligtelse, som drev mange arkitekter til at forbedre de sociale forhold for arbejderklassen og den brede befolkning, var også fremkomsten og tilgængeligheden til nye materialer som stål, beton og glas med til at skabe den nye stil. Samtidigt opstod et tæt samarbejde med ingeniører, som gennem industrialismen havde udviklet nye avancerede konstruktioner, der ikke var set før. I Holland tog kunstnersammenslutning *De Stijl* aktivt materialerne i brug og var med til at præge den internationale udvikling. Derudover var det særligt Bauhausskolen i Tyskland, som forstod at omsætte jernbetonen til en ny arkitektur. Bauhaus blev ledet af arkitekten Walter Gropius i en lang periode, men senere også af den berømte arkitekt Mies van der Rohe, der ligesom Le Corbusier blev synonym med den modernistiske bevægelse.

Mies van der Rohe tegnede i 1927 dispositionsplanen til det egentlige gennembrud for det modernistiske boligbyggeri i Europa, nemlig *Weissenhof Siedlung* i Stuttgart. Boligbebyggelsen, der dannede ramme om en udstilling, blev en kæmpe succes og var opført i et grønt område med fritliggende solorienterede huse i jernbeton med store vinduer og altaner. En række af Europas

bedste arkitekter som Walter Gropius, Bruno Taut, Peter Behrens, J.P. Oud, Le Corbusier og Mies van der Rohe selv tegnede de enkelte bygninger i bebyggelsen, og den blev en manifestation med en enorm gennemslagskraft.

Også i Skandinavien var det en udstilling, der tilskrives den endelige manifestation af modernismens gennembrud – eller funktionalismen, som den oftere benævnes her. Med Stockholmsudstillingen i 1930 introducerede den svenske arkitekt Gunnar Asplund funktionalismen, og udstillingen blev startskuddet til udbredelse af funktionalismen i Skandinavien. Inden da havde der været enkeltstående funktionalistiske markeringer. I Danmark opførte Edvard Heiberg i 1924 sit eget hus på I.H. Mundts Vej i Virum. Det var Nordens første funktionalistiske villa, og Heiberg havde inspirationen med fra Frankrig, hvor han i 1922-1924 arbejdede for Le Corbusier. Heiberg blev siden valgt som en af Bellahøjbebyggelsens arkitekter. Og i 1929 opførte den helt unge Arne Jacobsen sammen med Flemming Lassen *Fremtidens Hus* i 1:1 til den store bolig- og byggeudstilling i Forum. Det var et avanceret hus, der introducerede tekniske idealer for fremtidens funktionalistiske arkitektur: »Ankom man i bil, åbnedes garagedøren automatisk. En dørmåtte med *exhaustor* sugede snavset af skoene, før man gik ind. Vinduerne rullede op og ned med håndsving som i en bil. Arbejdsværelserne var forsynet med stålskriveborde med indbyggede skrivemaskiner. Posten fremførtes via rørpostanlæg [...] Køkkenet var simplificeret og minimeret, idet arkitekterne forestillede sig, at hovedmåltiderne ankom færdiglavede fra et centralkøkken«.³ Jo, det var så sandelig nye tider.

Det er karakteristisk, at det netop er Arne Jacobsen, der med *Fremtidens Hus* er med til at introducere funktionalismen i Danmark. Jacobsen kommer over en lang periode af sit liv til at udforme det byggeri, der om noget er ikonisk for den internationale funktionalisme i Danmark, Bellavista i Klampenborg. Her er alle de karakteristiske funktionalistiske stiltræk til stede i en hvid arkitektur med flade tage og store vinduespartier. Bebyggelsen ligger lige ved Øresund og Bellevue Strandbad, hvor man kunne dyrke tidens idealer om en sund krop. Jacobsen var drevet af den arkitektoniske stil, og det er interessant, at mange af husene faktisk er opført i mursten, men pudsede med hvide overflader for at ligne beton.

Den internationale modernisme i dansk udgave. Bellavista fra begyndelsen af 1930'erne ligger ved Bellevue Strand i Klampenborg og er tegnet af Arne Jacobsen.

I Danmark udvikler der sig samtidig en særlige gren af funktionalismen, som kaldes *den funktionelle tradition*. Hvor Bellavista finder sine direkte forbilleder hos Le Corbusier, Bauhaus og Mies van der Rohe med den hvide internationale stil, er den funktionelle tradition karakteriseret ved at have et lokalt, regionalt præg. Her tager man funktionalismens formsprog op, men bygger i mursten med tegltage og ved hjælp af traditionelle gedigne håndværksmetoder i kombination med enkelte fabriksfremstillede elementer som for eksempel altaner i beton. Den funktionelle traditions bannerfører er Kay Fisker, og det er også ham, der sammen med C.F. Møller og Povl Stegmann, allerede i 1931 – kort efter Stockholmsudstillingen – vinder konkurrencen om det, der er blevet den funktionelle traditions hovedværk, nemlig Aarhus Universitet. De samarbejder i øvrigt med landskabsarkitekten C.Th. Sørensen, der siden kommer til at udforme landskabet på Bellahøj.

De første beboere flytter ind

1. april 1953 kunne de første beboere flytte ind i fsb's Kollektivhus, med adresse på Frederikssundsvej 123. *Brønshøj-Husum Avis* berettede i den anledning om heftig trafik af flyttetogne langs Frederikssundsvej og lovede, at man fra og med april måned 1953 ville levere avisen hver uge til de nye borgere på Bellahøj.

Beboerne kunne i øvrigt se frem til at handle i bebyggelsens butikscenter, som blev opført med tre butikstørve ud mod Frederikssundsvej. Et af dem hørte til fsb's afsnit, hvor der blandt andet lå en dagligvareforretning, der skulle indrettes som bydelens første 'selvbetjeningsbutik' – altså et supermarked, som vi kender det i dag. AAB stod bag opførelsen af de to andre butikstørve, som åbnede for kunder mellem april og juli 1954, og her var

man bevidst om betydningen af, at det nye boligområdes beboere havde et sted at handle, for de to butikstørve blev færdiggjort som det første af AAB's byggeafsnit. Her kunne kunderne klare stort set alle daglige indkøb, for der var både bageri, frugt- og grønthandel, slagter, skotøjsforretning, kiosk, guldsmed, kolonialhandel, blomsterforretning og manufakturhandel.⁴ Endelig kunne damerne glæde sig til at få ordnet hår efter amerikansk forbillede hos damefrisør Børge A. Jahnke, der efter seks år som 'hairstylist' i New York åbnede frisørsalon på Bellahøj.

Brønshøj-Husum Avis havde været forbi og lavet en reportage, der blandt andet kunne fortælle, at »den nye salon adskiller sig fra de gængse derved, at der ikke findes kabiner. Damerne skal kunne

se, hvad der sker, og hvorledes resultaterne opnaas. Saa snart haaret er behandlet, sætter damerne sig over i moderne lænestole med paamonterede tørrehjælme efter amerikansk system og for første gang indført herhjemme. [...] Den store lyse og rummelige salon er holdt i gammel rosa og graat med afdelinger til frisering, til permanent og til vask. Der er anvendt gode, smukke og moderne materialer. Det er ikke tanken at skabe en luksussalon, enhver vil føle sig hjemme i omgivelserne, fordi alt er gedigent og hensigtsmæssigt«.⁵ Hr. Jahnke forudså i øvrigt, at hårmoden i al væsentlighed ville gå i retning af Audrey Hepburns korte drengefrisure.

Vi skal være her alle sammen

Anne-Marie Frederiksen flyttede til Bellahøj sammen med sin mand i september 1955. Først boede parret 24 år i en toværelses lejlighed og rykkede derpå videre til den treværelses, som hun stadig bor i – nu på 37. år.

— Min mand havde boet på Bispebjerg som barn, så han fulgte lidt med i, hvad der skete herovre på Bellahøj, og sagde: »Der kunne jeg godt tænke mig at bo«. Da Bellahøj blev bygget, var det meget svært at få en lejlighed, og her var hundedyrt, så vi kiggede lidt på budgettet og mente nok, at vi kunne klare at bo i en af de mindste lejligheder. Man skulle være skrevet op i AAB og have et nummer på ventelisten for at komme i betragtning, og da vi havde kigget på de forskellige lejligheder, bestemte vi os for en toværelses med spisekøkken. Den var dårligt færdig, og vi var de allerførste, der flyttede ind. Vi var lykkelige for den – det var så flot, da det var nyt. Da vi fik lejligheden, synes vi, at vi havde oceaner af plads, men som årene gik, trængte vi til noget mere plads, så da denne treværelses lejlighed blev ledig, var vi glade for at få et værelse mere.

Hvor kom I fra, da I flyttede ind her?

— Vi var helt nygifte – eller knap og nap – for vi overtog lejligheden den 1. september og blev først gift den 3. september. Vi skulle jo faktisk være gift for at få en lejlighed, men det passede os også meget godt at blive gift på det tidspunkt. Min mand boede på et værelse i Valby, og jeg boede hjemme hos mine forældre, som man jo gjorde dengang.

Kunne I klare huslejen, da I flyttede ind i Grødslottene, som de blev kaldt?

— Der var virkelig ikke meget at slå til søren for. Jeg kan huske, at vi gav 210 kroner om måneden i husleje og 40 kroner for varme, og det beløb giver jo ikke rigtig mening i dag, men det var mange penge. Min mand var typograf og havde egentlig en god løn, men dengang regnede man med, at én ugeløn gik til husleje, én gik til skat, én gik til mad og så en ugeløn til fornøjelser og andre fornødenheder, sådan at det lige passede. Jeg kan huske, da vi havde fået lejligheden og skulle fortælle det til familien ved en familiefest, så sagde min mand, at vi havde tænkt på at gifte os, og at vi havde fået lejlighed på Bellahøj. Først blev der helt stille, og så sagde de: »Hvor i alverden vil I få alle de penge fra?«

Hvad er det bedste ved at bo på Bellahøj?

— Selve lejligheden. Jeg er glad for udsigten, og så er jeg meget glad for den store stue, som hænger sammen med spisestuen, hvor der er udgang til altanen. Andre lejligheder har et indhak i stuen ved altanen, men min stue er rektangulær, og det gør den mere anvendelig og let at møblere, synes jeg.

Da min mand døde for ni år siden besluttede jeg mig for at være lidt god ved mig selv og fik lavet nyt køkken og badeværelse. Det var det gamle oprindelige køkken, der var der endnu, så det

var en ordentlig omgang, for de gamle køkkenskabe gik helt op til loftet, og alt det, jeg sjældent brugte, røg jo op i de øverste skabe, hvor jeg ikke kunne nå dem. Nu kan jeg nå op til det hele.

Jeg holder også af beliggenheden, for Bellahøj ligger dejligt centralt. Der er ikke særligt langt over til busterminalen, og transportmulighederne er så gode, at det ikke tager lang tid at køre ind til Rådhuspladsen. Og så alligevel er her frit og lyst og venligt. Når man vender blikket den ene vej, har vi mosen, og blikket den anden vej, så har vi Rådhuspladsen. Oprindeligt fandtes desuden alle de forretninger, vi havde brug for, nede i butikscenteret. Der var bager, fiskehandler og slagter og skotøjshandler og frisør, så man behøvede ikke at rende ret langt, når man skulle købe ind. Det hørte dog op efterhånden, fordi de fleste mennesker, der flyttede herop, var nødt til at arbejde begge to for at klare huslejen. Så købte de ind i nærheden af deres arbejdsplads, inden de kom hjem, og det mistede butikscenteret mange kunder på. Nu er det en mere blandet landhandel dernede.

Engang var Bellahøj en rigtig kendismagnet, så vidt jeg ved?

— Ja, i denne lejlighed, jeg bor i nu, har der oprindeligt boet en overlæge, hvis hustru også var læge. Det var den bedre mellemklasse, der flyttede ind, og da vi flyttede ind, var de fleste andre beboere ti år ældre end os, der var ikke mange unge mennesker, der havde råd til at flytte ind.

Hvordan var sammenholdet i bebyggelsen dengang?

— Vi snakkede selvfølgelig med vores naboer, men når man har en elevator, så er det meget sjældent, at man møder nogen, for vi går jo ikke på trappen, og i elevatoren kører man næsten altid op og ned alene.

Jeg har været på arbejde i alle årene, så jeg har jo ikke været hjemme om dagen. Det er nok grunden til, at jeg ikke har haft så meget samkvem med de andre, der var hjemme med børnene. Fordi vi ikke fik børn, som kunne lege sammen med de andre børn, er jeg jo nok gået glip af nogle ting, som andre beboere har oplevet.

Selvfølgelig lærte vi nogle at kende, når vi var til beboermøder en gang om året. Dem deltog vi i hver eneste gang, og de foregik ovre i Bellahøj Skoles aula. Vi skulle selvfølgelig lige igennem dagsordenen, men det vigtigste var næsten at mødes med de andre over et stykke mad.

På et tidspunkt blev min mand kasserer i afdelingsbestyrelsen, og så var det os, der skulle stå for arrangementet. Og det var ikke så lidt, for der er vist 282 lejligheder i afdelingen. Der var stor tilslutning til møderne – især da vi begyndte at spise smørrebrød og drikke rødvin til møderne. Så hyggede folk sig og gik nogle gange hjem til hinanden bagefter. Vi skulle være ude af aulaen klokken 22, men på det tidspunkt var selskabet jo godt i gang, og så gik man hjem til hinanden og fortsatte og snakkede om, hvad der var sket til mødet.

Kommer du sammen med nogen af de andre beboere i dag?

— Jeg kender faktisk ikke nogen, der har boet her lige så længe, som jeg har. Mange er jo døde, og nu er jeg selv blevet 82 år. Jeg kommer da sammen med nogen, men det er stadig væk mest i forbindelse med beboermøderne, at vi har de hyggestunder. Vi kunne egentlig godt bruge et selskabslokale, hvor vi kunne mødes og fejre familiefester. På den anden side af Frederikssundsvej ligger

en anden AAB-afdeling, og de laver madaftener hver 14. dag, og jeg deltager, selv om jeg ikke bor der. Det er rigtig hyggeligt, og vi får snakket sammen på tværs om andre ting, end man taler om til møderne. Det bliver mere det sociale liv, snakken kommer til at handle om.

Er der sociale arrangementer her i bebyggelsen?

— Mange beboere har efterlyst arrangementer på de seneste års møder, men endnu er det ikke blevet til noget. Jeg tror, at der mangler nogle yngre kræfter, der kan løfte den opgave. Der bor efterhånden mange mennesker fra andre lande, og jeg kan se, at de er meget gode til at bruge de grønne arealer om sommeren. De er gode til at tage børnene med ned på græsplænen og hygge sig med dem ved områdets borde og bænke. Jeg bruger mere altanen – og så har jeg selvfølgelig også mit sommerhus, hvor jeg bor hele sommeren fra 1. maj til 1. oktober. Der er rigtig mange af beboerne her på Bellahøj, der gør som jeg og bor i lejligheden om vinteren og så i sommerhuset eller i kolonihaven om sommeren.

Hvordan er det med larm fra de andre beboere – er det et problem, når der flytter unge mennesker ind, der jo nok larmer lidt mere?

— Nej, vi skal være her alle sammen. Og vi har da også haft gæster og holdt fester, da vi var yngre. Sådan må det være, når man bor i en almen boligbebyggelse. Selvfølgelig har der været larm indimellem, hvis folk har haft 40 mennesker på besøg. Men hvis man sætter en seddel op nede ved døren og skriver, at der er fest på lørdag, så bærer man da over med det.

Er der nogle udfordringer ved at bo her?

— Jeg har ikke selv være generet, men der har været nogle episoder, hvor vores kælderrum er blevet raseret af en bande, som huserer her i området. Jeg fik at vide, at jeg skulle gå ned og kigge i mit kælderrum og se, om der var stjålet noget. De havde brækket alle rummene op, men der var ikke stjålet noget, så det var decideret hærværk. Det synes jeg ikke er så forfærdeligt godt, og det gør mig lidt utryg. Min underbo blev engang overfaldet på stien ned mod Frederikssundsvej. Det var hen under jul, og han havde været i banken for at hæve penge, fordi han skulle ud og købe julegaver til børnebørnene. Han blev væltet omkuld af et par knægte, som huggede pengene. Så tog han op og hævdede penge igen, for der skulle jo være til gaver.

Hvad siger du til planerne om renovering?

— Ja, det ved jeg ikke, det vil tiden jo vise. Jeg spekulerer på, om vi kan blive boende, eller om vi skal genhuses. Da vi fik nye vinduer, og altanerne blev inddækket, blev vi boende, mens det stod på. Det var egentlig ikke så slemt, for vi var jo forberedt på det, og arbejdet var timet og tilrettelagt helt fint.

Jeg er ked af at blive ved med at se på de stilladser, der er sat op. Det er selvfølgelig bedre, at der ikke er en, der får en betonflise i hovedet – og det er jo derfor, de er der, det ved jeg godt. Man kan da også godt sige, at det er fantastisk, at det har holdt i så mange år, og jeg har altid været glad og stolt over at bo her. Jeg er faktisk glad for det hele – og skal bæres væk. Det sagde vi til hinanden, da vi flyttede ind: »Her skal vi bæres væk fra«.

Arbejdet kræver tålmodighed og god kommunikation

Jørn Kaas har været ansat som driftsleder på Bellahøj siden 1. september 2002.

— Jeg synes, at Bellahøj er et rart sted at arbejde. I kraft af mit tidligere arbejde som vvs-mand kom jeg i forskellige ejendomme over hele København, så jeg vidste godt, hvad Bellahøj var for en størrelse. Jeg synes, at Bellahøj er et spændende sted – jeg kigger jo mest på selve byggeriet, fordi den måde, det blev bygget, er så speciel – det er jo Danmarks første højhuse. Mit arbejder handler selvfølgelig også meget om mennesker, og jeg kan godt lide at hjælpe beboerne med stort set alt.

Er der sket stor udskiftning af beboere i løbet af de år, du har været her?

— Ja, der har været en meget stor udskiftning, og der er kun få tilbage af de gamle beboere, som flyttede ind, da Bellahøj blev bygget. Jeg tror, at der er fire eller fem beboere tilbage fra begyndelsen, og netop sidste år flyttede mere end ti gamle beboere på plejehjem eller døde. I begyndelsen sagde man stadig 'De' til de ældre, selv om det var i 2002. Engang blev jeg præsenteret for en »Fru Kontorchef Ralf Olsen«, og der kunne det godt betale sig at sige 'De'. Nogle gange kommer man op i et hjem, der skal synes for første og eneste gang i 50 år, og som stadig er malet på den oprindelige måde, og hvor de gamle køkkener stadig står. Det er som at stå i en tidslomme, der kunne passe ude på Frilandsmuseet. Men der er stadig mange, som har boet her siden engang i 1960'erne og 1970'erne, og i gennemsnit er der vel 30 udflytninger om året i fsb ud af de 265 lejemaal, vi råder over.

Udskiftningen foregår nok også, fordi det er blevet dyrere at bo her. Vi lavede en stor renovering for fem år siden, hvor vi fik lavet nye badeværelser, nye faldstammer og stigestrenger, og desuden fik skiftet vinduer i et par af blokkene. Det resulterede i en huslejestigning på lidt over 20 procent. Det var en stor omgang, hvor vi gjorde meget ud af at fortælle beboerne, hvad der skulle laves, og hvornår det skulle ske. For eksempel blev der lavet en tro kopi af et badeværelse, som blev indrettet her i vores lokaler. Der var hængt plancher og tegninger op, så beboerne kunne komme og se lige præcis, hvad der skulle gøres i deres lejlighed: »Sådan ser dit badeværelse ud nu, og sådan ser det ud, når vi er færdige«. Da afdelingsmødet skulle beslutte, om det skulle gennemføres, var det da også så let som at knipse i fingrene – jeg har aldrig været med til at beslutte noget, der gik så nemt. Så er det langt mere anstrengende at stemme om hundehold, for så skal det op til urafstemning.

Mens renoveringen foregik, boede folk i lejligheden, uden badeværelse, og de måtte i stedet ned i de opstillede skurvogne. Det var et specielt syn om morgenen at se beboerne stå i kø i badekåbe for at komme i bad – dér lærte folk hinanden at kende. Jeg tror

faktisk, det har resulteret i blivende venskaber mellem nogle af beboerne, men på den anden side er der også familier, der ikke snakker sammen, selv om de bor lige ved siden af hinanden.

Hvordan fungerer kommunikationen med beboerne?

— Jeg synes faktisk, at kommunikationen på tværs af forskellige kulturelle baggrunde og nationaliteter er blevet sværere de senere år. Når vi tæller alle nationaliteter med, er der nok 25 forskellige, og det omfatter grønlændere, japanere, tyrkere, islændinge, kinesere, somaliere og canadiere. Det kan give nogle udfordringer, men også resultere i pudsige oplevelser. For nylig kom en kvinde og fortalte, at hendes vindue var utæt. Vi går op og ringer på for at kigge på det, men hun er ikke hjemme, så vi smider en seddel ind om, at vi har været der. To uger senere kommer kvinden ned igen og spørger, hvorfor vi ikke har været oppe hos hende, og så viser det sig, at hun ikke bor til venstre, som hun har sagt til os, men til højre. Da vi til sidst kommer ind til hende, ser vi, at hendes soveværelsesvindue har stået nede på gulvet i 14 dage – så det må siges at være et meget utæt vindue. Arbejdet kræver, at man udvikler stor tålmodighed, når vi kommunikerer med forskellige beboergrupper, og man kan godt sige, at posten som driftsleder mere og mere får karakter af socialarbejde. Vi mangler nok en person, der kan agere beboer-guide og hjælpe dem.

Hvad sker der af gode – og mindre gode – ting på Bellahøj?

— Jamen, lige så mange grimme ting vi oplever, lige så mange gode ting foregår der på Bellahøj – der sker jo gode ting hver dag. Hvis vi kommer op til en dame og fortæller, at hendes komfur skal udskiftes, så står hun der med tårer i øjnene og siger: »Vil du virkelig give mig et nyt komfur?«, og så siger jeg: »Ja, det har du fortjent, for du har haft det gamle i 20 år og passet godt på det«.

Jeg mener dog, at vi mangler et fælleshus, hvor man for eksempel kan lave noget for de ældre mennesker. Dels skal der være et selskabslokale, dels nogle mindre rum, hvor man kan etablere eksempelvis en strikkeklub, lektiehjælp eller et computerrum. Der er faktisk ikke et sted, hvor beboerne kan mødes, og det er jo lidt mærkeligt, når man tænker på, hvor mange lejemål vi har. Blandt andet har de store drenge, der ellers hænger ud på området, ønsket at få et sted at være, og på et tidspunkt havde de selv fundet ud af, at der var et lokale i den gamle vaskeribygning, som ikke blev brugt. Men der gik desværre kun lige fem dage, så var der en skudepisode, og så kom politiet og ryddede det med det samme.

Vi har løbende sat overvågningskameraer op over en periode på ti år. Vi begyndte med at sætte dem op ved kældrene, fordi der blev malet på væggene og tisset i opgangene. For fem år siden tog vi den helt store tur og satte også kameraer op udvendigt, fordi der begyndte at være mere uro i området. Det var for at reducere hærværket, at de blev installeret, og de penge, som er investeret i kameraerne, er helt klart tjent ind igen. Nu bliver der ikke længere tisset i kældrene eller knust lamper, ligesom der heller ikke bliver stjålet så mange cykler mere. Så det virker altså. De sidste par år har der desværre også været rigtig meget salg af narkotika, i og med at Bellahøj Skole ligger lige ved siden af. Der er nogle unge mennesker på en 18-20 år, som har fundet ud af, at det er let tjente penge – og nogle af dem er desværre vores beboere. Skolen gør dog et kæmpe arbejde for at bekæmpe problemet.

Har du nogen anekdoter fra området?

— Da det brænder på Bellahøj i 2002, bliver alle beboerne i den blok, der brænder, naturligvis evakueret fra deres lejligheder. Kun ikke en gammel dame, som holder stand og vælger at blive i sin lejlighed. Hun er godt oppe i årene og har passet sin invalide mand i mange år, og da ISS kommer ud for at tømme de røgskadede lejligheder, meddeler hun, at det skal hun nok selv klare. Hun bliver natten over, selv om hun hverken har strøm eller varme, samtidig med at lejligheden sejler i vand, fordi man har glemt at lukke for vandet efter at have fjernet en vaskemaskine på 8. sal. Vandet løber hele natten på etagen oven over den gamle dames lejlighed. Hun tror imidlertid, at det er vand fra slukningsarbejdet, så hun har stillet spande op overalt i lejligheden og bruger hele natten på at hælde det i afløbet. Og da der jo ikke er andre beboere i lejlighederne, så opdager man ikke, at vandet har løbet ned gennem alle etagerne hele natten før næste morgen, da børnehaven nederst i blokken åbner, og pædagogerne ser, at alt sejler i 25 centimeter vand. Den gamle dame er den eneste beboer, der ikke fraflyttede sin lejlighed under renoveringsarbejdet, for hun skulle nok klare det, sagde hun.

Hvordan opstod branden?

— Man mener, at den var påsat. Historien går, at der lå en kvinde og tog solbad oppe på den fælles tagterrasse, og hun mente at høre noget på et tidspunkt. Det er hende, der opdager ilden, og hun kan næsten ikke komme ned ad trappen på grund af ild, så det er meget heldigt, at der ikke skete hende noget. Da brandvæsenet ankommer, virker stigrøret ikke hensigtsmæssigt, fordi der var affald i det. Brandmajoren stod så med det problem, at han manglede halvanden meter i at nå op med sin skylift – de troede, der var 36 meter til toppen, men der er 38,5 meter, så de måtte bære nogle af beboerne ned fra 12. sal«.

Kan du andre historier?

— Allerførste dag på arbejdet blev jeg sat til at undersøge, hvorfor vandet risler inde i en faldstamme, og da jeg tager fat på den, er den brændende varm. Jeg tænker, at det ikke kan være et almindeligt bad, når vandet er så varmt. På første sal bor en mand, som, jeg havde fået oplyst, var besværlig og ikke til at tale med. Da jeg ringer på, er det en lille knægt, der åbner døren, og jeg spørger, om jeg må se på badeværelset, om der er noget vand, der løber. Da jeg åbner ind til badeværelset, står begge vandhaner åbne på fuldt drøn på det varme vand. Da faren dukker op, spørger jeg, hvad det er, der foregår, men han taler dårligt dansk, så jeg taler med ham gennem knægten på tre år. Drengen fortæller, at far plejer at åbne for vandet fem-ti minutter, inden han skal i bad, for så var der rigtig varmt. Så måtte jeg sige til ham, at det nok ikke var en god ide at fortsætte med. Den gode historie er, at han fra at have haft et omdømme som en sur mand, man ikke kunne tale med, den dag i dag hilser venligt og spørger, hvordan det går. Jeg havde bare givet ham en god service og forklaret ham, hvad han måtte og ikke måtte, så i dag er han glad og venlig. Vi har også engang fået til opgave at begrave en lille dværgpapegøje, hvis ejer ikke vidste, hvad hun skulle gøre af den, da den var død. Så kørte vi hen i parken og gravede et lille hul og gravede fuglen, mens kvinden stod ved siden af og var tydeligt berørt af situationen. Så begravelser kan vi også klare.

Transparens

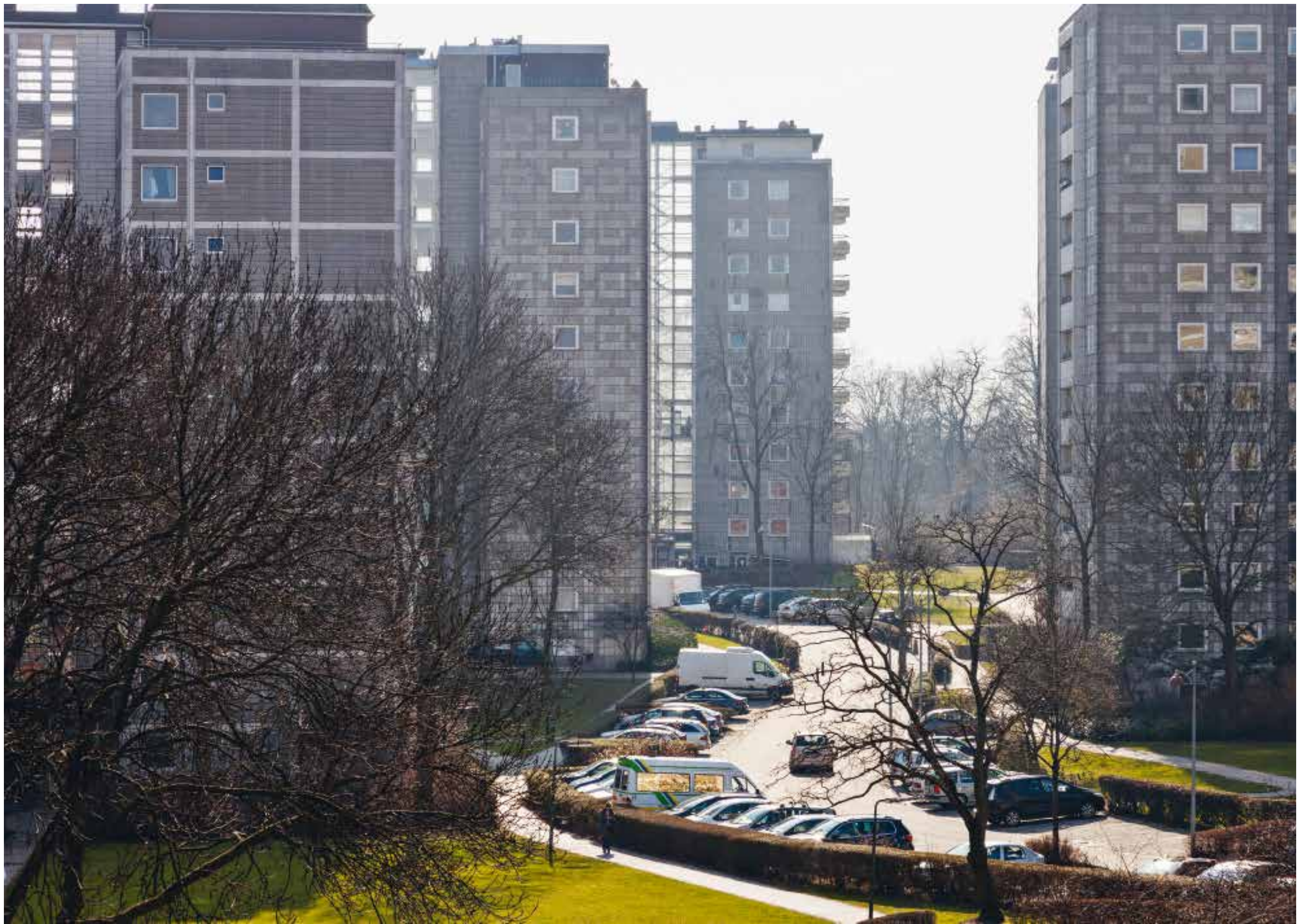
Bebyggelsen består af to massive bygningskroppe af beton med en glasbygning imellem. Udformningen – og dermed virkningen – varierer fra bygning til bygning. Det resulterer i en fin, uforudsigelig transparens – både gennem de enkelte bygninger og gennem bebyggelsen som helhed.

41

Bellahøj — historien

Den trelængede Bellahøjgård er over 200 år gammel og blev opført af Moses Levin Mariboe som lyststed. Gården og området er opkaldt efter hans hustru, Bella.

Bellahøjvej i begyndelsen af 1940'erne. Bag træerne anes den gamle Bellahøjgård fra slutningen af 1700-tallet.

De første planer om bebyggelse på Bellahøj

I november 1944 vandt de unge og uerfarne arkitekter Mogens Irming og Tage Nielsen konkurrencen om en bebyggelsesplan for arealerne omkring den fredede Bellahøjgård. Området er afgrænset af Bellahøjvej, det nu nedrevne Bellahøj Vandtårn, Degnemosen og Frederikssundsvej. I vinderprojektet foreslog arkitekterne at placere 29 punkthuse i en park med store græsarealer og grupper af træer og buske. Husene skulle være op til ti etager høje, så man kunne udnytte den særdeles attraktive grunds beliggenhed som det højeste punkt i København, 37 meter over havets overflade. Planerne om at bygge på Bellahøj begyndte imidlertid ikke først i 1944, de går en del år længere tilbage i tiden.

I slutningen af 1890'erne opkøbte Københavns Kommune store landområder omkring den gamle bykerne og de nye brokvarterer for med tiden at kunne sikre sig indflydelse på byens udvikling i forhold til blandt andet trafikale forhold. Derudover ville kommunen gerne undgå en omfattende jordspekulation. Arealerne, som kommunen erhvervede, lå i de mindre sognekommuner Valby, Sundbyerne og Brønshøj, hvor Bellahøj ligger. I 1901 vedtog Folketinget en lov, der gjorde det muligt for Københavns Kommune at indlemme den opkøbte jord som en del af kommunen. Det betød, at kommunen i løbet af ganske kort tid blev tre gange så stor, som den hidtil havde været.¹

Bellahøj tiltrak sig tidligt stor opmærksomhed i kommunen, og allerede i 1918 kom stadsarkitekten og stadsingeniøren med de første planer for området. Sideløbende var man i 1917 begyndt at forhandle med ejeren af Bellahøjgård om at få udarbejdet en bebyggelsesplan for området. Disse forhandlinger stod på indtil 1925, men det var først i 1932, at kommunen købte gården og indrettede den til restaurant. Stadsarkitektens og stadsingeniørens plan fra 1918 blev hurtigt revurderet, og det resulterede i en ny plan for området i 1921. Kommunens vision for området var klar. Man arbejdede på at få opført en høj Bebyggelse på området nordvest for gården, og det var især foranlediget af stadsarkitekten og stadsingeniøren. I 1921 vedtog et flertal i magistraten, at man sympatiserede »med Tanken om en høj Bebyggelse frem for Villabebyggelse«. ² Hvor høj en 'høj bebyggelse' i dette tilfælde var, blev ikke udspecificeret i notatet, men i 1933 kom der endnu en ny plan for området, hvor de højeste huse var på fem etager. Sideløbende med planerne om at opføre en boligbebyggelse på arealet ytrede man andetsteds i kommunen et ønske om at placere et tuberkulosehospital i området.

Kommunens arbejde med området omkring Bellahøjgård i begyndelsen af 1930'erne blev skelsættende for udarbejdelsen af programmet for konkurrencen til en bebyggelsesplan for Bellahøj, der blev udskrevet i 1943. På dette tidspunkt arbejdede kommunen med en samlet plan for et stort område, der både indbefattede arealet omkring Bellahøjgård og området mellem Genforeningspladsen og Bellahøjvej. Som det fremgår af de mange notater, der blev sendt frem og tilbage mellem forvaltningerne, var en af de største udfordringer spørgsmålet om, hvor man skulle placere den kommende Bellahøj Skole og de forventede skolehaver, der skulle være en del af skolen.

På en tegning fra marts 1933 kan man se kommunens planer for området. Her tænkes bebyggelsen udformet som en parkbebyggelse med fritliggende stokke i to etager, stigende med terrænet til tre-fem etager. Stadsarkitekten og stadsingeniøren var stærkt optagede af at skabe en parkbebyggelse i området omkring gården for derved at bevare de landskabelige træk, de eksisterende større trægrupper

Magistratens 4. afdeling udarbejdede i 1933 et forslag til en vinkelbebyggelse på Bellahøj-arealet.

og i det hele taget »*de naturlige skønheder, der findes ved Bellahøj*«. ³ Som det fremgår af tegningen på modstående side, er området delt i to med et stort sammenhængende grønt område imellem, og stokkene nord for Bellahøjgård ligger med langsiden mod vejene på tre sider, således at de omkranser et større område udlagt til offentligt brug. I området syd for gården, ned mod det nu nedrevne vandtårn og adskilt af det store sammenhængende grønne område, ligger stokkene langt mere frit og med større variation i udformningen. Stokkene er her kun delvist anlagt fritliggende, idet mange af dem er udformet som vinkelbebyggelser, der består af forskudte og delvist sammenbyggede længer, som man ser det i Bispeparken knap ti år senere. Det bliver i det medfølgende notat understreget, at det er vigtigt, at arealerne mellem stokkene bliver anlagt som en park med smalle veje i tilknytning til Bellahøjparken. Man fremhæver ligeledes, at de højeste af stokkene på fire-fem etager skal placeres på højdedraget, »saaledes at Bebyggelsen forstærker Virkningen af Højdedragets Stigning og herved giver Landskabet forøget Relief«. ⁴ Stadsarkitekten og stadsingeniøren var ligeledes stærkt optaget af at få udarbejdet en samlet plan for både bebyggelse og park, hvor placeringen af skolen var tænkt ind. Det fik dem til at foreslå, at man burde overveje at afholde en arkitektkonkurrence om en samlet park- og bebyggelsesplan for området omkring Bellahøjgård. Det kom først til at ske ti år senere.

En ny spiller kommer på banen

Københavns Kommunes stadsarkitekt og stadsingeniør havde altså allerede i begyndelsen af 1930'erne udarbejdet forskellige bebyggelsesplaner for arealerne omkring Bellahøjgård. I 1918, i 1921, i 1925 og to gange i 1933. ⁵ I 1934 kom der imidlertid en ny spiller på banen og blandede sig med sin egen nytænkende og på nogle områder markant anderledes udformning af området. Som en indirekte udløber af Kanslergadeforliget i 1933 stiftede den visionære og ambitiøse sagfører Rasmus Nielsen i august 1933 et nyt socialt boligselskab, der fik navnet Foreningen Socialt Boligbyggeri – eller blot Socialt Boligbyggeri (i dag fsb). ⁶

I et skrift fra 1952, da de første højhuse på Bellahøj stod færdige, fortæller stifter og direktør Rasmus Nielsen, at han sammen med arkitekt Frederik Wagner allerede inden stiftelsen af fsb som privat bygherre arbejdede på at opføre boliger på arealet omkring Bellahøjgård. Planerne strandede imidlertid, fordi kloakforholdene ikke var i orden. Grunden på Bellahøj trak dog så meget i Rasmus Nielsen, at han kort tid efter stiftelsen af fsb genoplivede ideen. En dag i oktober 1934 var bestyrelsen i fsb samlet for at afholde bestyrelsesmøde. Som et af punkterne på dagsordenen skulle medlemmerne af bestyrelsen diskutere selskabets kommende boligbebyggelser, herunder muligheden for at erhverve grunden ved Bellahøjgård, som Københavns Kommune ejede, for derved at kunne opføre en større boligbebyggelse på arealet.

Interessen for grunden bevirkede, at fsb efter bestyrelsesmødet i oktober 1934 i november samme år indsendte et tilbud til Københavns Kommune og spurgte »om der vil være Mulighed for, at Kommunen vil afhænde Arealerne omkring Bellahøj til Foreningen Socialt Boligbyggeri til Gennemførelse af et Boligprojekt, idet man skal bemærke følgende: Arkitekterne M.P. Stephensen og Knud Thorball samt De kooperative Arkitekter har udarbejdet de medfølgende 2 Forslag til Bebyggelse af det omtalte Areal«. ⁷

Fælles for begge forslag var, at arkitekterne ville udnytte arealets helt særlige karakter som det højeste sted i København ved at bygge

Stifter og direktør af fsb, Rasmus Nielsen, var uddannet jurist og fungerede allerede som privat bygherre inden stiftelsen af fsb.

højt og dermed drage fordel af beliggenheden og den helt ene-stående udsigt. Ved at bygge højt ville man ligeledes understrege terrænets særlige karakter. Begge forslag var tillige tænkt som en parkbebyggelse, hvor en del af den eksisterende beplantning omkring Bellahøjgård skulle bevares. Helt i tråd med kommunens tidligere planer. I begge forslag skulle der inddrages et areal på cirka 126.300 kvadratmeter, og det bebyggede areal ville udgøre 12.500 kvadratmeter. Fsb havde beregnet, at hvis bebyggelsen blev opført i fem etager, ville den udgøre cirka 50 procent af arealet. Selskabet understregede imidlertid, at man ville gøre meget for at opnå tilladelse til at opføre en otteetagers høj bebyggelse, primært for at udnytte »den enestaaende Udsigt ind over Byen og Sundet til den ene Side og langt ind over Landet til den anden Side«.⁸ Hvis den ønskede tilladelse blev opnået, ville det samlede etageareal udgøre cirka 100.000 kvadratmeter. Det er her værd at bemærke, at lovgivningen på dette tidspunkt kun tillod, at man byggede op til seks etager i København. Det er først med Københavns Byggelov af 1939, at det blev lovligt at bygge højere. En væsentlig præmis for begge forslag var, at for at det overhovedet skulle være muligt at gennemføre et projekt af den størrelse og det omfang på Bellahøj, havde fsb brug for økonomisk støtte fra kommunen eller staten, hvilket var gjort muligt med vedtagelsen af Kanslergadeforliget i 1933, hvor sociale boligforeninger gennem statslån kunne søge op til 95 procent af anskaffelsessummen.⁹

Tre eller otte etager

Det kom senere hen til at vise sig, at det for selskabets første bestyrelses-formand, juraprofessor Frederik Vinding Kruse, blev en sag, der fik afgørende konsekvenser både for ham personligt og for udformningen af Bellahøjhusene. Formanden var nemlig af den klare overbevisning, at der skulle opføres en treetagers bebyggelse på Bellahøj, hvorimod resten af bestyrelsen mente, at husene skulle være højere. I bestyrelsen diskuterede man sagen indgående, og det endte med, at formanden stillede sit forslag som et ultimatum, hvor konsekvensen af en nedstemning ville være, at han ville trække sig som formand og træde ud af bestyrelsen. Det lå de andre medlemmer af bestyrelsen stærkt på sinde at udnytte grundens beliggenhed som det højeste punkt i København, og derfor ønskede de bebyggelsen højere end de foreslåede tre etager. På et bestyrelsesmøde i 1935 blev formanden formelt nedstemt og trak sig herefter som formand.¹⁰ I de forgangne år siden stiftelsen af fsb havde Vinding Kruse i flere tilfælde været på kant med resten af bestyrelsen, og det har sandsynligvis også været medvirkende til, at han blev nedstemt. Men bebyggelsen på Bellahøj blev som bekendt en del højere end tre etager.

55

Punkthuse eller stokke?

Kun et af de vedlagte forslag er at finde i Københavns Stadsarkiv, men de er begge beskrevet i hovedtræk i brevet, og i bogen *Socialt Boligbyggeri. Udsnit af 15 Aars Boligbyggeri*, redigeret af arkitekten Ole Buhl, findes gengivelser af to modeller af bebyggelsen, som sandsynligvis ikke eksisterer mere. På det ene modelfoto fremgår det, at Stephensen og Thorballs forslag var en kvadratisk punkt-husbebyggelse med omtrent 40 punkthuse fordelt over arealerne nord og syd for Bellahøjgård, der var bevaret og omkranset af en tæt beplantning. Boligselskabets begrundelse for at opføre en punkthusbebyggelse var, at den kvadratiske form ville være lettere at indpasse i det stærkt faldende terræn end en længebebyggelse. På sydarealet er punkthusene placeret i tre rækker, med en enkelt række mod Bellahøjvej og to tætplacerede rækker mod Degne-mosen, hvilket efterlader et langt, ubebygget areal i midten. På nordarealet er punkthusene placeret i rækker mod Bellahøjvej og Frederikssundsvej samt mod Bellahøjgård. Herudover er flere punkthuse placeret mere frit på den del af arealet, der vender mod den nuværende Bellahøj Skole, hvilket efterlader et ubebyg-get areal mellem husene. I gengivelsen af modellen fremgår det af billedteksten, at husene er tænkt opført i fem etager, mens det af det fremsendte forslag til kommunen fremgår, at man havde tænkt sig en bebyggelse på enten seks eller otte etager.¹¹ Hvert hus består af en opgang med fire lejligheder på hver etage og en trappe-opgang og installationer i midten. Opholdsstuerne vender mod øst, syd og vest, men for at opnå det mest optimale lysindfald om eftermiddagen, når beboerne kom hjem fra arbejde, er de øst- og sydvendte opholdsstuer trukket frem fra facaden, så de også kan få et vindue mod vest. Alle lejligheder har herudover altaner med fri udsigt.¹²

Arkitekterne Stephensen og Thorballs forslag til en punkthusbebyggelse på Bellahøj er fra 1934. Fsb indsendte forslaget til Københavns Kommune, og arkitekterne gik ind for, at husene skulle være otte etager høje.

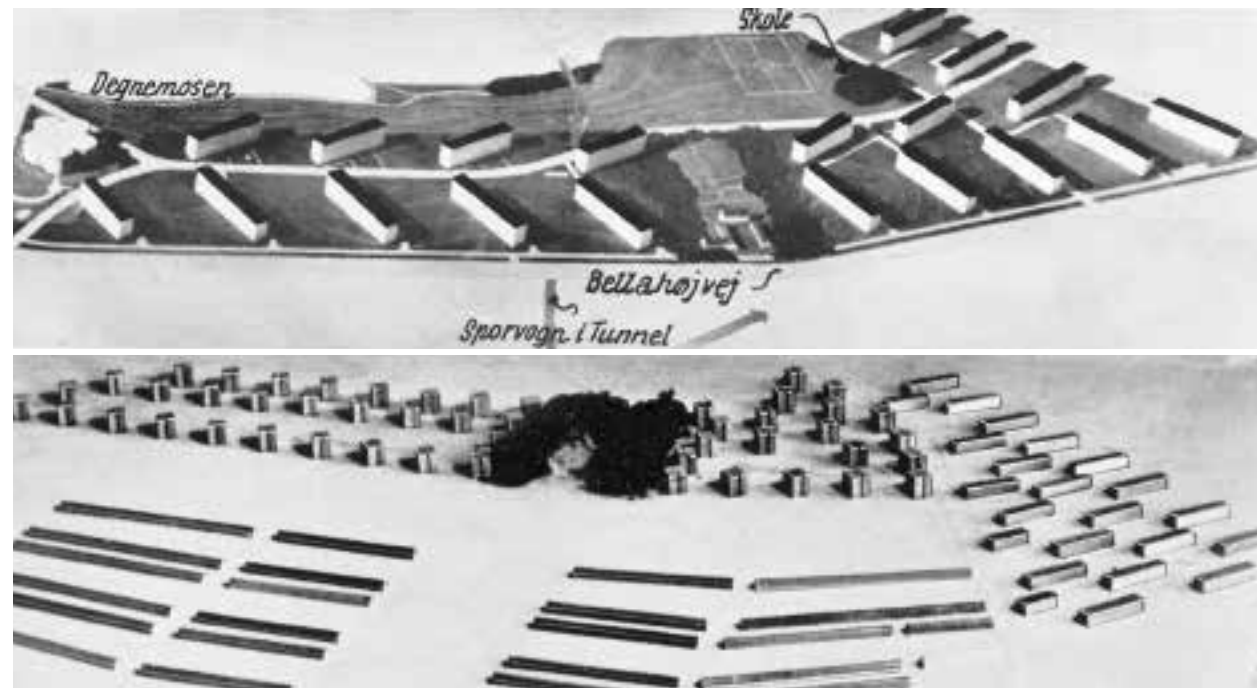

Det andet forslag er udarbejdet af Kooperative Arkitekter som en længebebyggelse, hvor stokkene er placeret vinkelret på hinanden. Halvdelen af længerne er orienteret øst-vest, så opholdsstuen vender mod syd, og beboerne ville få udsigt over byen. Den anden halvdel af længerne er orienteret nord-syd, hvilket bevirker, at opholdsstuerne vender mod vest og får udsigt over Degnemosen. Under modellen, der er gengivet i ovennævnte bog, fremgår det af billedteksterne, at længerne er tænkt opført i syv etager, mens det af brevet fremgår, at de skal være i otte etager. Alle lejlighederne får desuden udsigt til begge sider, da de er gennemgående.

Begge forslag er sammen med kommunens bebyggelsesplan fra 1933 interessante i en dansk arkitekturhistorisk sammenhæng. Dels fordi det ene forslag (Stephensen og Thorballs) peger frem mod den realiserede bebyggelse i form af punkthuse placeret i en park og med fire lejligheder på hver etage. Dels fordi arkitekterne tydeligvis er inspireret af den internationale modernismes ideer og tanker om, hvordan moderne, funktionelle boligbebyggelser skulle udformes. Alle tre forslags bebyggelsesplaner er ligeledes på dette tidspunkt forholdsvis nye i Danmark, hvor man indtil slutningen af 1920'erne traditionelt havde opført etagebebyggelser i form af karréer, der fulgte gadelinjerne.¹³

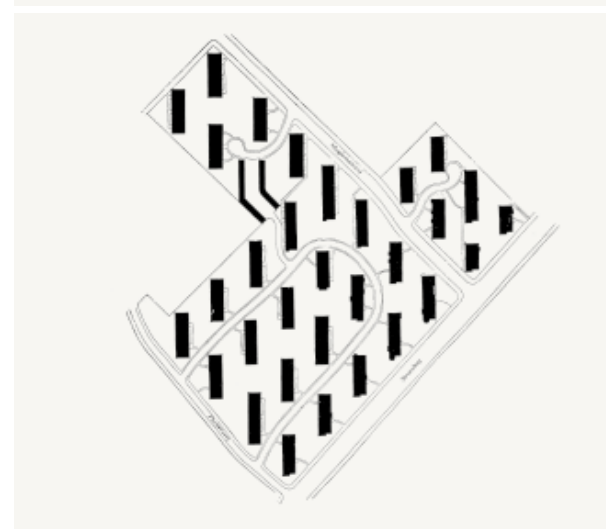
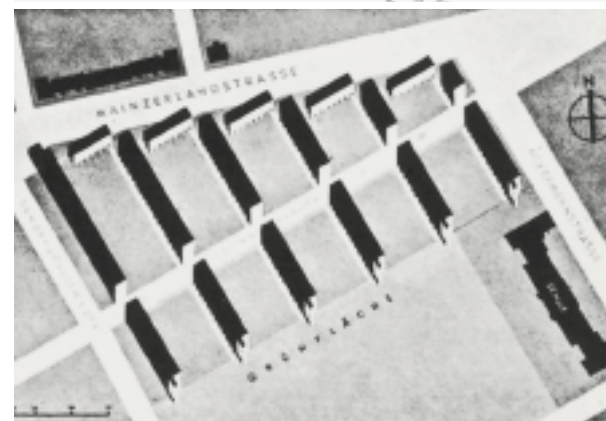
Kooperative Arkitekter

Kooperative Arkitekter blev stiftet i januar 1934 ved en sammenslutning af Ivar Bentsens tegnestue og Edvard Heiberg og Karl Larsens tegnestue, der blev suppleret med Vagn Kaastrup og Ole Buhl. Harald Petersen og Dan Fink blev bragt ind i fællesskabet af Ivar Bentsen. Vagn Kaastrup blev indlemmet via bekendtskab med Edvard Heiberg. Ole Buhl tilsluttede sig fællesskabet i 1936.

Opløsning af karréen

I løbet af 1920'erne blev karréen opløst til fordel for de såkaldte stokbebyggelser. Vibevangenget i København af Povl Baumann fra 1927 bliver regnet for at være den første stokbebyggelse, men stokkene var ikke anlagt efter solen. Karréen blev brudt op, men ideen om mere sollys i lejlighederne blev der ikke taget hensyn til. Det var der til gengæld i Damtoften (øverst: byggelsesplan fra 1930) i Rødovre, der er en af de første danske etageboligbebyggelser tegnet som en stokbebyggelse. Den består af en række fritliggende stokke med en indbyrdes afstand på 38 meter. Bebyggelsesplanen ligner til forveksling den samtidige boligbebyggelse Tornow-Siedlung (næstøverst) opført i Frankfurt am Main i 1930. De to nederste planer viser henholdsvis Ryparken på Østerbro og Blidah Park i Hellerup.

Model af Kooperative Arkitekters forslag fra 1934 til en stokbebyggelse på Bellahøj. Både Bellahøjgård og den eksisterende beplantning omkring gården indgår i planen.

Model af Stephensen og Thorballs punkthusforslag fra 1934. Som det fremgår af modellen, foreslog de to arkitekter, at Bellahøjgård med den omgivende beplantning skulle bevares. Det kom også til at ske. I den realiserede bebyggelse fra 1950'erne indgår både gården og flere af de ældre træer som en del af bebyggelsen.

I årene omkring stiftelsen af fsb og indsendelsen af forslagene til Bellahøjbebyggelsen opførte fsb's stifter Rasmus Nielsen som privat bygherre to banebrydende danske boligbebyggelser, nemlig Ryparken i København og Blidah Park i Hellerup, hvor stokkene både er mere regulære og kortere end i Damtoften. Afstanden mellem husene blev ligeledes større med henholdsvis 26,5-64 meter i Ryparken og 18-55 meter i Blidah Park.¹⁴ I Kooperative Arkitekters forslag til bebyggelsen på Bellahøj er afstanden mellem husene 80 meter, hvilket giver langt bedre betingelser for gode lysforhold i lejlighederne end i såvel de traditionelle københavnske karré-bebyggelser som i de samtidige stokbebyggelser, hvor 64 meter som nævnt er den længste afstand. De første forslag til en bebyggelse på Bellahøj var således på højde med udviklingen i udlandet, hvor meget få punktbebyggelser var blevet opført på dette tidspunkt og er tillige med til at pege frem mod udviklingen af dansk arkitektur i form af bemærkelsesværdige bebyggelsesplaner og udformning af punkthuse, der i den skala ikke var set før i Danmark.

Københavns Kommunes forslag 1936

Københavns Kommunes første reaktion på fsb's forslag fremgår af et internt dokument forfattet af kommunens direktør Knud Bjerregaard, hvori han pegede på nogle af udfordringerne ved de fremsendte forslag. Et af dem er placeringen af den fremtidige Bellahøj Skole, og et andet er udnyttelsen af grunden, hvor husene i de nærværende forslag ikke er høje nok, idet man forudsætter kun at bygge i fem etager efter gældende lovgivning.

Bjerregaard foreslår derfor, at man fremsætter et forslag til den daværende kommunalbestyrelse om at søge »ministeriel Dispensation til at udføre Bebyggelsen i for Eksempel ti fulde Etager, efter en af de foreliggende Planer«¹⁵, fordi de fremsendte forslag i princippet kun skitserede 50 procent udnyttelse af grunden: »Med en saadan Udnyttelse vil det være umuligt at opnaa Grundkøbesummer, der kan give Kommunen nogenlunde Dækning for de Kapitaler, der er investeret i Arealerne. En rimelig Grundpris for Arealerne vil kræve, at de bebygges med et Etageareal svarende til cirka 100 % af Brutto Arealet, og dette kan ske enten saaledes, at man bygger tættere paa Arealet, eller man forøger Højden af Husene«, skrev Bjerregaard.¹⁶

Kommunen arbejdede videre med planerne for området, og i marts 1935 var forvaltningen optaget af spørgsmålet om at ændre placeringen af den fremtidige Bellahøj Skole. Derudover arbejdede man som noget nyt på at inkorporere et sportsanlæg på arealet eventuelt i form at et friluftsbad. Københavns Kommunes videre reaktion på fsb's brev fremgår af en skrivelse fremsendt til Magistratens 4. afdeling fra Stadsarkitektens Direktorat i februar 1936, hvor kommunens medarbejdere kom med endnu et forslag til udformningen af en bebyggelse på det samme areal, som fsb havde anmodet om at købe og bygge på. Stadsarkitektens begrundelse for at udarbejde endnu et eget forslag til bebyggelsen var: »De fra Foreningen Socialt Boligbyggeri fremsendte Bebyggelsesplaner er interessante og stort tænkte Løsninger, men er dog behæftet med saa væsentlige Mangler, at de ikke kan anses egnede som Grundlag for den videre Planlægning af Omraadets Bebyggelse«. ¹⁷ Ifølge stadsarkitekten var et af de store problemer ved Stephensen og Thorballs forslag, at punkthusene vil skygge for hinanden, og derudover ville placeringen af punkthusene i forhold til verdenshjørnerne give for lidt sol i en stor del af lejlighederne. Problemet ved Kooperative Arkitekters forslag var udformningen af de lange

stokke på henholdsvis 80 meter og 65 meter, der ville give en stor terrænforskel mod Bellahøjvej. Paradoksalt påpegede fsb selv i deres brev til kommunen, at en længebebyggelse på Bellahøj ville skabe store problemer ved tilpasningen til terrænet. Det er muligvis derfor, man fremsendte to forskellige forslag. Omvendt kan man spørge sig selv om, hvorfor fsb så ikke kun fremsendte forslaget med punkthuse. Grunden hertil kunne være, at punkthus-bebyggelser både nationalt og internationalt var noget nyt, og man har måske vurderet, at det kunne være en for moderne løsning på grunden. Herudover var de foreslået opført i otte etager, hvilket på det tidspunkt var i strid med det gældende bygningsreglement.¹⁸

Visionen for kommunens eget forslag bliver beskrevet i begyndelsen af brevet: »Der vil derfor paa dette Sted kunne skabes et Boligkvarter af en ikke for lav Standard, der vil kunne tilrettelægges for den Del af Befolkningen, der ikke ønsker Mindsteboliger. Vi skal derfor henstille, at Bebyggelsen og hele Anlægget tilrettelægges for noget større Boliger end de gængse og egnede for Familier med Børn«. ¹⁹ Kommunen fandt det ligeledes vigtigt at understrege landskabets karakter ved at undgå at bebygge skråningerne ned mod Degnemosen og dermed holde bebyggelsen på højderyggen. Som noget nyt i forhold til fsb's forslag, men foreslået i 1935 af Ejendomsdirektoratet, vil kommunen anlægge et svømmebassin, men »Et Svømmebassin som foreslaaet af Ejendomsdirektoratet vil være udmærket paa sin Plads i disse Omgivelser, men kan neppe indføres i selve Bellahøj Have uden at forringe dens Skønhedsværdier. Vi skal foreslaa, at man undersøger Mulighederne for at lægge det som vist paa Plan 10442b i Bunden af Dalen, men noget højere end Degnemosens Vandspejl, saa at det kan passes ind i den terrainmæssige Helhed. Omklædningskabiner vil kunne lægges ind i Skraeningen, saa at de ikke kan ses fra Bakken«. ²⁰

Københavns Kommune foreslog allerede i 1936 at placere et friluftsbad ned mod Degnemosen, men først i slutningen af 1950'erne tog man det første spadestik til Bellahøj Friluftsbad. Det kom dog ikke til at ligge ned mod Degnemosen, men blev opført på den modsatte side af Bellahøjvej.

Skrivelsen fra Stadsarkitektens Direktorat var ledsaget af en forholdsvis stor tegning med en bebyggelsesplan. Heraf fremgår det, at der mod Bellahøjvej skulle placeres en række korte stokke lagt vinkelret på vejen. Stokkene er ikke længere, end at terrænstigningen kan afhjælpes ved en kælder. Stokkene er placeret med lige stor afstand mellem blokkene, med få undtagelser. Derudover blev det understreget, at det er af stor betydning, at gavlene, der vender mod Bellahøjvej, vil fremstå ensartede. Man foreslog desuden en lang sammenhængende stokbebyggelse længere inde på arealet på højderyggen anlagt parallelt med Parkvejen. Den skulle imidlertid først opføres, efter stokkene langs Bellahøjvej var opført, dels for at se hvordan den første del af bebyggelsen kom til at påvirke området, dels ville man til den tid ligeledes have overblik over mulighederne for en revideret byggelovgivning, der måske ville åbne op for, at man kunne bygge højere end de på daværende tidspunkt tilladte seks etager. Igen bliver det understreget, at det er af stor betydning, at stokkene på højderyggen ligeledes får et ensartet udseende i form af ens højde og tagudformning.²¹ Stadsarkitektens forslag til en bebyggelsesplan ligger langt fra begge fsb's forslag, og i bagklogskabens klare lys er det godt, at man ikke fik held med at opføre stadsarkitektens egen plan, der fremstår noget skematisk, kedelig og med en ringe sans for arealets særlige karakter. Fsb's første to forslag var heller ikke perfekte, men især Stephensen og Thorballs forslag, der peger frem mod den realiserede bebyggelsesplan, og hvor man for alvor kan tale om en parkbebyggelse med punkthuse spredt i et grønt område, forholder sig til landskabets karakteristika og skaber oplevelsesrige rum i landskabet.

Forslag til bebyggelsesplan for Bellahøj-arealet udarbejdet af Københavns Kommune i 1936 som reaktion på fsb's to indsendte forslag. Mod Bellahøjvej ligger en række boliglænger, og på højdedraget igennem hele området har arkitekterne placeret to meget lange længer, mens en næsten lukket karré var tænkt som afslutning mod Frederikssundsvej.

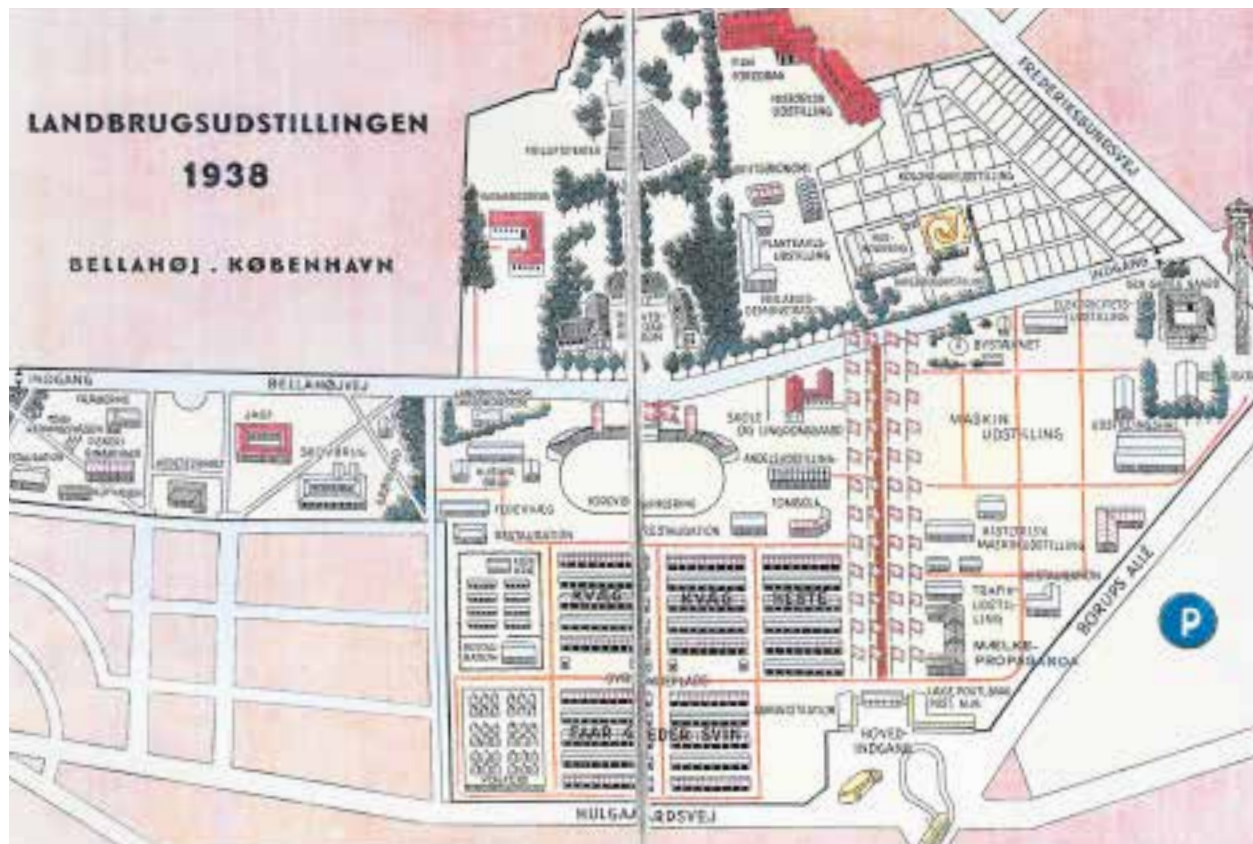

Skyskraber eller rækkehuse?

Kort tid inden stadsarkitekten udarbejdede sit eget forslag, kunne man i *Politiken* 14. februar 1936 læse en kronik af arkitekten Vagn Kaastrup fra Kooperative Arkitekter med titlen »Skyskraber eller Rækkehus«, hvori han opregnede en række fordele og ulemper ved både det høje og det lave byggeri. Som læser er man overhovedet ikke i tvivl om, hvor hans præferencer lå. Kaastrup fremstår som en klar fortaler for det høje byggeri, og hans argumenter er baseret på en tro på fremskridtet, maskinerne og den moderne byggeteknik. Hertil kommer, at han mener, at det giver økonomisk mening at bygge højt, det er billigere, og man kan derfor opføre bedre boliger med moderne udstyr end i for eksempel rækkehuse. I denne sammenhæng er det ligeledes værd at bemærke, at han i kommenteringen af de daværende hindringer i den københavnske byggelovgivning ved at bygge over seks etager nævner, at han sammen med et par stykker har tegnet en bebyggelse på otte etager, da de forventer, at lovgivningen inden for nær fremtid vil ændres. Hvorvidt han her refererer til Bellahøjforslaget, skal være usagt, men det er ikke usandsynligt. Hvorvidt kronikken ligeledes er et forsøg på at lægge pres på myndighederne for at ændre byggelovgivningen, skal ligeledes være usagt, men uanset hvad er det interessant, at Kooperative Arkitekter på dette tidspunkt advokerer for »skyskraberen« i pressen. I tillæg til kronikken spørger *Politiken* ligeledes en række danske arkitekter om deres holdning til, om man bør kunne bygge højere end de tilladte seks etager, og om kravene til de lave huse skal ændres. Arkitekterne, der bliver spurgt, er Ivar Bentsen, Helweg-Møller, Ole Falkentorp, Ole Hagen og Alf Cock-Clausen. *Politikens* enquete om høj bebyggelse bliver efterfølgende refereret i *Arkitekten* under 'Arkitektens Dagbog' og bliver efterfulgt af en kommentar af Vagn Kaastrup, hvor han uddyber nogle af sine synspunkter.²²

Det bliver dog Københavns Kommunes direktør Knud Bjerregaard, der i samme dagblad kort tid efter kommer med en replik, hvori han kritiserer Kaastrup for at forvanske og overdrive fordelene ved det høje byggeri på bekostning af det lave byggeri.²³ Herudover konkluderer han, at en stor del af den københavnske befolkning gerne vil bo i lavt byggeri, derfor giver det ikke mening kun at bygge »Skyskrabere« uanset de fordele, dette måtte indebære. Knud Bjerregaard er i det hele taget meget aktiv i offentligheden i løbet af 1930'erne og 1940'erne, hvor han gerne taler om københavnske bygge- og boligproblemer, og blandt andet optager sanering og det sociale boligbyggeri ham i høj grad. Som det senere hen viser sig, er han ligeledes en af de bærende kræfter i oprettelsen af det såkaldte teknikerudvalg under projekteringen og opførelsen af Bellahøjbebyggelsen.

Debatten om fordele og ulemper med hensyn til det høje og lave byggeri fortsætter i 1936 og resulterer i endnu en kronik i *Politiken* i december 1936 om det »usociale« enfamiliehus af arkitekt Anker Kirkeby. Den bliver perspektiveret af Steen Eiler Rasmussen, der ligeledes i 1938 i radioen diskuterer fordele og ulemper ved høj eller lav bebyggelse med Poul Henningsen. Udsendelsen er refereret i BL's blad *Boligen* fra 1938.²⁴ Ud over kronikken af Vagn Kaastrup i begyndelsen af 1936, der er med til at sætte en faglig debat i gang om fordele og ulemper ved høj eller lav bebyggelse, er det i faglige kredse kendt, at fsb havde foreslået en høj bebyggelse på arealet omkring Bellahøjgård, da *Arkitekten* i 1935 under 'Arkitektens Dagbog' skrev, at Københavns Magistrat for tiden behandlede et forslag om en høj bebyggelse med op til otteetagers høje fritliggende blokke i den 14 tønder land store park.²⁵ I efterkrigsårene efter afholdelsen af konkurrencen fortsatte den faglige debat om fordele og ulemper ved skyskrabere over for lavt byggeri, og en vigtig reference var Le Corbusiers bog *La Maison des hommes* fra 1942, som tre år senere udkom på dansk i Ole Buhls bearbejdelse under titlen *Menneskenes Bolig*.²⁶

I 1938 blev der afholdt en landbrugsudstilling på området omkring Bellahøjgård. Her er gengivet et kort over udstillingen.

Landbrugsudstilling eller boliger?

I tiden fra 1936 frem til begyndelsen af 1940'erne arbejdede embedsmændene i kommunen intenst på flere fronter med at løse udfordringer, så en bebyggelse på Bellahøj kunne blive realiseret. Et af de store diskussionsemner var spørgsmålet om afvanding af området og de eksisterende kloakforhold. Herudover arbejdede man ligeledes med at fastlægge de trafikale linjeføringer og var ligeledes optaget af at få et friluftsbad placeret hensigtsmæssigt og få gjort plads til eventuelle skolehaver. Det er imidlertid Landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938, der var ved at sætte en stopper for udviklingen af området. I august 1938 bad stadsarkitekten og stadsingeniøren Magistratens 4. afdeling om indtil videre at stoppe alle planer om at bygge på Bellahøjarealerne, da de var de eneste arealer i København, der egnede sig til større udstillinger. Hvis det ikke kan lade sig gøre, henstiller de, at det kun er området nord for Svenskelejren, der bliver bebygget. I oktober 1938 fremsendte samme kontor endnu et brev til Magistratens 4. afdeling, hvor de nu også fritog området vest for Bellahøjvej.²⁷ Området fra Borups Allé op til Bellahøj anbefalede de stadig skulle være friholdt for bebyggelse blandt andet med den begrundelse, at der var for langt ned til en fast undergrund.

Kommunens diskussion med sig selv om, hvilke arealer omkring Bellahøj, der skulle bebygges, fortsatte i de følgende år, indtil man i 1941 tog en beslutning: »Under Hensyn til den herskende Mangel paa Byggegrunde har Overborgmesteren besluttet, at Kommunens Grunde vest for Bellahøj skal kloakeres og udbydes til Salg til Boligbyggeri«, hed det i et brev til stadsarkitekten og stadsingeniøren.²⁸ Baggrunden for at kloakere på daværende tidspunkt var altså, at der var stor mangel på byggegrunde i hovedstaden, og det samme gjorde sig gældende med boliger. Af dokumentet fremgår det, at man overvejede at udskrive en offentlig arkitektkonkurrence, fordi både fsb og kommunens egne arkitekter havde udarbejdet vidt forskellige bebyggelsesplaner, som ikke var tilfredsstillende eller kunne danne grundlag for opførelsen af en reel bebyggelse. Ved at sende opgaven ud blandt de danske arkitekter håbede forvaltningen, at man fik belyst grundens store

potentiale og dermed forhåbentlig ville få et godt projekt på en af kommunens bedste byggegrunde. På den baggrund blev stadsarkitekten og stadsingeniøren bedt om at udarbejde et forslag til et program og betingelser for en sådan konkurrence. På daværende tidspunkt forestillede man sig, at fsb og AAB skulle købe arealerne af kommunen, og da fsb allerede havde lagt en del arbejde i to forslag til en bebyggelse, anmodede man fra forvaltningens side om, at både fsb og AAB blev inddraget i udarbejdelsen af programmet.²⁹

Konkurrencen om Bellahøj

Fra de første tanker om en bebyggelse på Bellahøj i 1918, over de for alvor tager form i 1934 og til Københavns Kommune endelig udskrev en konkurrence i maj 1944, går der 26 år. Beslutningen blev truffet i 1943, hvilket fremgår af et brev 23. oktober 1943, som Københavns Kommunes Magistrats 4. afdeling modtog. Heri kan man læse, at Borgerrepræsentationen ved et møde 30. september 1943 tiltrådte overborgmesterens indstilling om en bevilling på 32.500 kroner til brug for udskrivning af en offentlig konkurrence om et skitseforslag til en bebyggelsesplan på Bellahøj.³⁰ Inden da har Stadsarkitektens Direktorat i samme år oplyst Overborgmesterens Kontor om, at man påtænkte at udskrive en konkurrence, men man vidste endnu ikke, om bebyggelsen skulle bygges straks eller i fremtiden. Det ville afhænge af, om de fornødne materialer som jern og beton kunne skaffes, da man fandt, at det ville være uforsvarligt at lade de forhåndenværende materialer være bestemmende for, hvordan bebyggelsen kunne opføres.

Af det oprindelige konkurrenceprogram fremgår, at formålet med konkurrencen var »at søge fremskaffet nærmere Retningslinier for Terrænuformning, Bebyggelse og Beplantning af de paagældende Arealer i en saadan Form, at Retningslinierne kan danne det servitutmæssige Grundlag for Bebyggelsen, uanset om den sker samlende eller over en Aarrække«.³¹

Set i et nutidigt perspektiv blev der stillet forholdsvis få krav, og de konkurrerende blev stillet relativt frit i forhold til løsningen af opgaven, der i første række handlede om forslag til bebyggelsens art og placering, brugen af de ubebyggede arealer og vejføringer. De få krav, der var, og som skulle indramme konkurrencebesvarelsen, handlede primært om at skabe forbindelser til den omgivende by i form af veje samt gang- og cykelstier og derudover bevare dele af den eksisterende beplantning i udformningen af landskabet. Herudover var der en række tekniske krav, som hvor tæt på vejene de enkelte bygninger kunne placeres. Det var afgørende, at Bellahøjgård ved Bellahøjvej og den værdifulde del af den eksisterende beplantning blev bevaret og indgik som en del af bebyggelsen.

I forhold til udformningen af bebyggelsens kommende bygninger var der ligeledes stillet få krav: Der måtte ikke være store lejligheder, hvilket ellers var en af kommunens intentioner i deres eget forslag fra 1936, og bebyggelsen skulle først opføres efter krigens afslutning. I fornødent omfang skulle der være butikker med levnedsmidler, garager, placeret så støjen ikke var til gene for beboerne, ligesom det også var et krav, at der blev givet forslag til vuggestuer, børnehaver og fritidshjem – samt en kirke. På den ubebyggede del af bebyggelsen skulle der etableres legepladser og opholdsarealer for beboerne, men det stod de konkurrerende frit for, hvor de skulle anlægges.

Konkurrencebetingelser

Det var vigtigt, at der blev skabt forbindelse mellem arealerne mod nord og syd for Bellahøjgård. Som det fremgår af ældre billeder, lå der på arealet en del kolonihavehuse, og der var således også en del ældre beplantning mellem husene, som i videst muligt omfang skulle bevares. Der skulle også skabes forbindelse til den omgivende by ved at etablere tilslutning til blandt andet Hyrdevangen og Fuglsang Allé. Forbindelsen kunne være en kombineret cykel- og gangsti, der samtidig ville etablere forbindelse gennem hele bebyggelsen fra nord mod syd. Endelig skulle der også skabes en ny forbindelse til Hvidkildevej over Bellahøjvej.³² Som det ligeledes kommer til udtryk i konkurrenceprogrammet, var det ønskeligt, hvis der kunne skabes en landskabelig forbindelse mellem Rødkildeparken og Degnemosen, men det var ikke et krav. Det var i den forbindelse heller ikke nødvendigt at bevare den eksisterende kælkebakke, men hvis den blev nedlagt, skulle der opføres en ny på en anden del af arealet.³³

Konkurrencedeltagere skulle aflevere:

A: En situationsplan over bebyggelsen i 1:1000 med tilhørende tvær- og længdeprofil af bebyggelsen og terrænet med en samlet angivelse af det bebyggede areal og det samlede brutto-etageareal i kvadratmeter.

B: Hovedtegninger af bebyggelsen i 1:500 med tilhørende planer, snit og facader, der er så detaljerede, at de er fuldt forståelige.

C: Skråprojektion af bebyggelsen i 1:1000.

*Derudover må deltagerne gerne aflevere nødvendige perspektiviske fremstillinger og terrænmodeller i 1:2000. På de afleverede tegninger skal deltagerne komme med en kortfattet skriftlig redegørelse for forslagets hoveddispositioner. Den samlede præmiesum er kr. 22.000.*³⁴

Dommerkomiteen bestod af:

Direktør Knud Bjerregaard, administrationschef N.K. Christensen, stadsingeniør O. Forchhammer, stadsarkitekt F.C. Lund, for Akademisk Arkitektforening Svenn Eske Kristensen og Frits Schlegel samt for Dansk Arkitektforening Thorvald Dreyer.³⁵

I alt blev der indleveret 65 forslag til en bebyggelsesplan, og flere arkitekter indsendte mere end et forslag. Det var et stærkt besat felt, hvor nogle af samtidens bedste danske arkitekter deltog, men det blev de to unge og relativt ukendte arkitekter Mogens Irming (1915-1993) og Tage Nielsen (1914-1991) i samarbejde med ingeniør P.O. Brems, der blev udpeget som vindere af konkurrencen i november 1944. Vinderne fik 8.000 kroner, mens der blev uddelt tre gange 4.000 kroner til tre andre hold og derudover blev to projekter indkøbt.³⁶

65

Vinderforslaget og tankerne bag

Irming og Nielsens konkurrenceforslag bestod af to store plancher, den ene med hovedtegninger af bebyggelsen i 1:500, mens den anden viste situationsplanen. På planchen med hovedtegningerne er skitserne ledsaget af en længere tekst, der beskriver tankerne bag udformningen af arealet, og to kortere tekster, der beskriver principperne bag de foreslåede punkthuse og rækkehuse. Af betydning for udformningen af bebyggelsesplanen er sandsynligvis de tre måneder, hvor Tage Nielsen i 1939 arbejdede på Le Corbusiers tegnestue i Paris. Herudover har vinderforslaget flere ligheder med især Stephensen og Thorballs forslag fra 1934, men hvorvidt de har været inspireret af det, eller om de i det hele taget har set det, er uvist. Begge fsb's forslag blev, som skrevet tidligere, gengivet i Ole Buhls bog om fsb's bebyggelser udgivet i 1941, så de har været offentligt tilgængelige.

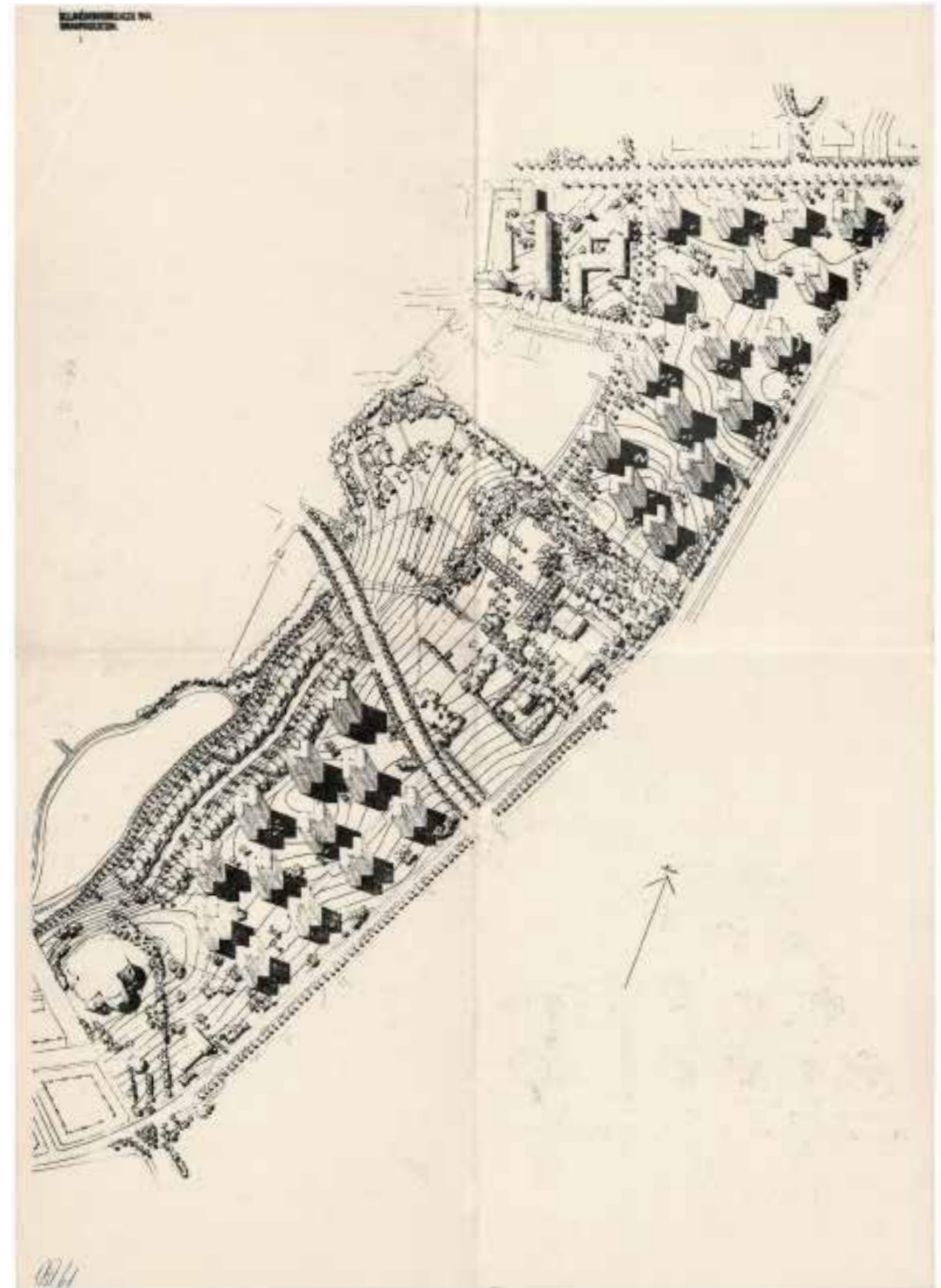
Det overordnede tankesæt bag udformningen af Bellahøj som en punkthusbebyggelse med højhuse var i Irming og Nielsens beskrivelse i overensstemmelse med såvel konkurrenceprogrammets krav såvel som tidens tanker om sunde og gode boliger til alle uanset indkomst. Som de selv beskriver i teksten på de indleverede konkurrenceplancher, har hovedretningslinjen for deres arbejde været at udnytte grundens beliggenhed og den enestående udsigt ind over byen. Derudover har sol- og lysforholdene i de enkelte lejligheder ligeledes været retningsgivende for valget af punkthuse, der lettere kan placeres frit i landskabet og i forhold til hinanden end længere stokke.

Mogens Irming og Tage Nielsen

Irming og Nielsen havde inden de udarbejdede forslaget til Bellahøj været studiekammerater på Kunstakademiets Arkitektskole. Ingen af dem havde synderlig megen erfaring som arkitekter, men de havde begge to i løbet af deres studietid arbejdet for nogle af tidens bedste arkitekter. Irming havde blandt andet arbejdet for Vilhelm Lauritzen under opførelsen af Radiohuset og hos stadsarkitekten i København som på daværende tidspunkt var Poul Holsøe. Han tog afgang fra Kunstakademiets Arkitektskole i 1940, men havde inden da arbejdet på forskellige tegnestuer i Stockholm i 1938-1939. I 1948 begyndte han egen virksomhed, og indtil da deltog han i flere konkurrencer sammen med blandt andre Jørn Utzon og Tobias Faber i 1946 om et nyt krystalpalads i London.

Tage Nielsen tog afgang fra Kunstakademiets Arkitektskole i 1938 og arbejdede derefter hos forskellige danske arkitekter, blandt andre Edvard Thomsen. I 1939 arbejdede han tre måneder på Le Corbusiers tegnestue i Paris. Herefter fik han arbejde hos henholdsvis stadsarkitekten i København og arkitekt Ole Falkentorp, der blandt andet tegnede Hotel Astoria. Han etablerede egen tegnestue i 1947, hvorefter han fik en række større byggeopgaver i Grønland. Ud over konkurrencen på Bellahøj tegnede Irming og Nielsen i 1947 Hotel Europa ved Langebro, der blev taget i brug i 1955.³⁷ Hotellet var på daværende tidspunkt det højeste hus i Danmark og huser i dag et hostel.

Mogens Irming og Tage Nielsen vandt konkurrencen om en bebyggelsesplan på Bellahøj i 1944. Vinderforslaget bestod af en bebyggelse med 29 punkthuse og to rækker rækkehuse mod Degne-mosen. Rækkehusene blev aldrig opført, og bebyggelsesplanen blev ændret ad flere omgange.

International inspiration

Både Stephensen og Thorballs samt Irming og Nielsens bebyggelsesplaner var inspireret af den schweizisk-franske arkitekt Le Corbusier (1887-1965), der var en af tidens mest indflydelsesrige arkitekter. Hans produktion af både realiserede bebyggelser samt tegninger og udkast til byplaner og bygninger fik stor betydning i såvel samtiden som eftertiden. En del af hans mere radikale forslag blev ikke opført, men tankerne bag blev kopieret og fortolket af samtidens arkitekter, dog ofte i mindre radikale former. Et af de mest kendte forslag, Plan Voisin, er fra 1925, hvor Le Corbusier foreslog at rydde den ene halvdel af Paris og erstatte de ældre bygninger med højhuse, placeret langt fra hinanden (op til 100 meter) i et grønt sammenhængende område. Le Corbusiers tanke var, at de høje, men spredte, punkthuse ville efterlade store grønne områder, hvor beboerne kunne opholde sig, når de ikke arbejdede. På samme tid kunne man med tidens tekniske fremskridt og nye materialer som jernbeton udvikle teknisk set fuldkomne boliger med gode lys- og luftforhold. Selv om forslaget var radikalt, var intentionen den bedste, da han var optaget af at skabe gode boliger for alle. Le Corbusier var af den overbevisning, at mennesker, der boede godt, blev lykkeligere, og at samfundet som helhed ville blive bedre, hvis alle boede godt.³⁸

Punkthuse i Paris

En af de første bebyggelser, La Cité de la Muette, der blev opført efter Le Corbusiers tanker, lå i Drancy i Paris og blev opført fra 1934-1936. Samtiden vurderede, at bebyggelsen var vellykket i både teknisk og æstetisk henseende, men det var svært at leje ud, da de franske arbejdere ikke ville bo i højhuse.³⁹ Bebyggelsen blev præsenteret i *Arkitekten* i 1937 af F.C. Lund, i en artikel, der overordnet gennemgik fordelene ved det industrialiserede byggeri. En mere direkte inspirationskilde findes muligvis i Sverige, hvor Irming havde arbejdet i slutningen af 1930'erne. I Stockholm opførte de fremtrædende svenske arkitekter Backström og Reinius en vældig moderne punkthusbebyggelse på Danviksklippan fra 1943-1945.⁴⁰

Situationsplan, punkt- og rækkehuse

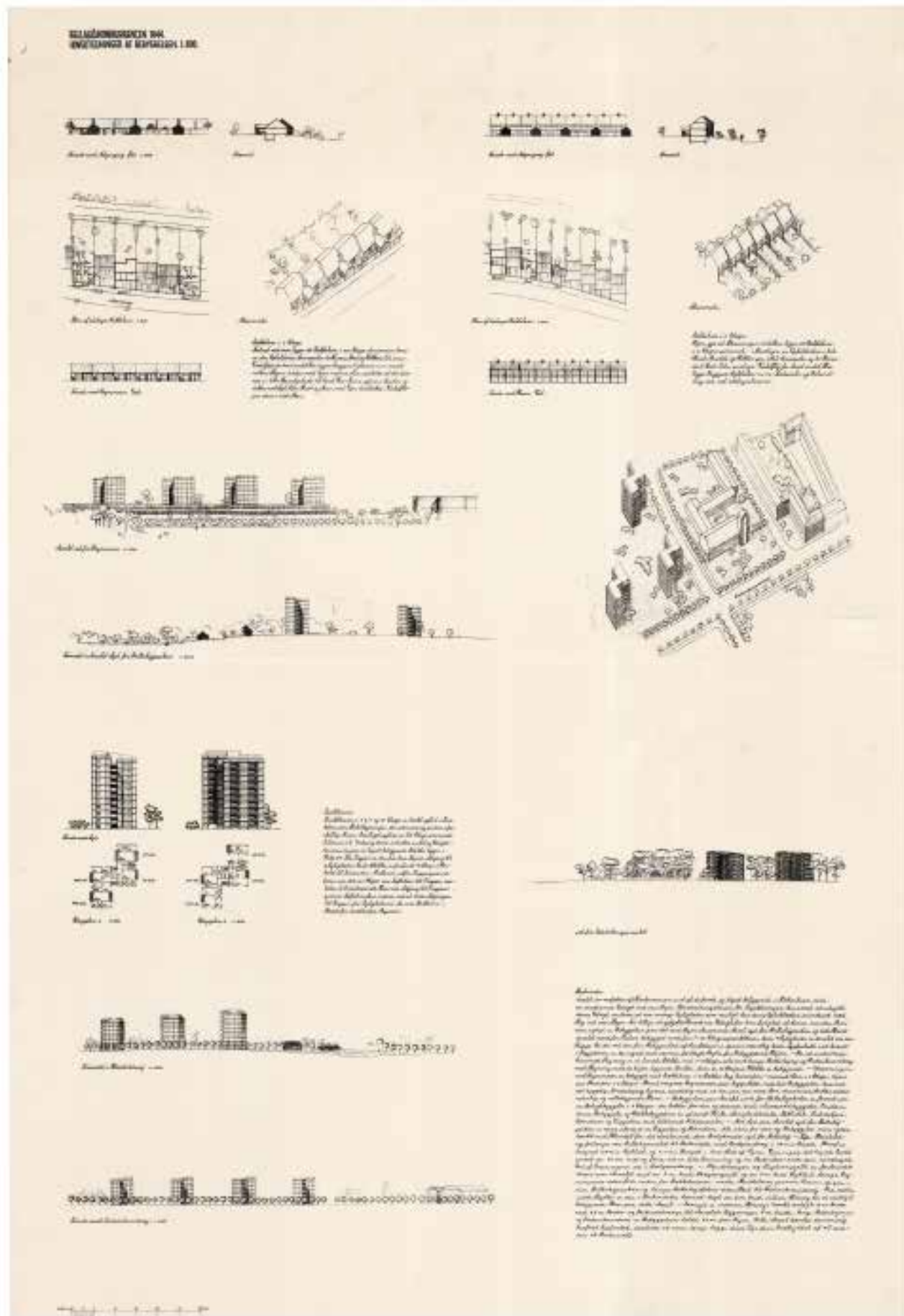
Som man kan se af vinderforslagets situationsplan,⁴¹ foreslog Irming og Nielsen at placere 29 punkthuse fordelt på et nord- og sydareal med seksten huse i nord og tretten i syd. På sydarealet er ligeledes placeret to rækker med rækkehuse i både en og to etager ned mod Degnemosen. De to bebyggelser bliver adskilt af en bred tværgående vej fra Bellahøjvej mod Degnemosen, hvorfra der er adgang til rækkehusene. I midten af bebyggelsen ligger Bellahøjgård. Mod nord får man adgang til punkthusene via to lige veje, hvor den ene ligger langs byggegrundens vestlige afgrænsning mod skolen og en bygning, der indeholder kirke, menighedslokale, bibliotek, fritidshjem, børnehave og vuggestue mod Frederikssundsvej. Den anden vej ligger mellem de to yderste rækker af punkthuse mod Bellahøjvej. Fra de to veje går der mindre veje ind til de enkelte punkthuse. Mod syd er rækkehusene omkranset af to forbundne veje, hvorfra der er adgang til punkthusene på den ene side. Herudover er der en større vej, der går fra den tværgående vej til Bellahøjvej, og ligeledes med mindre stikveje ind til de enkelte punkthuse.

Punkthusene er udformet i syv, otte, ni og ti etager med ens facader, hvor de laveste ligger mod Bellahøjvej, og de højeste er placeret på højderyggen. Derved vil husene ikke blokere for hinanden. Punkthusene ligger i et landskab med store, åbne græsarealer med spredt træbeplantning primært placeret langs veje eller tæt på punkthusene. Irming og Nielsen forestiller sig, at punkthusene skal opføres som en skeletkonstruktion af jernbeton, der efterfølgende bliver udmuret og pudset i forskellige farver. På toppen af alle punkthusene ligger en let etage, der er tænkt til at rumme pulterkamre mv. Omkring pulterkamrene skal der opføres en udsigtsterrasse, der på det højeste sted i bebyggelsen kommer til at ligge 67 meter over havet. I konkurrenceforslaget beskriver de to arkitekter ligeledes principperne for disponeringen af punkthusene med fire lejligheder, to i hvert tårn, placeret omkring et trappetårn, der er forskudt en halv etage i forhold til hinanden. Herudover har arkitekterne taget hensyn til brandvæsenets krav om adgang til trapperne ved at lade adgangen fra reposen til lejlighederne ske igennem en åben luftsluse.

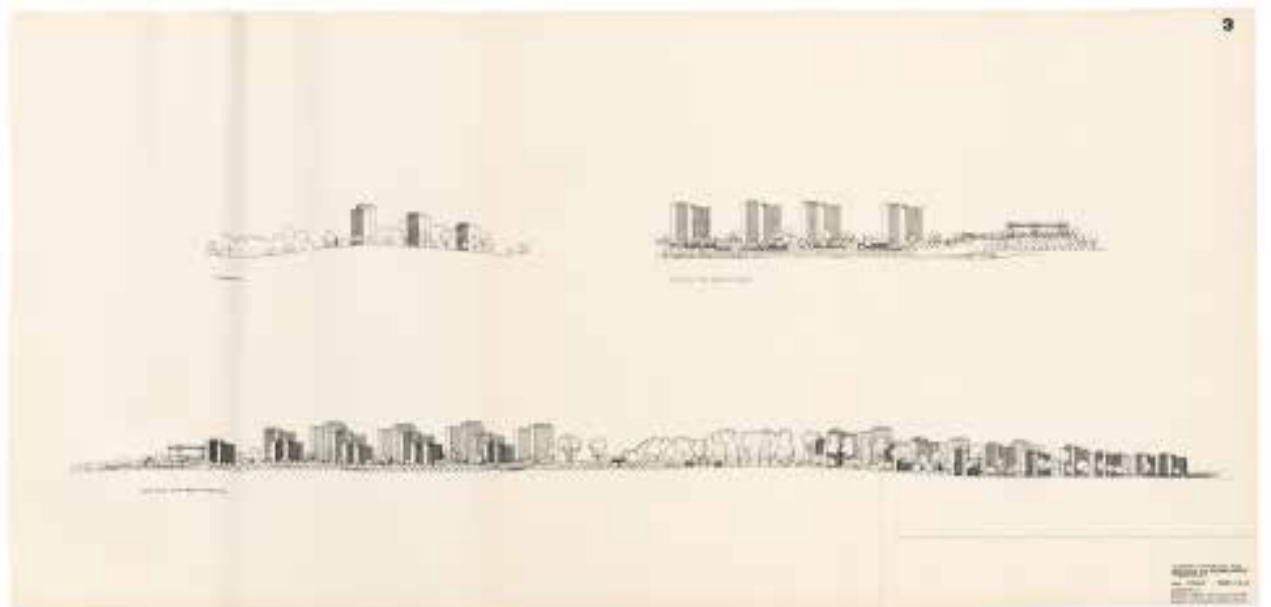
Irming og Nielsen foreslår, at rækkehusene opføres i både en og to etager. Rækkehusene er placeret bagest i bebyggelsen ned mod Degnemosen og den lavere villabebyggelse på den anden side af mosen. De 26 rækkehuse tættest mod mosen bliver foreslået opført i én etage, der rummer opholdsstue, soveværelse, to kamre, bad og køkken. Højere oppe ad skråningen foreslår arkitekterne, at man opfører 25 rækkehuse i to etager – ligeledes med opholdsstue, køkken, soveværelse, to kamre og bad. Begge typer skal opføres i mursten med tegl på taget, og facaderne skal kalkes hvide.

Andre konkurrenceforslag

Som det fremgår af de indleverede forslag og en oversigt udarbejdet af Københavns Magistrat og dateret 31. maj 1950, viste konkurrencen, at der var en stor interesse for at foreslå et fritliggende højt hus i parklignende omgivelser med flere sammenhængende grønne områder. I sin gennemgang af projekterne konkluderede medlem af dommerkomiteen og fagdommer arkitekten Sverre Eske Kristensen, at det var nødvendigt at bygge huse i minimum seks etager for at kunne udnytte arealets fri og parkagtige karakter.⁴² Han konkluderede også, at flere af projekterne ikke opfyldte brandvæsenets krav til høje bebyg-

Forslag til udformning af punkthusene og rækkehusene i Mogens Irmring og Tage Nielsens vinderprojekt.

gelser, heller ikke vinderforslaget, hvilket ikke er specielt overraskende, da de danske arkitekter havde meget få erfaringer med at tegne højhuse. Et andet fællestræk ved flere af projekterne var, at lejlighederne var øst-vest-vendte for at opnå de bedste sol- og lysforhold.

Mange af de indsendte konkurrenceforslag er forsvundet fra arkiverne, men enkelte af projekterne er gengivet i aprilnummeret af *Arkitekten* i 1945. Konkurrencens mest markante forslag var indsendt af ingeniørfirmaet Steensen, Warming og Krarup, der foreslog at bygge en enkelt skyskraber i op til 48 etager. Dette projekt blev ligeledes gengivet i flere af tidens aviser, der skrev om konkurrencen, efter vinderen var blevet udpeget. *Kristeligt Dagblads* overskrift 28. november 1944 lød således »Forslag om op til 48 Etagers Bebyggelse bag ved Bellahøj,⁴³ og i *Berlingske Tidende* den samme dag lød overskriften »Forslag om 10-15 Etagers Huse paa Bakken ved Bellahøj. En enkelt Arkitekt vil have 48 Etagers«. ⁴⁴ Generelt fik konkurrencen en god og positiv modtagelse i dagspressen. Allerede dagen efter afgørelsen af arkitektkonkurrencen kunne man i dagbladene 28. november 1944 finde reportager og interview med de to unge arkitekter Mogens Irmring og Tage Nielsen, der dengang var 29 og 30 år gamle. Det var første gang, de vandt en konkurrence, og på spørgsmålet om, hvad der var særligt nyt ved det vindende forslag, svarede Mogens Irmring til *Social-Demokratens* udsendte:

»Som noget af det bedste ved Projektet, vil jeg fremhæve at Blokkene er sammenbygget af to Dele, der forskydes en halv Etage i Forhold til hinanden. Derved opnaas at Blokkene paa naturlig Maade indpasses i Terrænet. Og saa er der videre det Forhold, at der findes mange forskellige Lejlighedstyper i Projektet. Men ellers maa Projektet tale for sig selv. Nu er det jo i øvrigt Kommunen, der bestemmer de videre Retningslinjer, der til sin Tid skal bygges efter. Det er jo en Skitsekonkurrence«. ⁴⁵

Tilretning af vinderprojektet

Efter afslutningen af konkurrencen anmodede Københavns Kommune de to vindende arkitekter, Irming og Nielsen, om at tilrette deres konkurrenceprojekt. Den endelige beslutning om at arbejde videre med deres forslag skete på et møde i Borgerrepræsentationen 6. juni 1946 på baggrund af en indstilling fra Københavns Magistrat dateret 21. maj 1946. I samarbejde med stadsarkitekten og stadsingeniøren var ønsket, at forslaget skulle tilpasses en række nærmere angivne krav. Kommunen ønskede blandt andet at indarbejde et butikscenter i bebyggelsen, ligesom der skulle indarbejdes parkeringspladser og garager. Herudover skulle rækkehusene omarbejdes, så en større del af området mod Degnemosen blev holdt fri af bebyggelse. Der var ligeledes krav om et kollektivhus.⁴⁶ Som en del af dette arbejde ønskede Irming og Nielsen at foretage en studietur til henholdsvis Göteborg og Stockholm for at kigge nærmere på svenskernes moderne punkthus-bebyggelser⁴⁷ og for at møde stadsplandirektøren Sven Markelius.⁴⁸ Det fremgår af et brev til Markelius, hvor M. Henningsen fra Stadsingeniørens Direktorat i København anmodede om, at civilingeniør Poul Vedel, der arbejdede sammen med Irming og Nielsen, ligeledes kunne deltage i mødet.⁴⁹ Målet med turen var at lære af svenskernes erfaringer med de nye lejlighedstyper og bebyggelsesplaner for punkthusbebyggelser og kollektivhuse, som svenskerne havde flere erfaringer med end danskerne.

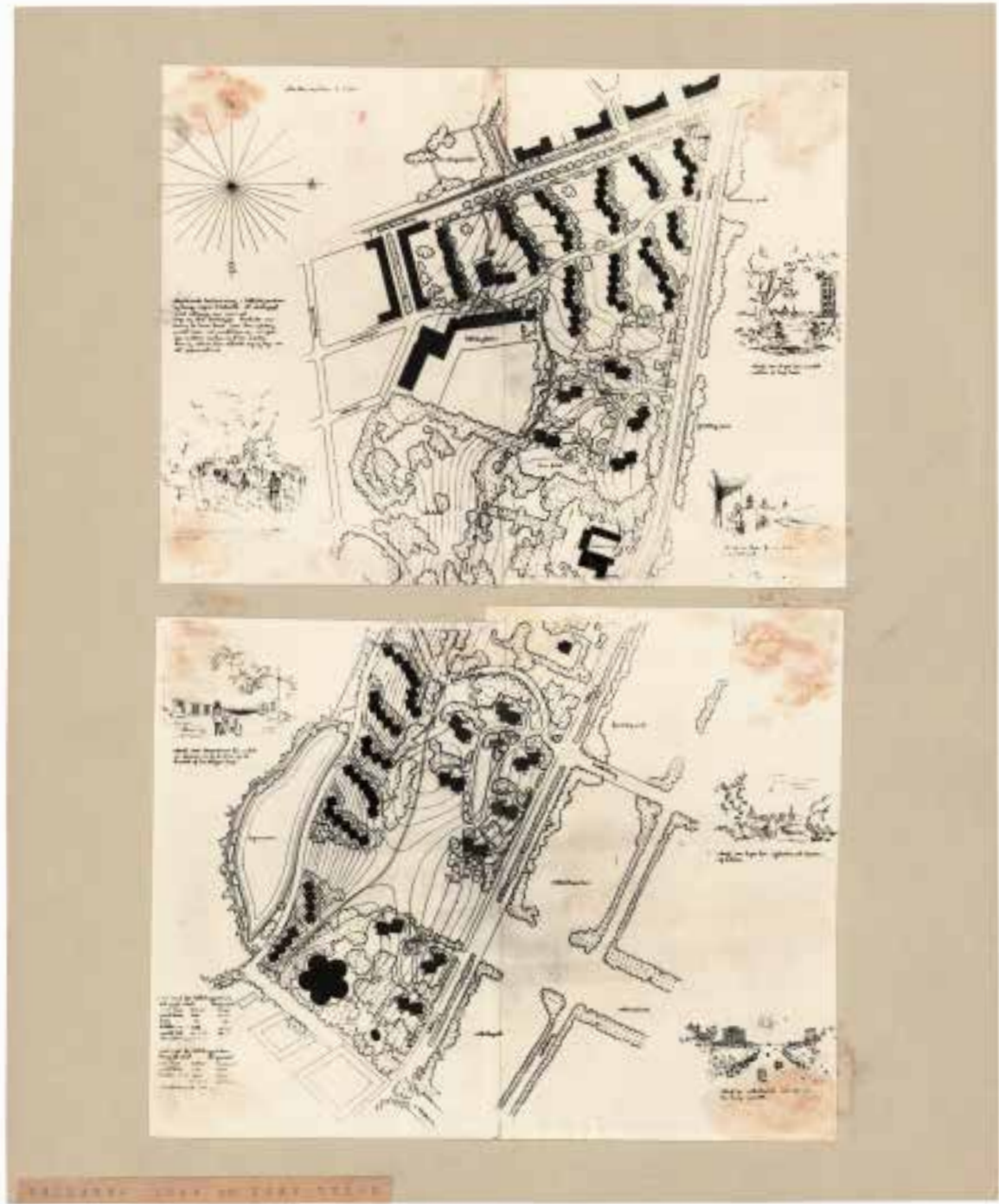
Inspiration fra Sverige

Årsagen til, at danskerne vendte blikket mod Sverige for at søge inspiration, var, at svenskerne havde været neutrale under anden verdenskrig, og det betød, at den svenske byggeindustri ikke blev så hårdt ramt som den danske. De svenske arkitekter havde under krigen arbejdet intenst med at udvikle moderne bolig-former og byplaner, hvilket ikke havde været muligt i samme omfang i Danmark. En del danske arkitekter arbejdede derfor i Sverige under krigen, fordi det stort set ikke var muligt at finde arbejde i København. Svenske arkitekter havde i det hele taget siden de tidlige mellemkrigsår været foran de danske arkitekter, når det handlede om at udvikle en moderne og funktionel arkitektur. Mest kendt er Stockholmsudstillingen i 1930, hvor de danske arkitekter valfartede til for at se Gunnar Asplunds svenske fortolkning af den moderne arkitektur.

Dispositionsplanforslag

I foråret 1947 blev en tilrettet plan forelagt Borgerrepræsentationen og herefter vedtaget som dispositionsplanforslag for arealet.⁵⁰ Visionen for bebyggelsen var den samme som beskrevet i vinderprojektet: at skabe en parkbebyggelse med punkthuse på Bellahøj. Arealet skulle have en høj udnyttelsesgrad, men der måtte samtidigt tages hensyn til oplevelsen af en sammenhængende parkbebyggelse. Qua beliggenheden på Københavns højeste punkt skulle flest mulige lejligheder have udsigt i flere retninger. Parkarealet mellem punkt-husene skulle anlægges som et sammenhængende areal i tilknytning til Bellahøjgård og dennes eksisterende have.

De største ændringer i dispositionsplanforslaget i forhold til det oprindelige konkurrenceprojekt var, at vejforbindelsen tværs over arealet syd for parkområdet omkring Bellahøjgård var forsvundet. En af årsagerne til denne ændring var en massiv modstand fra blandt andre omkringliggende grundejerforeninger, Naturfredningsforeningen og Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse,

I konkurrencen om en bebyggelsesplan for området omkring Bellahøjgård deltog både etablerede arkitekter og forholdsvis ukendte navne. Her er det Jørn Utzon og Tobias Fabers forslag til en bebyggelsesplan, og den er markant anderledes end vinderforslaget.

Deltagende arkitekter

Ud over vinderne deltog blandt andre følgende hold: Wendelboe Jensen og Valdemar Pedersen, Otto Frankild og Peer Abben, E. Hartvig Rasmussen, T. Miland Petersen og Rut Speyer, Tobias Faber og Jørn Utzon, Koopera-tive Arkitekter (Ole Buhl, Esben Klint, Karl Larsen og Harald Petersen) i samarbejde med civilingeniør E. Ishøy og have-arkitekt Georg Boye, Køben-havns almindelige Boligselskab (KaB) ved professor Kaj Gottlob, Palle Suenson og havearkitekt

C.Th. Sørensen, Povl Baumann og Aage Müller, Christian og Aage Holst, Peter Bredsdorff samt civilingeniørerne Steensen og Varming og arkitekt Mogens Krarup.⁵¹

der alle mente, at man ville ødelægge parken ved at skære den over med en vej til biltrafik. Derudover var problemet med garager blevet løst ved, at arkitekterne tilføjede seks cirkulære og forsænkede, men åbne, garageanlæg. I nordarealet tilføjede de en del butikker og en børneinstitution. På sydarealet blev en børneinstitution og et vandrerherberg ligeledes tilføjet. En væsentlig del af konkurrencen var de to rækker med rækkehuse, der i dispositionsplanforslaget blev reduceret til én række. Det skabte udsyn mellem rækkehusene, så Degnemosen og området på højderyggen blev knyttet bedre sammen. Det blev også besluttet at anlægge et fælles varmeanlæg, der skulle nedgraves, så kun anlægget til aflæsning og skorsten lå over terræn. Endelig blev et af højhusene i nord omdannet til et kollektivhus.⁵²

Det var ikke kun landskabet og vejføringerne, der blev ændret i dispositionsplanforslaget. Også udformningen af punkthusene undergik ændringer. En væsentlig ændring var punkthusenes højde, som i konkurrenceforslaget var tænkt opført i syv, otte, ni og ti etager, mens de i dispositionsplanforslaget blev forhøjet til otte, ti og tolv etager. Springet mellem de to blokke i et punkthus med en halv etage blev fastholdt. Herudover blev en taglejlighed tilføjet på den højeste af blokkene og på den laveste en fælles tagterrasse. En lav etage med pulterrum blev indskudt over terrænhøjde. Vinderforslagets punkthuse levede som nævnt ikke op til brandvæsenets krav. Det betød, at de i dispositionsplanforslaget blev ændret, og det betød, at trappeopgangene kom til at danne en klar adskillelse mellem de to punkthuse.

»Tanken er, at Trappeblokken med sine Glasvægge, igennem hvilke Trappeløbene kan ses, ved sin Materialevirkning skal skille de to Boligblokke, naar Huset ses paa afstand«, forklarede arkitekterne i den ledsagende tekst.⁵³

Ud over trapperne skulle der være to elevatorer, hvoraf den ene skulle være så stor, at den kunne bruges til at flytte møbler i. Facaderne skulle stadig pudses, som nævnt i vinderforslaget, men nu specificeret i stærke farver som for eksempel terrakotta, gule og brune farver, så husene på afstand ville skille sig ud fra hinanden. I dag virker det overraskende, da et af bebyggelsens stærkeste arkitektoniske karaktertræk er, at den på afstand fremstår som en helhed, og det er først, når man kommer tættere på, at man oplever forskellene bygningerne imellem. En bebyggelse med forskelligfarvede facader ville være en markant anderledes oplevelse. Arkitekterne konkluderede til sidst, at de havde udarbejdet de overordnede træk for udformningen af punkthusene, men ved en nærmere bearbejdning ville der sikkert fremkomme en række andre forslag med en anden detaljering. En sådan variation i facadernes udformning ville ifølge arkitekterne antagelig blive af værdi, såfremt de stadig underordnede sig den tilsigtede overordnede arkitektoniske helhed. I forslaget er der ligeledes skitser af altanerne, der fremstår som et altan-karnap-motiv, placeret halvt inde i bygningskroppen, så de bliver skærmet på to sider.⁵⁴

Mogens Irming og Tage Nielsen bearbejdede deres bebyggelsesplan ad flere omgange. Her er en plan fra 1946, hvor der er foretaget nogle ændringer i forbindelse med rækkehusene – foruden mindre justeringer af vejforløbet.

I 1947 præsenterede Mogens Irming og Tage Nielsen deres forslag til dispositionsplan for Københavns Borgerrepræsentation. Siden 1946-versionen er rækkehusene igen blevet tænkt om, og nu udgør de kun én række.

Architectural drawing of the facade of Punkthus, a multi-story building. The drawing shows a perspective view of the building's exterior. The facade is characterized by a grid of square windows. A central vertical section features horizontal bands of windows, creating a distinct vertical element. The building is surrounded by stylized trees and shrubs. The drawing is labeled "Facade of Punkthus" at the bottom left.

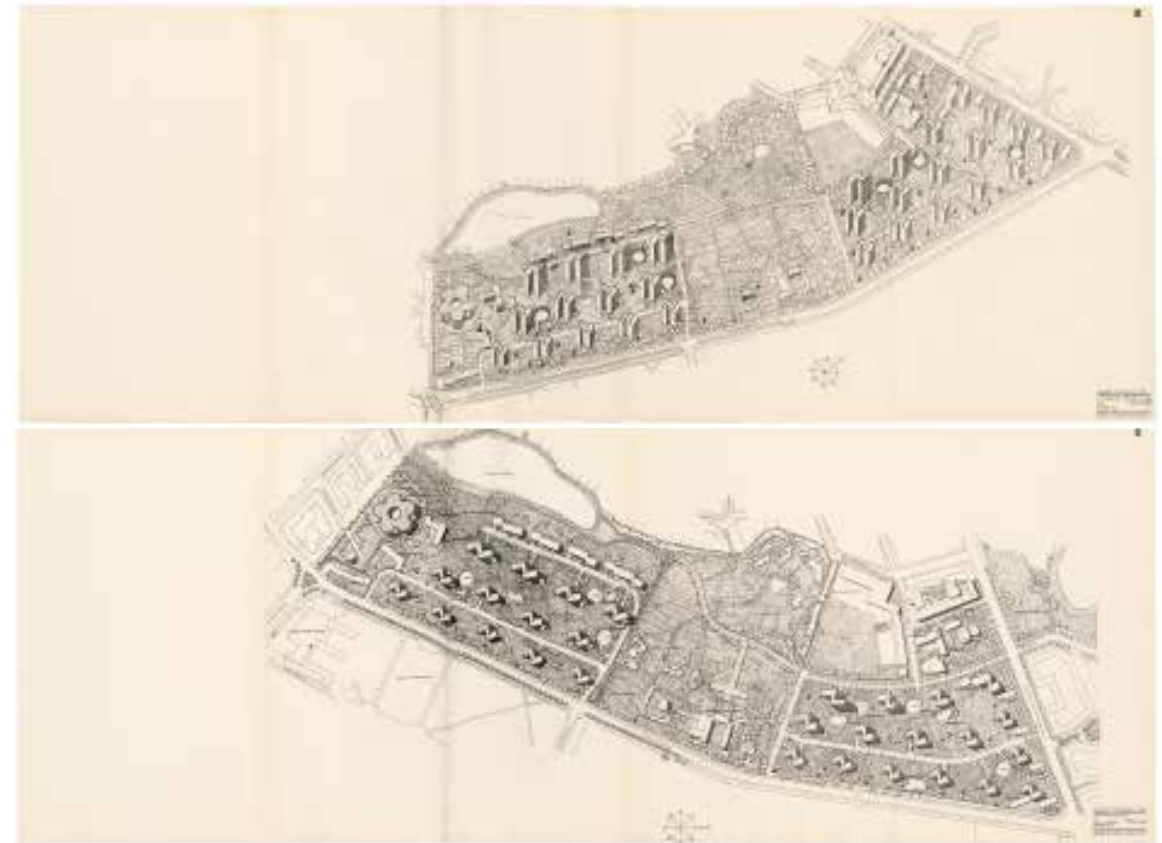
DISPOSITION PLAN FOR
BESTOELLE TAA DELLANDERST
PUNKTHUS FACADE 1
SAL 1:100 DIM 12-3-47
ARCHIT. S.L.L.
KUNSTENDELENDE 22 TAAE NIELSEN
DESIGNED BY PUNKTHUS 11. 1947. 2. 20. 1947

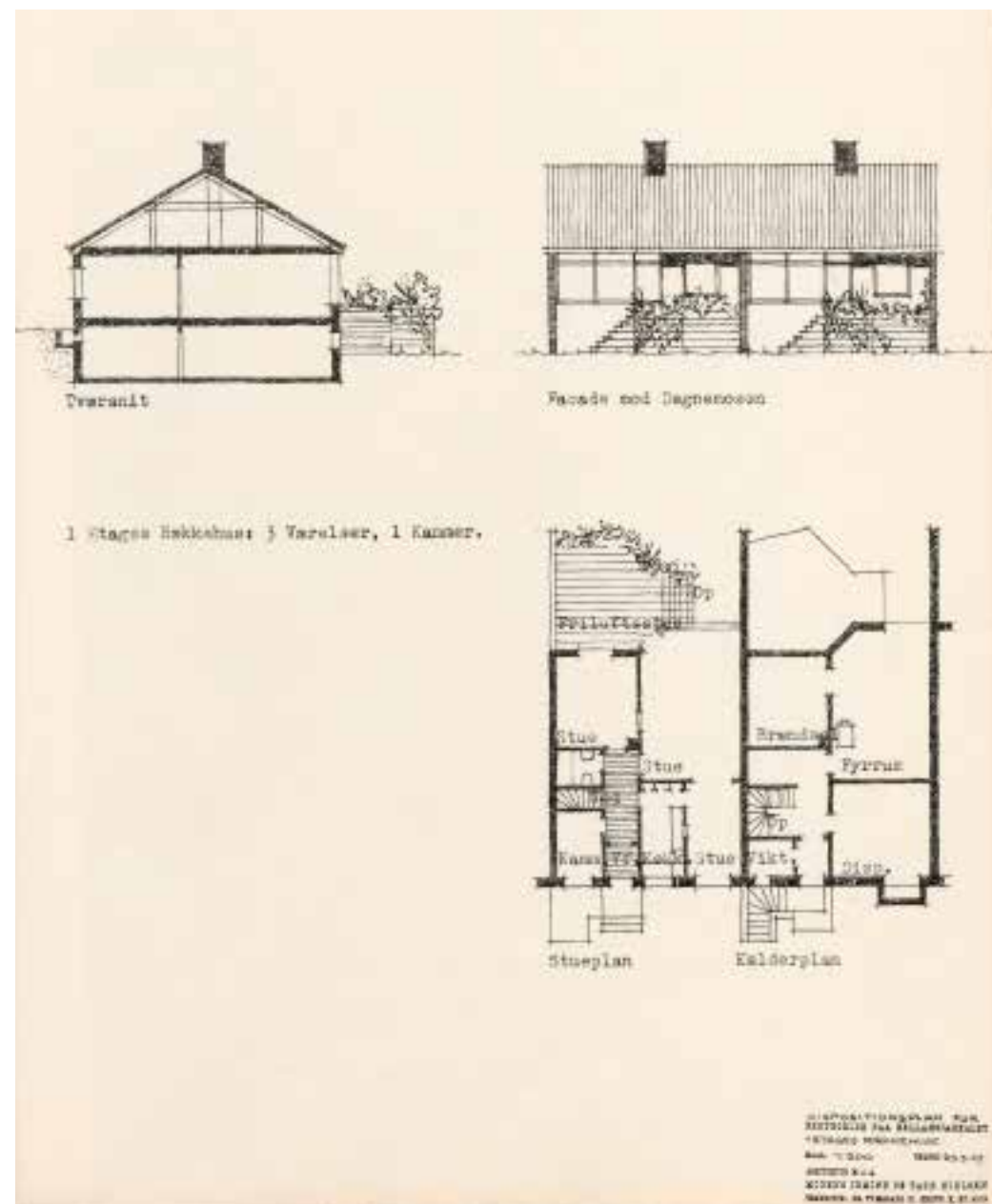
ANALYTICAL PLAN FOR
DESIGNING THE BUILDING
RESPECTIVELY AT PLYMOUTH

Scale: 1/8" = 1'-0"

DESIGNED BY THE ARCHITECT
TOWN OF PLYMOUTH, MASS.

nederst
Plantegning fra Mogens Irming
og Tage Nielsens dispositions-
plansforslag fra 1947.

Forslag til udformning af et enetages rækkehus fra Mogens Irming og Tage Nielsens dispositionsplanforslag fra 1947.

En aksonometri af et delvist nedgravet garageanlæg fra Mogens Irming og Tage Nielsens dispositionsplanforslag fra 1947.

Valg af boligselskaber

Efter fsb indsendte tilbud i 1934 om at opkøbe grunden ved Bellahøj-gård og boligforeningens medvirken ved udarbejdelsen af konkurrenceprogrammet, var fsb nærmest selvskreven til at blive en af bygherrerne til den kommende bebyggelse. Derimod er det mere uklart, hvordan de andre boligselskaber kom ind i billedet. Kommunen anbefalede i 1941, at AAB sammen med fsb skulle være med til at udarbejde konkurrenceprogrammet, men hverken i Stadsarkivet eller i AAB's eget arkiv findes der dokumenter, der forklarer præcis, hvornår eller hvordan de kom med. Det er stort set det samme billede, når det gælder AKB, men med den undtagelse, at der i foreningens eget arkiv findes et referat fra den ordinære generalforsamling, der blev afholdt i januar 1946, hvor det i årsberetningen bliver nævnt, at der er planer om at opføre en bebyggelse på Bellahøj, hvilket betyder, at foreningen i hvert fald i løbet af 1945 har planer om at blive bygherre på en del af arealet.⁵⁵

For SAB's vedkommende kom der en henvendelse til kommunen gennem KAB. Det skete i januar 1947, hvor KAB sendte et brev til Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme vedlagt et skitseforslag til en bebyggelse på Bellahøj. Forslaget fulgte i store træk Irming og Nielsens vinderprojekt med punkthuse med en gennemsnitlig højde på ti etager, men på andre punkter foreslog KAB ændringer. Den væsentligste var, at KAB foreslog syv lejligheder på hver etage, mod Irming og Nielsens fire lejligheder på hver etage. Det ville have den konsekvens, at antallet af punkthuse kunne reduceres, fordi der var flere lejligheder i hvert hus. Derved ville KAB frigøre areal til grønne områder, men fastholde antallet af lejligheder. I tråd med denne tanke foreslog KAB, at der ikke burde opføres rækkehuse på arealet mod Degnemosen. Dermed foregriber boligselskabet faktisk udviklingen, da rækkehusene endte med ikke at blive opført. I slutningen af brevet kommer det frem, at KAB er bekendt med, at kommunen arbejder på udformningen af en bebyggelsesplan, hvilket KAB ligeledes igennem længere tid har gjort. Derfor mener KAB, at det må have kommunens interesse at vide, at KAB gerne vil bygge på Bellahøj. Såfremt kommunen vil overveje KAB som bygherre på området, eller bare på dele af området, har det vedlagte forslag derfor relevans, så det kan komme med i overvejelserne, når man arbejder videre med vinderforslaget fra 1944.⁵⁶ KAB kom til at bygge på Bellahøj, men det blev i skikkelse af det sociale datterselskab Københavns Samvirkende Boligselskaber, forkortet SAB, som KAB var og er forretningsførende for. KAB havde efter Kanslergadeforliget i 1933 og det deraf følgende boligforlig adskillige års stridigheder med Indenrigsministeriet, der i 1945 førte til oprettelsen af to sociale datterselskaber, hvor SAB blev det ene.⁵⁷

81

Boligselskabernes valg af arkitekter

Mens bebyggelsesplanen og den overordnede udformning af punkthusene var resultatet af en offentlig konkurrence, står det uklart, hvordan de enkelte boligselskaber efterfølgende valgte deres individuelle rådgivere, altså hvilke arkitekter og ingeniører der skulle projektere punkthusene. Ingen af boligforeningerne udbød opgaven offentligt, sådan som vi kender det i dag. I arkiverne ligger der tilsyneladende ingen dokumenter, hvor det klart og tydeligt fremgår, hvorfor de enkelte arkitekter er blevet udvalgt, men der er flere forhold, der giver en ide om, hvorfor nogle af arkitekterne blev valgt. På dette tidspunkt havde flere af boligselskaberne og -foreningerne faste arkitekter tilknyttet, der stod for en stor del af deres bebyggelser. For AAB's vedkommende tegnede arkitekten Dan Fink inden begyndelsen af projekteringen af Bellahøj blandt andet Emdrup Vænge i København fra 1938, og da han endnu var en del af Kooperative Arkitekter tegnede han ligeledes i 1938 en etage- og rækkehusbebyggelse på Lyngbyvejen for AAB.⁵⁸ Samme år valgte han at udtræde af Kooperative Arkitekter og begyndte sin egen tegnestue i 1939.

Fsb's valg af Kooperative Arkitekter virker som et logisk valg, eftersom et af to første forslag fra 1934 blev tegnet af netop Koooperative Arkitekter. Herudover var det allerede fra de første år af fsb's levetid bestyrelsens hensigt, at Kooperative Arkitekter skulle fungere som boligforeningens fast tilknyttede arkitekter.⁵⁹ Det var imidlertid først i 1941, at samarbejdet blev formaliseret. Indtil da stod de dog bag nogle af fsb's væsentligste bebyggelser som Lunde-vænget, Degnegården, Haunstrupgård, Kantorparken og Bispeparken. Professor og arkitekt Ivar Bentsen var en af medstifterne af fsb og sad med i foreningens bestyrelse, og han var ligeledes en af medstifterne af Kooperative Arkitekter. I 1946 blev Kooperative Arkitekter opløst og blev efterfølgende til to kompagniskaber bestående af henholdsvis Ole Buhl og Harald Petersen samt Edvard Heiberg og Karl Larsen. Bellahøjbebyggelsen blev det sidste byggeri, hvor tegnestuerne arbejdede sammen med Rasmus Nielsen og fsb. I Bellahøj blev mange af Kooperative Arkitekters ideer og idealer fra 1930'erne realiseret, blandt andre de høje huse, kollektivhuset og fællesfaciliteter.⁶⁰

KAB oprettede i løbet af 1930'erne deres egen arkitekt- og ingeniørtegnestue, Dominia, der kom til at stå for SAB's huse og efter overtagelsen af kommunens huse i 1950 ligeledes for færdiggørelsen af dette afsnit.

Det blev arkitekten Svenn Eske Kristensen, der kom til at tegne husene i AKB's afsnit. Han havde indtil da tilsyneladende ingen tilknytning til foreningen, men tegnede efterfølgende flere bebyggelser, blandt andet Milestedet (1955-1977) og Øbrohus (1958-1961) for AKB. Hvorfor han blev valgt, er uvist, men i et brev fra Svenn Eske Kristensen til Edvard Heiberg fra 21. juni 1947 skriver han, at han først for nylig har fået besked fra AKB om, at de ønsker ham som arkitekt for deres andel af punkthuse på Bellahøj.⁶¹

Bygherrer

Arbejdernes Andelsboligforening (AAB) | Arbejdernes Kooperative Boligforening (AKB) | Samvirkende Boligselskaber (SAB) | Foreningen for Socialt Boligbyggeri (fsb)

Rådgivere

Dan Fink tegnede for AAB og Svenn Eske Kristensen for AKB, mens Dominia A/S, arkitektafdeling tegnede boligerne på SAB's oprindelige areal. På arealet, som oprindeligt tilhørte kommunen, tegnede Stadsarkitektens Direktorat for SAB, og endelig havde fsb henholdsvis Edvard Heiberg og Karl Larsen samt Ole Buhl og Harald Petersen tilknyttet. Birch og Krogboe var rådgivende ingeniører for AAB, AKB og fsb. Dominia A/S' ingeniørafdeling fungerede som rådgiver for SAB på deres oprindelige areal, og Københavns Kommunes rådgivende ingeniørkontor fungerede som rådgiver, indtil kommunen overdrog sit afsnit til SAB.

Entreprenører

Som entreprenører på de enkelte byggeafsnit blev E. Kornerup & C.T. Winkel valgt til at opføre tre af fsb's bygninger, mens Emanuel Jensen & H. Schumacher opførte de to såkaldte Kalltonhuse. Christiani & Nielsen opførte AKB's seks blokke, mens Larsen & Nielsen både byggede AAB's afsnit og en del af SAB's afsnit. Endelig blev SAB's sidste afsnit opført af entreprenørfirmaet Manniche & Hartmann.⁶²

Havearkitekt

Det blev tidens mest fremtrædende og benyttede havearkitekt C.Th. Sørensen, der kom til at stå for udarbejdelsen af hele haveanlægget.⁶³ De fem bygherrer skulle hver især godkende beslutningen, og det skete formelt set først i 1948, selv om Sørensen allerede havde påbegyndt projekteringen i efteråret 1947.

Teknikerudvalget

Teknikerudvalget bestod i første omgang af arkitekt Curt Bie, arkitekt Svenn Eske Kristensen, civilingeniør A.K. Krog, civilingeniør J.A. Laursen, civilingeniør V.R. Simonsen og så arkitekterne Tage Nielsen og Mogens Irming. Det blev hurtigt udvidet til også at inkludere: arkitekt Ole Buhl, arkitekt Edvard Heiberg, arkitekt Dan Fink, arkitekt P. Søgaard Petersen, ingeniør J. Buus, ingeniør W.R. Simonsen, ingeniør C. Gotthardt og landskabsarkitekt C.Th. Sørensen.

Nedsættelse af teknikerudvalget

Kort tid efter vedtagelsen af dispositionsplanforslaget gik kommunen og de fire boligselskaber i gang med at udarbejde et projekt, der senere kom til at danne grundlag for den opførte bebyggelse. Fsb's beslutning om at engagere hele fire arkitekter gav anledning til et par overvejelser, og i et bestyrelsesreferat fra maj 1947 er en diskussion om sagen mellem foreningens direktør Rasmus Nielsen og kommunaldirektør Knud Bjerregaard refereret, er det nu en god ide at fordele ansvaret mellem så mange arkitekter, når rådgivergruppen også tæller ingeniører, og når rådgiverne desuden skal koordinere arbejdet med de øvrige rådgivere, der var tilknyttet de andre boligselskaber?⁶⁴

Det pegede på et generelt behov for at nedsætte et tværgående teknikerudvalg, der skulle sikre, at arbejdet blev indbyrdes koordineret, både i projekteringsfasen og gennem alle årene, hvor byggeriet stod på. Det blev i fællesskab mellem alle bygherrerne besluttet, at man skulle fungere som samarbejdende bygherrer, og derfor blev der oprettet et teknikerudvalg med stadsarkitekten som leder. Mogens Irming og Tage Nielsen blev tilknyttet for at sikre

og medvirke til gennemførelse af helheden i overensstemmelse med dispositionsplanens retningslinjer. Udvalget blev oprettet den 26. juni 1947, og alene i de første to år var der en heftig mødeaktivitet med 40 afholdte møder. Det indgående samarbejde stod på under hele projekteringen, og udvalget mødtes cirka hver anden uge, nogle gange med kortere mellemrum. Samarbejdet fortsatte under opførelsen af bebyggelsen.⁶⁵ Teknikerudvalget oprettede undervejs en række underudvalg, der indgående behandlede spørgsmål om brandsikring, konstruktion, installation og vaskeri.⁶⁶

Den endelige plan

I august 1948 besluttede teknikerudvalget at undersøge den eksisterende beplantning på Bellahøj og få de mest værdifulde træer tegnet ind på situationsplanen for at kunne bevare dem. Allerede i november 1947 havde C.Th. Sørensen projekteret et haveanlæg for hele bebyggelsen, og det var det, man nu afventede en endelig godkendelse af.⁶⁷ Projekteringen bestod overordnet i at planlægge bygninger og anlæg samt indpasse og udforme alle fællesanlæg. I det oprindelige dispositionsplanforslag var der ikke taget stilling til disse spørgsmål for at give bygherrerne og rådgiverne et vist spillerum i den endelige udformning. Det viste sig således også, at de blev omarbejdet, idet der kom en del forslag til ændringer, hvoraf flere blev indarbejdet i den endelig plan, fordi de blev anset som væsentlige forbedringer.⁶⁸ I forhold til bygningernes endelig udformning og indretningen af lejlighederne havde man på dette tidspunkt kun meget få hjemlige erfaringer at støtte sig til, hvilket afstedkom en omfattende forundersøgelse, hvor imens projekteringen lå stille.

De største ændringer i planerne fra 1950 i forhold til dispositionsplanforslaget fra 1947 var, at vej- og stiføringen igen blev ændret temmelig meget. Overordnet undgik man at overskære arealet ved at anlægge langsgående veje. I stedet for de planlagte seks forsænkede, åbne garageanlæg disponerede man i stedet med tre underjordiske garagegader med græsbesået overdækning. På nordarealet, lige ved grænsen til det grønne område mellem nord og syd, blev der indpasset en fælles varmecentral, og herudover blev der planlagt fællesvaskeri i både nord og syd, ligesom butikstovrene, børneinstitutionen og vandrerhjemmet i syd blev revideret.

Friluftsteatret blev vendt således, at tilskuerne ikke fik solen i øjnene ved eftermiddags- og aftenforestillinger. Et argument for at vende teatret var, at den opgravede jord fra højhusene kunne anvendes til teatret, frem for at man skulle bekoste en masse penge på at få det kørt væk. Den endelige beslutning om at anvende den overskydende jord blev formelt vedtaget i 1950, hvilket fremgår af to breve til Stadsarkitektens Direktorat, hvor henholdsvis Edvard Heiberg og Dan Fink bekræftede, at deres bygherrer kan tilslutte sig forslaget. Fsb's direktør Rasmus Nielsen havde dog det forbehold, at de andre bygherrer ligeledes skulle tilslutte sig forslaget, hvis han skulle sige ja.⁶⁹ Et punkthus mod Frederikssundsvej blev fjernet, så der kun kom til at ligge tre mod oprindeligt fire. Herudover ændrede man højden på flere af punkthusene, og de fleste blev en eller tre etager højere, mens et enkelt blev lavere. Der blev planlagt færre lejligheder end oprindeligt, men etagearealet forblev det samme, man ændrede blot opdelingen af lejlighederne.

I 1950 blev forslaget til den endelige plan godkendt af bygherrerne og myndighederne. Efter afslutningen af projekteringen af bebyggelsen bestod den således af 28 punkthuse, femten beliggende på det nordlige areal og tretten på det sydlige areal. Etageantallet varierede mellem otte og tolv, og det samlede antal lejligheder

Bebyggelsesplan fra 1949, hvor vejforløbet er ændret markant. C.Th. Sørensen blev antaget som landskabsarkitekt i 1948 og var en af hovedkræfterne bag det ændrede vejforløb.

Varmecentralen i Bellahøj Nord er delvist nedgravet, kun en lille del af anlægget kan ses i bebyggelsen.

var 1.293. Bebyggelsen bestod herudover endnu af 26 rækkehuse i to etager, hver på 110 kvadratmeter, beliggende på arealet vest for punkthusene på det sydlige areal. Langs Frederikssundsvej var planlagt 21 butiksbbygninger. Tilknyttet bebyggelsen var en varme-central og to vaskerier, et på hvert areal, samt tre underjordiske garageanlæg med plads til 192 biler og 38 motorcykler.⁷⁰

Kommunen trækker sig som bygherre

I 1950 havde fsb, AAB, AKB og SAB fremsat tilbud om at købe arealerne med henblik på at opføre den projekterede bebyggelse. Den samlede købssum for hele arealet var 3.373.000 kroner, og i lighed med den sædvanlige praksis i kommunen er der tilbagekøbsret i 2030 eller senere uden erstatning for bygningerne.⁷¹ I maj 1950 trak kommunen sig som bygherre efter en beslutning i Borgerrepræsentationen og overlod sin del af arealet til SAB, der havde naboarealet. Tankerne om at overlade opførelsen af bygningerne til et andet boligselskab dukkede op i begyndelsen af 1950, hvor forvaltningen af økonomiske årsager begyndte at arbejde på en overdragelse til en af de fire andre bygherrer. Grunden til, at man foretrak at overlade byggeriet til en af de fire andre frem for et femte boligselskab blev begrundet med det tætte samarbejde og kompleksiteten af konstruktionerne. Ud fra disse betragtninger ville det betyde et urimeligt spild af tid og kræfter, hvis en ny bygherre, der ikke havde deltaget i forarbejderne, skulle overtage kommunens areal.⁷² SAB opførte herefter punkthusene på kommunens nu tidligere afsnit.

I 1951 foreslog AKB og SAB i fællesskab, at rækkehusene på arealet mod Degnemosen ikke skulle opføres med den begrundelse, at de vil være for komplicerede og bekostelige. Ud fra betragtninger om, at rækkehusbyggeri generelt havde problemer på dette tidspunkt, tilsluttede Kommunens Ejendomsdirektorat sig en skrinlægning af planerne om at opføre rækkehusene, men man opgav dem ikke.⁷³ Hvilke konkrete problemer, der var tale om, bliver ikke forklaret, og rækkehusene blev som bekendt aldrig opført.

Den endelige bebyggelse

Fællesanlæggene blev delt op mellem bygherrerne med undtagelse af fællesvaskeriet, som ligger placeret i udkanten af bebyggelsen ved fsb's afsnit mod Bellahøj Skole. Udformningen af fællesvaskeriet blev tildelt Mogens Irming og Tage Nielsen, og det blev den eneste bygning, Irming og Nielsen fik opført på Bellahøj. Det blev fsb's opgave at opføre varmecentralen, AKB fik de andre fællesvaskerier, og AAB fik ansvaret for garageanlæggene.⁷⁴ Det samlede grundareal for bebyggelsen var i 1950 på cirka 165.250 kvadratmeter, og det samlede bruttoetageareal var 126.000 kvadratmeter, hvilket gav en udnyttelsesgrad på 0,76. Af det samlede bruttoetageareal faldt cirka 117.000 kvadratmeter på boligbygninger, heraf cirka 115.000 kvadratmeter til højhusene og cirka 2.900 til rækkehusene. Af bruttoetagearealet gik i øvrigt cirka 2.000 kvadratmeter til butikstorve, cirka 1.100 til fællesvaskerier, cirka 2.000 til børneinstitutioner, cirka 1.500 til kirke og bibliotek og cirka 1.500 kvadratmeter til vandrerherberg. I 1950 var det projekterede lejlighedsantal på 1.323, hvoraf 1.297 var lejligheder i højhuse og 26 i rækkehuse. Garagerne blev ikke medregnet i det samlede bruttoetageareal, fordi de var underjordiske.⁷⁵

Svenn Eske Kristensen tegnede selv skiltet, som hang på hegnet rundt om byggepladsen og reklamerede for lejlighederne.

Turistattraktion med udsigt

Bellahøj tiltrak i den første tid københavnere i stort tal, og der var tæt trafik af busser, som fragtede turister rundt i området for at lade dem opleve Københavns nye boligkvarter fra nærmeste hold. Andre lagde selv søndagsudflugten forbi Bellahøj og tog turen med elevatoren op til 12. etage for at nyde udsigten over byen, alene elevatorturen var en oplevelse, som ikke mange havde stiftet bekendtskab med før. Det var før dørtelefonens tid, så der var fri adgang – til en vis grad, og taler man med ældre københavnere, har mange prøvet at køre op og kigge ud over byens tårne og spir, men nogle har også haft fornøjelsen af at blive bedt om at skrubbe af. Det var måske ikke så mærkeligt, at beboerne i de første år var vældig irriterede over at få deres privatsfære invaderet – for de følte, at de boede i en

turistattraktion, hvilket fremgår af en beboer-tilfredshedsundersøgelse, som fsb lod foretage få år efter opførelsen.

Andre kom med et langt mere alvorligt sigte, når livet blev for tungt, valgte nogle at tage afsked med det ved at hoppe ud fra øverste etage. En beboer, som har boet på Bellahøj siden 1. april 1953, husker en særlig tragisk dag for mange år siden, hvor en kvinde, der ikke boede i bebyggelsen, havde taget bussen ud til Bellahøj og kørt med elevatoren op til øverste etage. Her havde hun taget sin kittel af, og lagt den pænt sammen og stillet skoene ved siden af. Så var hun sprunget ud. Ganske anderledes muntert gik det for sig nytårsaften – og det gør det stadig. Nytårsaften står Bellahøjs punkthuse i første parket til fyrværkeriet ud over byen, og langt de

fleste beboere nævner netop udsigten og nytårsaften, som de største attraktioner ved at bo på Bellahøj. En tidligere beboer, der voksede op på Bellahøj, fortæller, hvordan alle døre ind til lejlighederne stod åbne nytårsaften, mens børnene løb op og ned ad trapperne for at besøge hinanden eller op på øverste etage for at se fyrværkeriet. Et år kom hun til at tage fejl af etagerne og løb ind til den forkerte fest i en lejlighed, der ikke var hendes eget hjem. Selv bemærkede hun ikke noget, og de voksne var fulde, så der gik noget tid, før det blev opdaget, at barnet ikke hørte til der og blev fulgt hjem.

Livet larmer — det er til for at blive brugt

Gerda Bilde har boet på Bellahøj sammen med sin kæreste og søn siden december 2005.

— Jeg bor her sammen med min kæreste og vores søn, som er 18 i dag og mere eller mindre vokset op her. Vi flyttede faktisk kun 700 meter i fugleflugt, for vi boede nede på Hulgårdsvej i en af de røde karréer, der ligger på begge sider af Genforeningspladsen. Vi flyttede herop på grund af trafikstøjen – både min kæreste og min søn vågnede om natten på grund af larmen fra gaden. En anden årsag var, at lejligheden dernede var rimelig kold. Her har vi fået en lejlighed, som er betydeligt varmere – og der er ingen trafikstøj. Og så har vi i den grad fået udsigt.

Gik I specifikt efter at flytte til Bellahøj?

— Bellahøj var en af prioriteterne, men vi fik at vide, at vi stod som nummer 44 på ventelisten ud af 75. Fra vi fik at vide, at lejligheden var vores, og til vi kunne flytte ind, gik der lige præcis 14 dage. Det var en tirsdag, kan jeg huske, og jeg var lige blevet valgt som formand nede i afdeling 25, og jeg måtte gå ned til afdelingsbestyrelsesmødet og fortælle, at de nu skulle se sig om efter en ny formand. Det var de ikke så begejstrede for.

Vi flyttede ind lige op til jul og skulle holde juleaften for hele familien. Det var en ret heftig jul, og i løbet af den juleferie spurgte sønnen flere gange, om vi dog ikke kunne få noget andet at spise end pizza. Den første nytårsaften tilbragte jeg ude i køkkenet – jeg sad nærmest på køkkenbordet og kiggede ud over byen og kunne se fyrværkeriet over hele København. Vi oplevede også pludselig at få dagslys ind i boligen hele dagen, fra alle verdenshjørner. Vi har ikke vinduer mod nord, men et mod øst, tre mod syd og stuevinduet mod vest, plus en inddækket altan. Om vinteren fungerer den som et ekstra køleskab, men om sommeren, når det er rigtig varmt, er den faktisk for varm at opholde sig på, selv om man kan skyde vinduerne til side.

Vores søn var glad for at flytte hertil, selv om der ingen andre børn var her i huset – han var simpelthen det eneste barn i hele opgangen. AAB afdeling 40, som er den, vi bor i, er en ren pensionistafdeling. Vi har stadig væk en del beboere, som flyttede ind, da det var nybygget – jeg tror, det er fire eller fem.

Du er formand for afdelingsbestyrelsen – hvorfor valgte du at gå ind i bestyrelsen?

— Jeg gik ind i bestyrelsen et par måneder efter, at vi var flyttet herop, og blev i første omgang valgt som suppleant, men da et af de regulære medlemmer ret hurtigt derefter døde, fik jeg hans plads i bestyrelsen, og der har jeg siddet siden. Jeg kendte den daværende formand fra andre sammenhænge, og han kiggede lidt på mig og sagde: »Du får ikke formandsposten«. For mig har det altid handlet om at kunne være med til at gøre noget, og jeg synes, at det nytter noget. Hvis ingen gider engagere sig, er det jo minimalt, hvad der

bliver gjort. Det betyder også, at administrationen bestemmer, hvad der skal laves, og dermed også dikterer, hvor meget huslejen kommer til at stige. Når vi selv går ind i bestyrelsesarbejdet, kan vi bestemme, hvad der godt kan vente et år eller to, så huslejen ikke nødvendigvis behøver at stige så meget.

Og det er beboerne med på?

— Da vi fremlagde vores bud på helhedsplanen, var der da nogle beboere, som klagede over udsigten til at få en huslejestigning på 17 procent. Jeg ved godt, at beboerne måske ikke føler, at de får noget konkret ud af nye ydervægge, men vi har altså facadesten, som løsner sig, og hvis vi får dem udskiftet, får vi samtidig isoleret, så vi kan spare lidt på varmen uden at få skimmelsvamp. Hvis vi ikke siger ja nu, hvor LBF vil dække en stor del af udgiften, så kan vi ikke nøjes med en 17 procent huslejestigning.

Der var 150 lejligheder repræsenteret ud af 282, og forslaget blev vedtaget med stort flertal. Det var en tilkendegivelse af, at det nytter noget at engagere sig. Specielt de gamle ser frem til møderne, for de ved, at der altid bliver serveret smørrebrød og vin til møderne, men folk møder faktisk også op, når vi holder møder uden servering, fordi de interesserer sig for, hvad skal der ske i vores område, og hvordan kan vi få indflydelse på det?

Hvordan synes du, at naboskabet fungerer?

— Der er ikke et særligt stærkt naboskab, men jeg kan se, at der er nogle af de gamle, som besøger hinanden og kommer sammen regelmæssigt. Blandt de beboere, som er flyttet ind fra 1970'erne og frem, er der ikke rigtig noget naboskab. Jeg tror, at det handler om, at man tager elevatoren op og går ind i sin lejlighed – du ser simpelthen ikke dine naboer – man skal aktivt opsøge dem. Her bor dog et ægtepar, som besluttede, at de ville lære deres naboer at kende. Derfor satte de en seddel op i opgangen og skrev: »Vi laver mad – kom og spis med«, og det kører med fællesspisning hver anden eller tredje måned. Jeg tror, de typisk er en 12-15 stykker fra opgangen, der mødes i deres lejlighed og spiser sammen og hygger sig i løbet af en hel eftermiddag. Når de er rigtig mange, rykker de af og til op til dem, der bor øverst oppe i penthouselejligheden. Jeg synes, at det er et glimrende initiativ, men det peger jo også på, at der i den grad mangler et sted, hvor beboerne kan samles, der mangler et fælleslokale, der kan bruges både i afdelingen og på tværs af afdelingerne. Jeg kender selvfølgelig en del beboere i kraft af bestyrelsesarbejdet, men den almindelige beboer har ikke en chance for at lære andre at kende, medmindre man tager initiativ til eksempelvis fællesspisning. Jeg kan da se, at det virker, for i denne opgang er folk begyndt at stå og snakke i opgangen – det er så lidt, der skal til.

Har det sociale liv forandret sig i de år, du har boet her?

— Ja, det har forandret sig, nok mest i kraft af at der har været en udskiftning de senere år, i takt med at de gamle beboere falder fra. Vi får flere yngre og flere børnefamilier ind, og vi kan konstatere, at de unge bruger de store grønne områder noget mere, fordi de går ned med deres børn og sætter sig og griller om sommeren – det gør generationen 60+ ikke. De opholder sig på deres altan eller kører ud i kolonihaven, hvor de så bor det meste af sommeren. Så er der jo lidt dødt om sommeren.

Hvordan takler de ældre, at der kommer nye beboertyper til?

— Vi modtager af og til klager over, at der bliver holdt fest, og at folk har larmet til efter midnat – men altså, når man flytter ind, skal man da have lov at holde en fest. Andre klager over, at der er børn, som løber rundt i lejligheden ovenover, og at det larmer. Men sådan er det jo, børn løber rundt, og det skal de da have lov til. Så siger vi til klagerne, at de må have glemt, hvordan det var, da de selv havde børn. Vores holdning er, at vi skal være her alle sammen, og folk må i øvrigt være bevidste om, at betonbyggeri er lydt. At børnene render rundt, fra de kommer hjem om eftermiddagen og indtil spisetid og så igen, til de skal i seng, det, mener jeg, må være en menneskeret. Livet larmer – det er til for at blive brugt. Det er klart, at hvis det foregår 24 timer i døgnet, så går vi over og snakker med folk. Men det er i øvrigt ikke de gamle, der klager, det er folk på 50.

Tager bestyrelsen initiativ til sociale arrangementer?

— Det har der ikke været tradition for i AAB, men jeg fandt nogle gamle billeder på kontoret forleden dag, og i tidernes morgen i slutningen af 1950'erne blev der afholdt fastelavnsfester med tøndeslagning for børnene – men dengang var der også mange flere børn i området, og det er der ikke mere, så måske er det grunden til, at det er gået fløjten. I fsb har de gennem et par år afholdt en Hold-Bellahøj-Ren-Dag, som vi også deltager i, og vi er enige om at forsøge også at få inddraget AKB. Faktisk er vi affaldssorteringsdukse her i AAB og har fået ros fra Københavns Renholdelse for vores affaldssortering – og det kan man se på regningerne, de falder nemlig. Det koster jo ekstra, hvis man ikke sorterer rigtigt.

Kender du nogen anekdoter, som du mener kan tåle at blive fortalt?

— En sød historie handler om en af vores ældre beboere – hun var vist flyttet ind i 1954 – og var efterhånden blevet dårligt gående, så hun kunne ikke komme op i sit badekar. Hendes sønner syntes, at det var synd for hende – og hvad gør man så? Det ville være for dyrt for hende at få fjernet badekarret og renoveret badeværelset, så de besluttede i stedet at save et hul i siden af badekarret og lave en døråbning et stykke oppe fra bunden. På den måde blev det muligt for hende at komme ind og ud af badekarret. Hun vidste godt, at hun ikke måtte fylde karret, for så ville vandet jo løbe ud på gulvet. Da lejligheden for nylig blev fremvist havde bestyrelsen ikke rigtig lagt mærke til noget, så den ældre kvinde havde selv vist badekarret frem. Der hang en bademåtte hen over hullet, så der var ikke nogen af dem, der var oppe for at se lejligheden, der opdagede det. Så nu hænger der et billede af badekarret med hul i nede på afdelingskontoret.

Er der en stolthed blandt beboerne over at bo her?

— Beboere over 50, ja, de er stolte over at bo her, for de har historien med. De yngre har ikke oplevet den historie og har heller ikke sat sig ind i den, så det håber vi selvfølgelig, at bogen her kan hjælpe med til. Vi håber også, at processen med helhedsplanen betyder, at beboerne forstår, at det er et særligt område – det, synes jeg, ville være så fedt.

Tænk, at se solen stå op ved morgenmaden

Mette Simonsen Nielsen og Camilla Bøyhuus Mølgaard har sammen med deres to børn boet på Bellahøj siden sommeren 2010.

— Mette: Min faster, som også bor her, inviterede os herud en dag, og så gik vi en tur ned til Degnemosen og blev helt forelskede i området, fordi det både kan noget bymæssigt og noget grønt. Faktisk kan man godt sige, at vi aldrig har tænkt på, at vi skulle flytte hertil – det var meget tilfældigt.

Vi boede nemlig i en andelsbolig på Nørrebro og ville egentlig gerne købe noget, da vi skulle have et barn mere. Men jeg havde været skrevet op i mange år i KAB, og så tænkte vi på at flytte i lejebolig – bare sådan midlertidigt – for vi havde ikke lige råd til at købe noget på det tidspunkt. Nu har vi boet her næsten fem år og er blevet rigtig glade for at bo her.

Camilla: Vi fik tilbudt denne her lejlighed i samme opgang, hvor Mettes faster bor, og det, synes vi, var så pudsigt, at vi tænkte, vi blev nødt til at se den. Det er jo en økonomisk frihed at bo til leje, fordi man ikke er bundet op på et kreditforeningslån. Vi har dog købt en kolonihave, fordi vi egentlig har haft en drøm om en have – så det er blevet til en kolonihave lidt længere ude ad Frederikssundsvej. Og den kombination ved vi, at der er flere beboere, som har fundet på, lejlighed og sommerhus, eller lejlighed og kolonihave«.

Hvad synes I om selve lejligheden?

— Mette: Den har en god planløsning med den store gennemlyste stue og så de to værelser, hvor det er nemt at lukke af ind til børnene. Det er også fint med indbyggede skabe med rigtig god skabsplads, og vi er meget glade for den lille serveringslåge mellem køkken og spisestue, den er lige i børnenes øjenhøjde, for så slipper vi for at gå hele vejen uden om, når vi bærer ud efter aftensmaden.

Camilla: Jeg synes, at det er fantastisk, at vi kan se solopgangen – lejlighedens stuevindue vender jo stik øst, så ved forårs- og efterårsjævndøgn står solen op, netop når vi sidder og spiser morgenmad. Vi kan se horisonten og himlen, og vi har snakket om, at vi ikke ville kunne holde ud at flytte ind til den tætte by igen, hvor man ikke kan se horisonten. Jeg synes, at vi bliver meget mere bevidste om årstidernes skift. Nogle gange står vi og kigger ud og siger: »Se, nu regner det på Vesterbro«, og så kan vi se det trække ud mod os. På en måde føles det, som om vi ingen naboer har, fordi vi ikke kan se andre bygninger, når vi kigger ud ad stuevinduet. Vi var hjemme nytårsaften, og det var en vild oplevelse at se fyrværkeri ude over hele byen, samtidig med at der var helt stille lige heromkring – det var ligesom at stå og kigge på et meget stort fjernsyn. Det var først, da vi gik ud og ned og kunne lugte krudtrøgen, at vi kunne mærke, at vi var en del af det.

Den gamle mand, som boede her i lejligheden før os, har i øvrigt noteret med datoer inde i et af skabene, hvornår han har tapetseret. Der er det skønneste tapet inde i skabene, det er som at kigge ind i en tidslomme, så det har vi ladet sidde. Ligeså i gangen mellem værelserne, hvor vi har ladet et tapet fra 1960'erne sidde.

Hvad synes I om området?

— Camilla: Vi er lidt spændt på at se, hvordan området udvikler sig, for der foregår en kæmpe udskiftning i øjeblikket med ældre, der falder fra, og nye store familier med mange børn, som flytter ind. Jeg synes, det er godt, at der kommer nye ind, men man kan godt sige, at der går noget tabt – de gamle historier forsvinder, når de gamle beboere flytter. Jeg synes ikke, at det er dårligt, at der er en god blanding af gamle, unge og børn, det stiller bare nogle andre krav. En af de indvendinger, jeg havde mod en åben højhus-bebyggelse, er, at man ikke går ned i baggården som på Nørrebro, fordi der ikke er lukket af mod omverdenen, og der kører biler i området. Jeg tror, at man får et bedre ejerskab til et sted som for eksempel en lukket gård, det er lidt sværere at indtage dette udeareal, fordi det er så kæmpestort. Derfor er det vigtigt at skabe steder, hvor man kan mødes, for det er jo ikke, fordi man mødes så tit med sine naboer.

Både Mette og jeg har været engagerede i arbejdet med at renovere legepladsen nede i gården foran denne blok, og vi kan se, at fornyelsen gør, at der kommer flere børn og leger dernede. Der var helt dødt på den gamle legeplads – ingen brugte den. Der er dog også beboere, som er flyttet herfra, fordi det larmer for meget fra legepladsen. Det er jo lidt trist, men der skal være plads til alle. Det er virkelig en styrke i forhold til Nørrebro, hvor alle beboere tilhørte samme aldersgruppe og havde samme sociale baggrund, alle sammen helt almindelige danskere og ingen andre nationaliteter. Det har vi snakket meget om, at der er noget, vi kan give videre til vores børn, det at de møder mange forskellige nationaliteter her, hvor de bor. Jeg synes virkelig, det er en kvalitet, at her er en god blanding.

Hvordan er naboskabet i jeres opgang – kender I jeres naboer?

— Camilla: Ja, det synes jeg. Lige oven over os bor to ældre ægtepar. Øverst oppe bor en familie, som vel er ti år ældre end os, med noget større børn. Ved siden af os bor en ældre dame. På syvende bor også en kvinde med en datter på vores datters alder, og de løber op og ned ad trapperne og leger sammen. Vi har lært hendes mor godt at kende, mens vi har boet her. Da vi holdt fest, lånte vi stole fra to af vores naboer og var velkommen et tredje sted, hvis vi skulle få behov for det. Sjovt nok snakker vi ikke med så mange af dem, der bor under os – vi snakker mest med dem, der bor over os.

Mette: Vi snakker da både med hende nede i stuen og med en afrikansk familie på anden sal, som også har børn. Det er helt klart, at det er lettere at komme i kontakt med beboere med en anden etnisk baggrund, hvis de har børn – og især hvis de har børn, som går på samme skole som vores. Så mødes man jo også på skolen, og så er det lidt lige meget, hvor folk kommer fra – så er der en anden fællesnævner.

Camilla: Folk er gode til at hilse på hinanden, og det er jo det, der gør, at man får snakket lidt. Så finder man ud af, at de har sommerhus samme sted som min mor, og på den måde kommer der flere ting at bygge et naboskab op over. Nu er jeg med i bestyrelsen sammen med to andre fra opgangen – og det var en af dem, der spurgte, om jeg ikke vil være med.

Er der sociale udfordringer?

— Mette: Der er ikke noget hærværk, og der er heller ikke nogen, der råber efter folk eller på anden måde chikanerer. Her i AKB har vi jo ikke nogen dørtelefoner, så folk kan bare gå ind, men der er

95

aldrig nogen, der har skrevet på dørene eller ødelagt noget nede på legepladsen. Der er sociale udfordringer, og der er problemer med kriminalitet, og det er klart, at vi ikke synes, at det er rart, og det kan godt give anledning til at føle sig utryg. Man kan godt blive frustreret nogle gange og tænke, om der overhovedet bliver gjort noget for at løse problemerne.

I har ikke boet her så længe, men er der noget særligt, I vil fremhæve ved at bo på Bellahøj?

— Camilla: Vi er i hvert fald blevet overrasket over de mange gamle historier, som blomstrer blandt de ældre beboere. Vi har set de gamle avisudklip, der hænger nede på ejendomskontoret, om hvordan byggeriet blev opført og de tanker, der lå til grund for det. De historier gør det jo sjovere at bo her – jeg havde da ikke tænkt over, at det er Danmarks første højhuse af beton. Men vi kan jo også godt lide lejligheden, netop fordi den har det gamle køkken – der er ikke gjort så meget, og det kan vi rigtig godt lide. Der skal meget til, før vi har lyst til at flytte over i en anden lejlighed. Vi var ovre og kigge på en penthouselejlighed, som var rigtig lækker, men der var lavet meget om indvendigt, og den havde ikke historien med på samme måde, som denne her.

Hvad er jeres fremtidsperspektiver – bor I her om ti år?

— Mette: Jeg kunne godt tænke mig at flytte op i en af penthouse-lejlighederne, helst her i nummer 16, fordi nu har vi fået en masse relationer, og så skal man ikke til at opbygge dem på ny i en anden bygning. Vi synes, det her er en god blok. Jeg håber, at renoveringen vil medføre, at stoltheden over bebyggelsen genopstår – vi har den – men der er rigtig mange af dem, der bor her, som ikke har den stolthed, og som ikke tillægger det værdi. Jeg tror, det er fordi, man ofte bliver mødt med kommentarer fra andre, som ikke bor her, for eksempel taxachaufføren, der siger: »Bor I her i denne ghetto?«. Vi har faktisk oplevet, at mange mennesker med en anden etnisk baggrund synes, at Bellahøj er lidt af en ghetto – for dem er det ikke fint at bo på Bellahøj.

Camilla: Vores børn er faktisk også stolte over at bo her. Når de ser husene på lang afstand, så ved de, at det er Bellahøj, og så siger de: »Vi skal hjem til Bellahøj«.

Fliser

På afstand synes bygningernes facader at være ens, men tættere på træder forskellene tydeligt frem. Især flisernes format og orientering adskiller bygningerne fra hinanden. Betonens farve varierer fra omtrent hvid over lys grå til mørk grå.

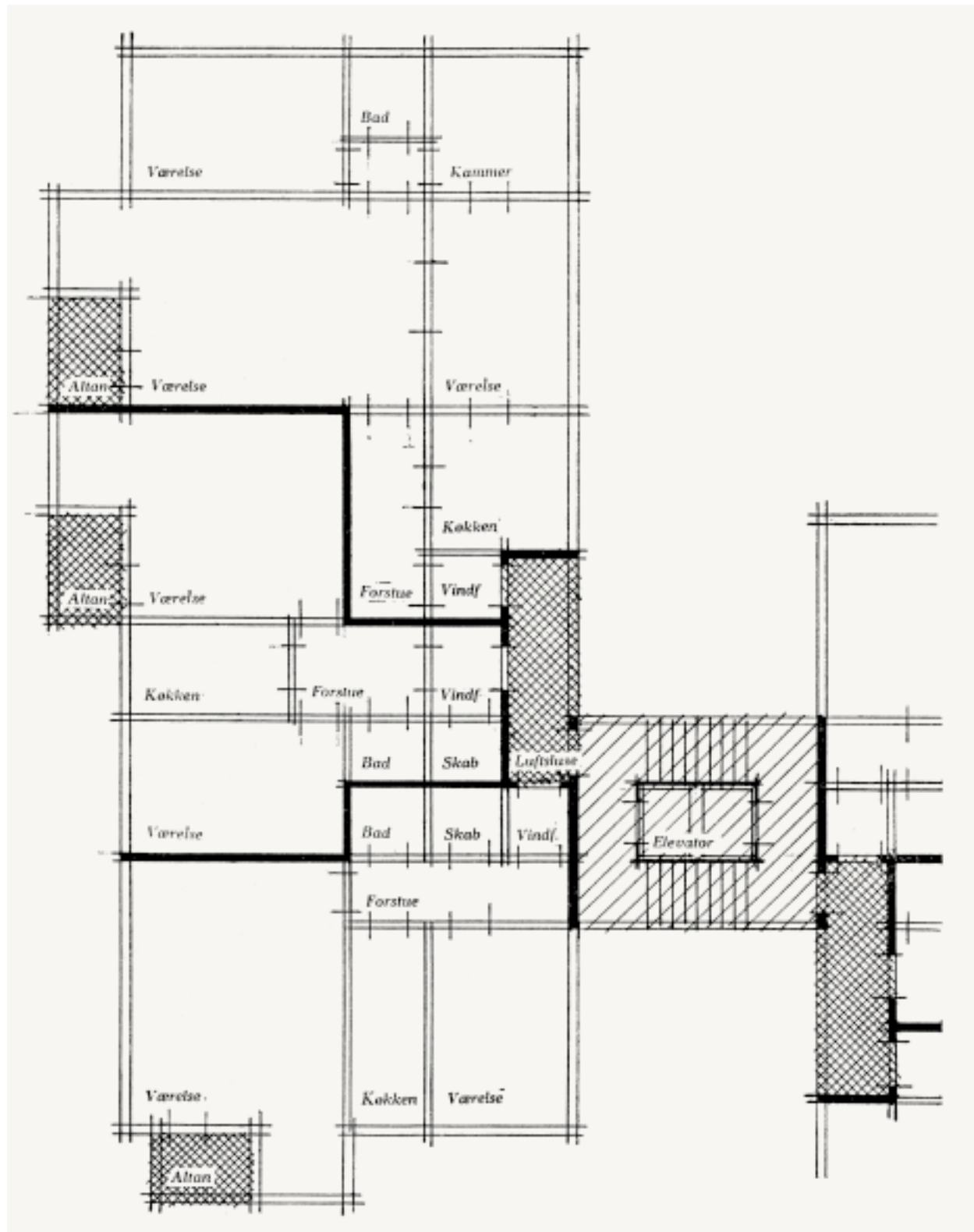

Ved
Bellahøj
10

Håndholdt industrialisering — opførelsen

I princippet skulle der fra hver lejlighed være adgang til to redningsveje. Dels en brandfri trappe, der var adskilt fra lejligheden ved hjælp af såkaldte luftsluser, dels en altan opført af brandsikre materialer. Luftslusen skulle forhindre, at en eventuel brand spredte sig, og måtte derfor udformes som en åben altangang uden glasfacader placeret mellem trappen og boligerne.

Byggeteknisk nybrud

Det siger sig selv, at opførelsen af landets første højhuse, eller 'sky-skrabere', som samtidens aviser kaldte dem, krævede omfattende forberedelser og fordrede nytænkning. Man begyndte bogstaveligt talt fra grunden, og ambitionerne var lige så høje som troen på fremtiden efter anden verdenskrig. Det handlede om at skabe et byggeteknisk nybrud, at opføre et boligbyggeri af høj kvalitet, ikke som traditionelt murede bygninger, men derimod opført ved hjælp af nye, utraditionelle konstruktioner, materialer og arbejds-metoder. Udfordringerne var tilsvarende komplekse og af både teknisk, økonomisk og samfundsmæssig karakter. Der var nemlig hverken tekniske erfaringer fra Danmark at læne sig op ad eller faste lovbestemmelser om eksempelvis brandsikring af højhuse. Desuden var der også usikre materialeleverancer og en decideret mangel efter krigen at tage hensyn til og endelig spørgsmålet om, hvordan man kunne bidrage til at skabe beskæftigelse til de mange ufaglærte, som gik ledige efter krigen. Man kan sige, at hele projektet og opførelsen af det til en vis grad var *learning by doing*.

Brandsikring

I løbet af 1947 nedsatte teknikerudvalget en række underudvalg, blandt andet ét, der skulle undersøge konkrete spørgsmål om brandsikring, og et konstruktionsudvalg, der fik til opgave at fremkalde og analysere egnede konstruktionsmetoder, gennemføre praktiske forsøg og i sidste ende anbefale den konstruktivt og økonomisk mest fordelagtige byggemethode.¹

Spørgsmålet om brandsikring måtte som det allerførste undersøges nøje af den simple årsag, at byggeloven fra 1939, der overhovedet havde tilladt højhusbyggeri, ikke havde fastlagt regler for brandsikring i højhusbyggeri. Også på dette område var der altså tale om eksperimenter, hvor nye regler og anvisninger blev formuleret og godkendt, i takt med at man fik brug for dem. Udfordringen var, at syv etager, eller godt 20 meter over terræn, var brandvæsenets højdegrænse for redning med stiger i tilfælde af brand. Over den højde skulle beboere selv kunne redde sig. Opgaven med at løse spørgsmålet om brandsikring tilfaldt 'Brandsikringsudvalget', som udarbejdede løsninger og fik dem forhandlet på plads med Københavns Kommune og brandvæsenet. Det betød, at der forelå principielle godkendelser af brandsikringen i byggeriet på Bellahøj i foråret 1948, dog med den tilføjelse, at der skulle tages stilling til den konkrete udformning i hvert enkelt tilfælde, når man nåede så vidt. Brandsikringsudvalget måtte derfor udvikle flere forskellige modeller for brandsikring, der kunne tilgodeses de enkelte blokkes udformning.

Det var især kravet om, at der skulle være luftsluser mellem lejlighederne og trapperummene, der voldte problemer, dels fordi de ville fordyre byggeriet, dels fordi de ville komplicere adgangsforholdene og dermed forringe lejlighedernes funktionalitet og daglige brug. Altanerne frembød som sådan ikke problemer, men luftsluserne måtte i nogle tilfælde udformes som åbne altangange, der betjente to eller flere lejligheder, mens andre blokkes planløsninger gjorde, at hver lejlighed fik sin egen luftsluse. Fra trapperummet skulle beboerne altså først gå gennem luftslusen og derfra ind i et vindfang, hvorfra der var adgang til boligens egentlige ankomstareal, nemlig forstuen. Teknikerudvalget frygtede med rette, at det ville resultere i meget snørklede adgangsveje, og opsummerede udvalgsarbejdet om brandsikring sådan:

»Hvad der var opnået ved arbejdet med sagen var først og fremmest, at der ved visse plandispositioner kunne opnås ikke udeladelse, men ‘uskadeliggørelse’ af de meget omtalte luftsluser, idet disse ved de pågældende dispositioner ikke skal passeres ved normal passage – altså ved benyttelse af elevator til og fra lejlighed«.²

Fem konstruktionsmuligheder

</

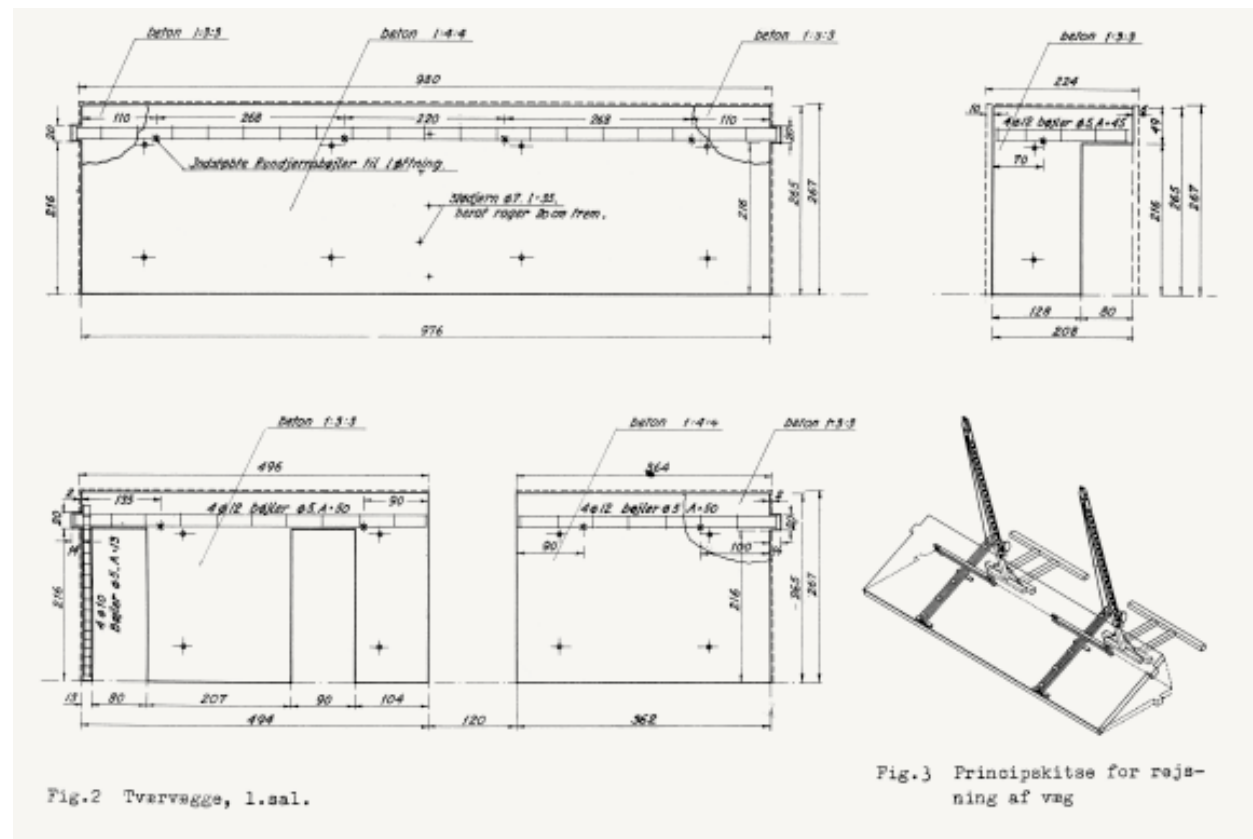
Larsen & Nielsens forslag

Entreprenørfirmaet Larsen & Nielsen foreslog at fremstille plader på op til 50 × 50 centimeter af let cellebeton, der både kunne fungere som isolering og samtidig, på grund af en særlig overflade af beton med knust mineralsk indhold, ville leve op til de æstetiske krav, der var stillet til murens udseende, uden at det var nødvendigt at pudse dem. Konstruktivt forestillede man sig, at opbygningen skulle bestå af en 11 centimeter tyk plade af cellebeton, sammensat af et antal mindre fliser, hvori der skulle nedstøbes en jernbetonramme for at skabe den nødvendige bæreevne og stivhed. Firmaet tilføjede afslutningsvist, at man havde hentet inspiration i franske og norditalienske bebyggelser og desuden, at man havde planer om selv at opføre et prøvehus i den foreslåede teknik.

Resultatet af undersøgelsen var klar i maj 1948:

»Udvalget har [...] fundet, at flere af Forslagene frembyder Interesse, men nærer dog visse Betænkeligheder ved alle Forslagene. Dette gælder imidlertid i mindste Grad de af Larsen & Nielsen stillede Forslag, hvoraf man navnlig kunde tænke sig Forslag C gjort til Genstand for nærmere Overvejelse. Beslutter man sig herfor, anbefales det at dette Forslag udarbejdes nærmere og at der udføres Prøvestøbning af et Felt«. ⁴

Principskitse af tilt-up-metoden. Betonvæggene måtte støbes liggende på etageadskillelsen og derefter rejses til lodret position ved hjælp af løftegrej.

Forsøgsbyggeri i Herlev

Det blev faktisk til et noget større forsøgsprojekt end prøvestøbning af et enkelt felt. I sommeren 1948 besluttede teknikerudvalget nemlig at få bygherrerne tilsagn til at afprøve konklusionerne fra facadeundersøgelsen i et konkret byggeri. KAB tilbød at lade en kombineret beboelses- og butiksbygning, som skulle opføres i tilknytning til elementhusbebyggelsen Herlevhuse, danne ramme om forsøget. Den blev gennemført i foråret 1949. Kongstanken var at afprøve *tilt-up*-metoden ved at bygge et Mini-Bellahøj med bærende uarmerede betonvægge og støbte etageadskillelser, samt facadeudfyldninger af præfabrikerede betonelementer. Metoden var ny i Danmark og indebar, at væggene skulle støbes liggende på etageadskillelsen og derefter rejses til lodret position ved hjælp af løftegrej. Den virkede tillokkende af flere årsager, dels krævede den mindre forskallingsmateriale, fordi der kun skulle bruges forskalling til kanterne, dels ville en vandret støbning sikre en mere homogen støbning med brug af mindre vand og cement, hvilket igen ville betyde mindre svind i støbningen. Desuden formodede man, at vandret støbning ville betyde, at man kunne undgå at pudse overfladen.

Støbningsforsøg

Vandret støbning viste sig at medføre en række udfordringer, som blev dokumenteret gennem flere forsøgsrækker. På grund af planløsningens mange skillevægge ville det være nødvendigt at støbe og rejse væggene ad to omgange, fordi de så at sige ville spærre for hinanden i støbeprocessen. Det var man klar over på forhånd, men hvad der nok kom lidt bag på såvel rådgivere som håndværkere var, at det var meget svært at få de støbte vægge til at slippe underlaget. Årsagen var tilsyneladende, at man havde været for omhyggelig med at afrette, glitte og feje støbeunderlagets overflade og desuden havde lagt et papirmellemlag ud, som var blevet glattet og gennemvædet, så det var helt glat. Det betød, at det var umuligt at frigøre den udstøbte væg fra dækket, og det satte gang i en række forsøg, hvor man undersøgte om formolie, brun sæbe eller hvidtekalk, smurt ud over støbelaget, ville løse problemet. Det gjorde det ikke, og alle støbeprover knækkede, da man efter hærdning prøvede at rejse dem til lodret position. Derfor forsøgte man sig blandt andet med at lægge gråt karduspapir, sisal kraftpapir, skelsand, kridt og kaolin ud mellem det støbte dæk og væggen, som skulle støbes ovenpå. Konklusionen var, at man kunne eliminere problemet ved at lægge almindeligt gråt papir ud på en blanding af kaolin og skelsand og så støbe væggen ovenpå.

Konstruktionsprincipper

Forud for konstruktionsforsøgene overvejede man, om ydervæggene skulle opføres med indvendig eller udvendig isolering. På det tidspunkt mente man, at indvendig isolering frem for alt havde den fordel, at den resulterede i et mindre varmetab, mens udvendig isolering forhindrede kuldebroer og beskyttede den bærende konstruktion mod temperaturudsving og vejrliget som sådan. Den krævede dog også opsætning af en egentlig klimaskærm i form af pudslag, forstøbning eller fliser, som på den ene side måtte være tæt nok til at forhindre vand i at trænge ind og på den anden side så permeabel, at damp og fugt indefra kunne diffundere gennem

vægkonstruktionen. Og hvordan skulle beklædningen i øvrigt hæftes til den bærende bagvæg og mellemliggende isolering? Det havde man ikke færdige svar på tilbage i 1949, så for at veje fordele og ulemper op mod hinanden besluttede man at efterprøve begge metoder i forsøgsbyggeriet i Herlev.

Der var også en række andre hensyn og krav, som fik indflydelse på valget af konstruktionsmetode.

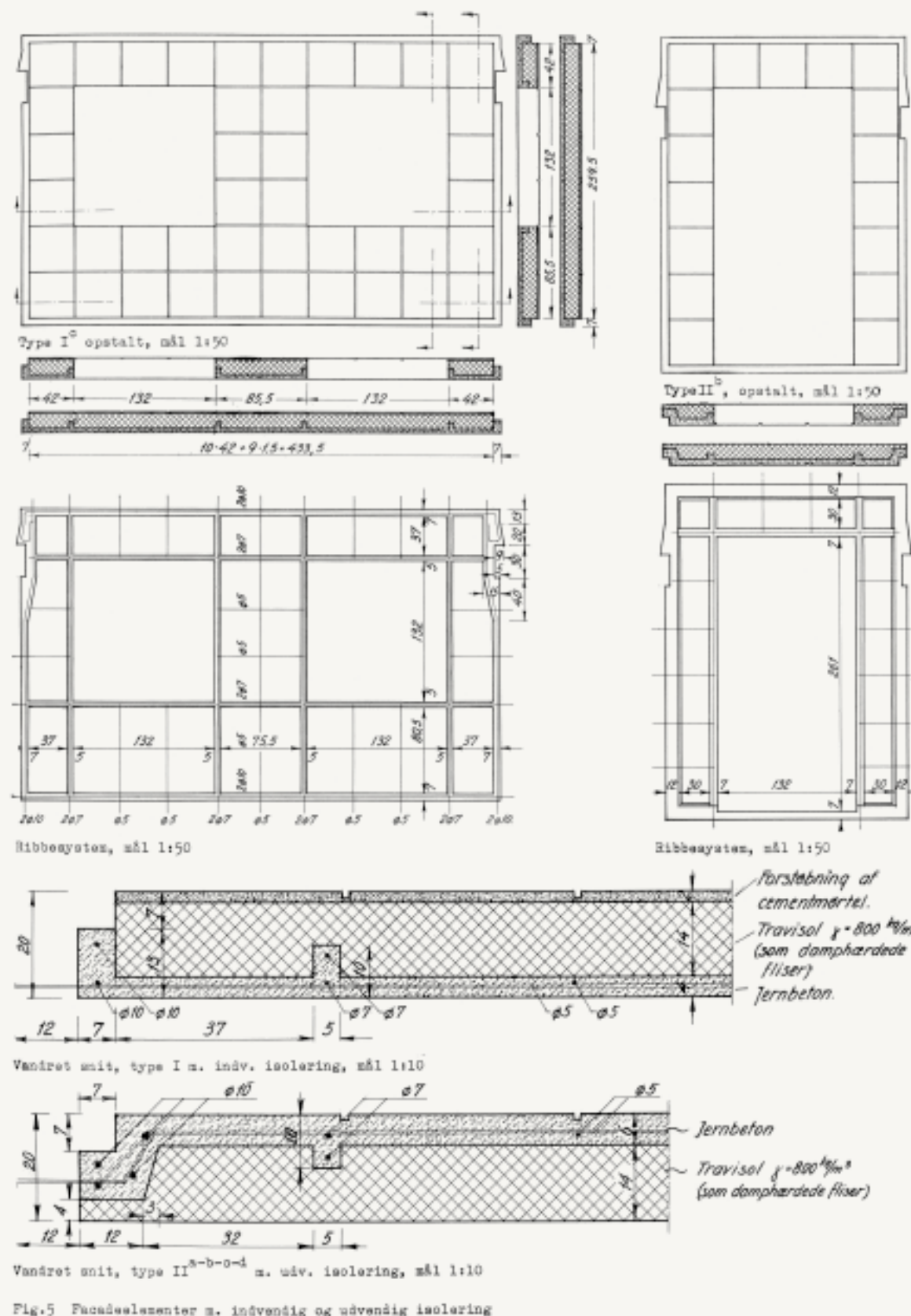
Med tanke på at erfaringerne fra forsøgsbyggeriet skulle kunne overføres til Bellahøjbebyggelsens otte-tolv etager, var det et krav, at konstruktionen af ydervæggene kunne opføres uden brug af traditionelt stillads og derudover, at de i videst muligt omfang kunne opføres af ufaglært arbejdskraft. Endelig måtte de ikke kræve mere vedligeholdelse end en blank teglstensmur. Det pegede alt i alt på en konstruktion af etagehøje præfabrikerede facadeelementer, leveret fra fabrik med en færdig overflade. De måtte ikke hvile direkte oven på kanten af etageadskillelsen, fordi man frygtede, at vægten af facadeelementerne ville resultere i nedbøjning af etageadskillelsen. De skulle i stedet monteres eller rettere hænges op på de indstøbte knaster, der stak ud af de bærende tværvægge øverst oppe.

Opad eller nedad?

Når det gjaldt fremstilling af de præfabrikerede elementer, fandtes to diametralt modsatte metoder, nemlig 'støbning nedad' og 'støbning opad', som også resulterede i hvert sit æstetiske udtryk. Konstruktionsudvalget, som fulgte forsøgsbyggeriet tæt, besluttede sig for den førstnævnte metode.

Ved støbning nedad støbes elementets yderside nedad i støbeformen, og derefter opbygges elementets øvrige dele ovenpå. Ved støbning opad udlægges først elementets indre dele, hvorefter ydersiden støbes øverst som afslutning på elementet. Førstnævnte metode gav en stenagtig overflade med små huller, som stammende fra luften i betonen, mens den anden metode resulterede i en pudslignende overflade

Det var et ufravigeligt krav, at den ydervægskonstruktion, som måtte komme på tale, skulle have bedre transmissionstal – altså mindre varmetab end en traditionel teglstensmur, og i forhold til elementernes materialer og farver var det et naturligt krav, at de både var frostsikre og lysægte. Her viste analyser foretaget på Statsprøveanstalten, at almindelig grå ærtestensbeton med portlandcement og sømaterialer levede op til kravene. De vandrette og lodrette hvide betonbånd, der blev anbragt ud for etageadskillelser og tværvægge, blev fremstillet af hvid portlandcement med tilslag af faksemarmor. Elementerne blev støbt med ydersiden nedad i støbeformen, hvis bund og kanter bestod af høvlede glatte brædder, hvorpå der var limet trælist, der dannede elementets ribbemønster.⁵

Opstalter og snit af facadeelementer, hvor ydersiden støbes nedad i støbeformen.

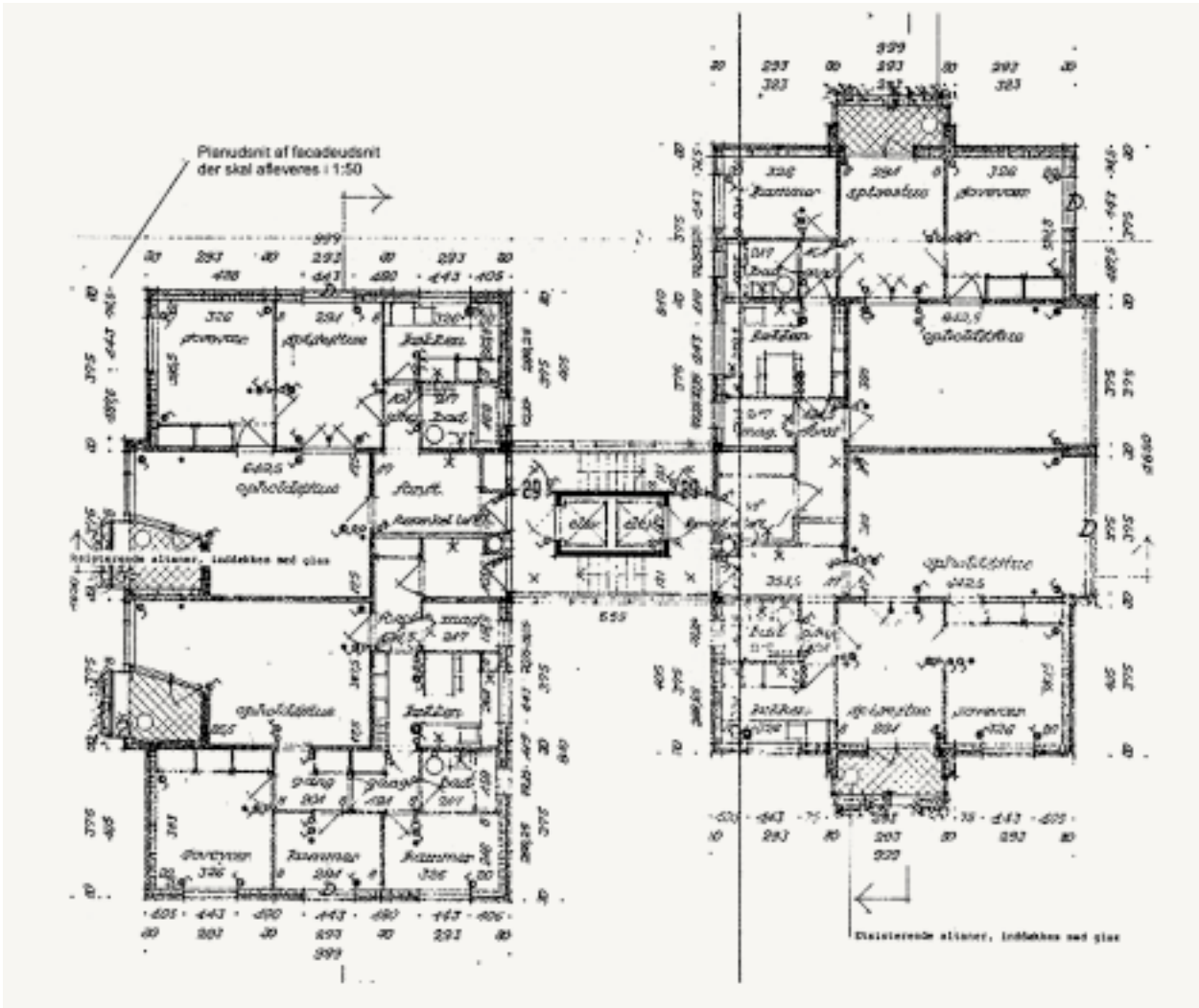
Ny konstruktionsmetode

Da forsøgsbyggeriet i Herlev stod færdigt i 1949, kunne konstruktionsudvalget aflevere en rapport til teknikerudvalget, der overordnet konkluderede, at det ville være muligt at opføre Bellahøjbyggeriet ved hjælp af de skitserede metoder, og de blev derfor lagt til grund for licitationen over facadekonstruktionerne i slutningen af 1949 og for udbuddet af hovedkonstruktionen af første etape i februar 1950.

Forsøget gav dog også anledning til at stoppe op og genoverveje *tilt-up*-metoden, som af flere årsager ikke viste sig at være optimal. Planløsningerne i punkthusene var i hovedtræk fastlagt allerede i konkurrenceforslaget i 1944 og var karakteriseret af mange rum og et stort antal skillevægge, der så at sige ville spærre for hinanden, når de skulle støbes vandret og derpå rejses op. Formodningen var, at det ville være nødvendigt at gentage støbe- og løfteprocessen tre eller fire gange på hver etage, før alle vægge var støbt.⁶

En mulig vej ud af de byggetekniske problemer skulle vise sig at komme fra en af de bydende entreprenører i licitationen, Larsen & Nielsen, der mente, at det ville være hurtigere – og ikke dyrere – at støbe de bærende tværvægge lodret i specialfremstillede forskallingselementer af træ, en såkaldt glideforskalling, der blev flyttet op ved hjælp af hydrauliske løftpumper. Inspirationen kom fra Tyskland og især fra Sverige, hvor man havde oparbejdet gode erfaringer med at oversætte glideforskalling fra silobyggeri til konstruktion af højhuse.⁷

En typisk etageplan dokumenterer, hvorfor det ville være kompliceret at benytte *tilt-up*-metoden. De mange skillevægge ville nemlig spærre for hinanden, når de støbte vægge skulle rejses.

115

Benspænd

Inden byggeriet overhovedet kunne påbegyndes, måtte materialebevillingsmyndighederne søges om tildeling af de nødvendige materialer. På trods af at det var næsten fem år efter krigens afslutning, var byggematerialer stadig rationerede, og derfor søgte man allerede i 1948 om tildeling af materialer og arbejdskraft til at opføre de første lejligheder. Svaret fra bevillingsmyndighederne var henholdende for at sige det mildt. Teknikerudvalget gengiver det således i deres rapport fra begyndelsen af 1949:

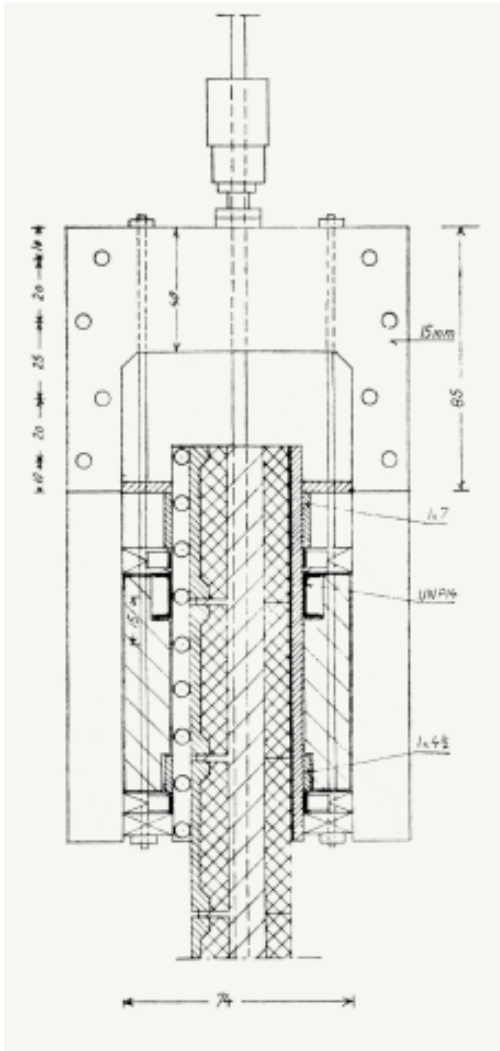
»I byggenævnets svar [...] var givet udtryk for, at byggeriet under hensyn til de tænkte – for så vidt angår visse materialer og arbejdskraftkategorier besparende – udførelsesmåder kunne påregne interesse hos materialebevillingsmyndighederne, men iøvrigt at der ikke i øjeblikket kunne siges noget bestemt om, hvornår materialebevilling ville kunne opnås«.

Først i 1949 meddeler Boligministeriet, at der kan udarbejdes materialebevilling til halvdelen af de planlagte lejligheder, hvilket vel at mærke ikke var det samme som at give byggetilladelse til rent faktisk at bygge dem.⁸ Udmeldingen om den lovede materialebevilling fangede dagbladet *Politiken*, som i en notits i januar 1949 mente at vide, at byggeriet nu ville kunne gå i gang:

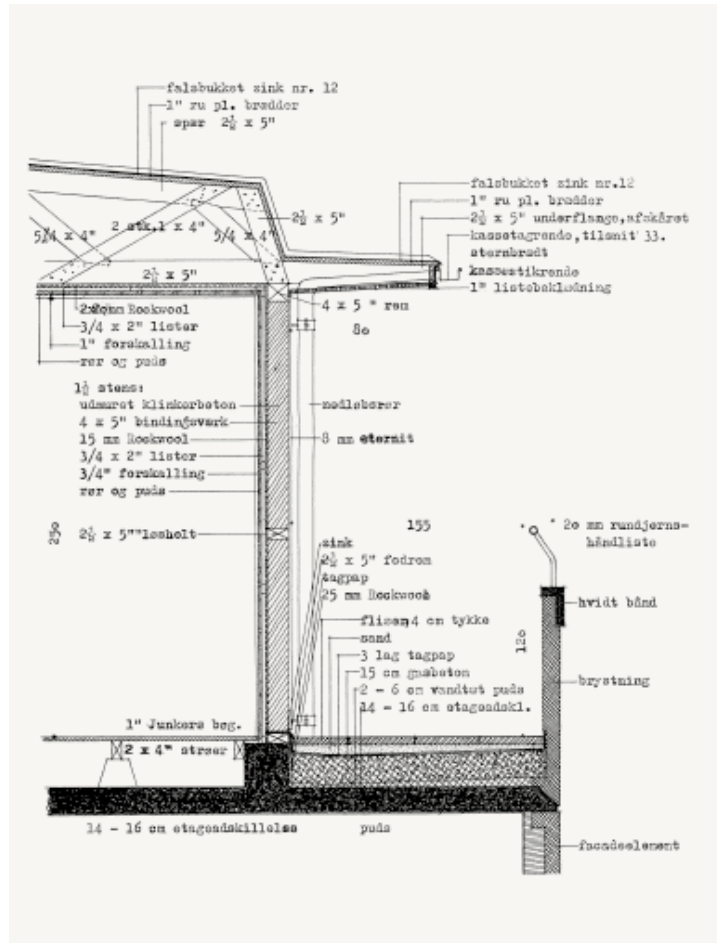
»Saa bliver det endelig til alvor med de 28 punkthuse ved ‘Bellahøj’ – Københavns hidtil største samlede boligbyggeri. Stadsarkitekt F. C. Lund oplyser over for ‘Politiken’ at boligministeriet har lovet at give materialebevilling til foreløbig halvdelen af de 1270 lejligheder, saa snart den formelle ansøgning er afleveret. [...] Boligministeriets tilsagn betyder, at kommunen og de fire store boligselskaber, der staar som bygherrer, kan komme i gang med arbejdet i løbet af to-tre maaneder. Først skal det kuperede areal ned mod ‘Bellahøj’ reguleres og kloakeres [...] I løbet af efteraaret skulle man være naaet saa vidt, at udgravningerne og grundstøbningerne til de første af blokkene kan begynde«.⁹

Sådan kom det ikke til at gå, for der skulle snart vise sig andre udfordringer. Beslutningen om at ændre konstruktionsprincippet fra *tilt-up*-metoden til glide- og klatreforskalling betød, at det var nødvendigt at omprojektere – et arbejde, der gik i gang straks efter licitationen i februar 1950 og var færdigt i april måned samme år. Månedene senere skulle det vise sig ikke at blive den sidste gang, projektet måtte tegnes igennem på ny, for da KAB/SAB overtog byggeafsnittet fra Københavns Kommune, medførte det en ny projektering af de bygninger, som boligselskabet nu var udpeget til at opføre, og i alt blev det samlede byggeprojekt omprojekteret fire gange fra begyndelsen i 1947 til 1955, da den sidste etape stod for at skulle opføres. Det er værd at huske på, at de mange løbende gennearbejdninger foregik parallelt med, at man byggede de første afsnit og gjorde sig praktiske erfaringer. En af konsekvenserne af de mange omprojekteringer var, at da KAB/SAB skulle i gang med at opføre deres afsnit II i 1955, var man allerede gået bort fra glide- og klatreforskalling, fordi betonteknologien var så udviklet, at facaderne i stedet kunne opføres af etagehøje, ophængte facadeelementer.¹⁰

Glide- og klatreforskalling var som nævnt uafprøvede byggeteknikker, når det gjaldt boligbyggeri i 1950'ernes Danmark. Fremgangsmåden ved glideforskallingen var at lade hydrauliske løftere hejse en 120 centimeter høj glideform langsomt opad, i takt med at betonen blev støbt og hærdede, og metoden krævede med andre ord en ubrudt støbningsproces, og derfor at der blev arbejdet i treholdsskift, så længe der blev støbt. Klatreforskalling bestod af forskallingsflager, opsat mellem lodrette skinner, der kunne løftes ved hjælp af hydrauliske løftere, mens flagerne blev, hvor de var, indtil betonen var størknet. Først derefter blev de flyttet op langs skinnerne og var klar til at danne støbeform for næste del af muren.

Snit gennem maskinen, der blev brugt ved klatreforskalling. AAB's bygninger og SAB I blev opført ved hjælp af klatreforskalling.

Detaljesnit af penthouse, der blev opført som en let bindingsværkskonstruktion, udmuret med klinkerbeton og belædt med enten eternit eller trælist. Bemærk, at der dengang kun var 15 millimeter isolering i vægopbygningen.

Facadefilisens profil er udformet, således at dens underside hænger ind over den underliggende flise. Det tætte forstøbningsmateriale var trukket med op og ind under overhænet for at forhindre indtrængen af vand gennem de vandrette fuger, som stod åbne af hensyn til ventilation af konstruktionen.

Fig. 1. Snit i facadeflise.

Glide- og klatreforskalling

26 af de planlagte 28 punkthuse blev oprindeligt planlagt opført med en i princippet identisk bærende konstruktion, der bestod af bærende tværskillevægge og gavle af uarmeret beton, som varierede i tykkelse mellem 14 og 20 centimeter afhængigt af den belastning, de skulle bære. Facadernes bagmur, der ligesom de bærende tværvægge blev støbt på stedet, var enten 10 centimeter eller 15 centimeter tykke. Forskellen var en konsekvens af de to forskallingsmetoder, hvor klatreforskalling resulterede i en bagmur på 10 centimeter, blev bagmuren 15 centimeter tyk ved glideforskalling.

Etageadskillelserne blev udført som enten enkelt- eller kryds-armerede Durisol-betonplader, eller blev støbt ud på stedet, som armerede dæk, med udsparinger og stritter, der skabte vederlag til ydervæggene. Dækkene blev støbt så snart, der var fri arbejds-højde under arbejdsplatformen. Til forskel fra bygningskroppen af beton opbyggede man den tilbagetrukne tagetage som en let trækonstruktion med facadebeklædning af enten eternitplader eller trælister og med tagpap på taget.¹¹

De præfabrikerede facadefliser, der ankom fra fabrik, blev anbragt i forskallingen og støbt sammen med bagmuren på byggepladsen.

Lokalavisen følger byggeriet tæt

Opførelsen af Bellahøjbebyggelsen tog mange år at planlægge, hvor der tilsyneladende for offentligheden ikke skete noget som helst, og mange år at opføre, hvor der skete alt for meget på én gang. Byggeriet larmede og støvede, og det kan derfor ikke undre, at det fik en del opmærksomhed i pressen – både af kritisk kaliber og af den humoristiske, ironiske slags. Fra byggeriet gik i gang i løbet af 1951, blev det fulgt tæt af redaktionen på den lokale avis *Brønshøj-Husum Avis*. Her lagde man sig i selen for både at gengive oplysende, tekniske artikler fra andre medier og give spaltepads til harmdirrende indlæg fra borgere, der af den ene eller den anden grund var oprørte over byggeriet.

I sommeren 1952 modtog avisen således et læserbrev fra byggeriets nærmeste nabo, skoleinspektør på Bellahøj Skole Oluf Egerod, der havde embedsbolig på skolens område og derfor praktisk taget boede på byggepladsen. Over fem lange spalter gennemgik han, hvordan han og hans familie var plaget af larmen, der kørte på uden ophør dag og nat både på hverdage og i week-enden, mens fsb opførte de to første betonbygninger lige over for skolen. Vicestadslægen erklærede faktisk embedsboligen ubeboelig, så længe arbejdet stod på, og opfordrede bygherren til at bekoste et hotelophold for familien.

Det ville man ikke og gav i stedet gode råd om at putte vat i ørerne og vende sig om på den anden side om natten ... At stoppe arbejdet om natten var ikke teknisk muligt, fastholdt bygherren, fordi man benyttede glideforskalling, der krævede en uafbrudt støbeprocess. Oluf Egerod havde ordet i sin magt og beskrev sin kvide sådan:

»Enhver, der har oplevet kværnens grusomme malen, kølleslagenes buldrende torden, transportjeepens fantastiske motorstøj, arbejdernes raaben (ellers kan de ikke høre hinanden!), lige udenfor soveværelset i den ellers stille nat, vil kunne forstaa, at et S-togs passage engang imellem til noget over midnat, er som nattergalesang mod kanontorden i sammenligning med det støjenes inferno vi har maattet gennemgaa«.12

øverst
Både fsb og AKB brugte glideforskalling til at opføre deres bygninger.

nederst
Udstøbning af de armerede etagedæk foregik ved håndkraft. Den flydende beton blev ganske enkelt kostet ud over armeringen og ind i udspæringerne i skille- og ydervægge.

Kalltonhusenes konstruktionsmetode kan tydeligt aflæses af facaden: Et jernbeton-skelet af præfabrikerede søjler og dragere, der blev støbt sammen på byggepladsen. Facadefelterne blev derpå udmuret med gule mursten.

Kalltonhuse

To af de fem bygninger, som fsb skulle opføre, var til forskel fra resten af bebyggelsen planlagt som såkaldte Kalltonhuse, det vil sige med en bærende konstruktion af et jernbetonskelet med præfabrikerede søjler og dragere, der skulle støbes sammen på byggepladsen. Etagedækkene blev konstrueret af U-formede dragere, hvorimellem der blev letbetonelementer, som gulvet blev støbt på. Helt frem til sommeren 1950 arbejdede man ud fra forudsætningen, at facademurene skulle leveres som færdigstøbte betonelementer. Men i løbet af byggeprocessen stod det klart, at beslutningen om at opføre de to bygninger efter Kalltonsystemet skabte visse problemer. Erfaringer fra udlandet viste nemlig, at der var opstået betænkeligheder ved at anvende andet end murværk som facadeudfyldningsmateriale, på grund af problemer med holdbarheden af udfugningen, og derfor gik arkitekterne Ole Buhl og Harald Petersen i gang med at finde en egnet overfladebehandling, der skulle skabe harmoni mellem de to bygninger og de øvrige 26 bygningers betonfacader. Man havde forsøgt at overfladebehandle murværket med murfarve, men konstaterede, at den havde tendens til at skalle af. Også plastikmaling og et produkt med det poetiske navn *Snow Cement* indgik i arkitekternes overvejelser, men her kunne man ikke få garanti for holdbarheden. Derfor indkalder stadsarkitekten teknikerudvalget til et møde på byggepladsen i september 1952 for at tage stilling til et ønske fra fsb om at blive fritaget for at overfladebehandle de to bygninger. Resultatet af mødet bliver beskrevet i byggemødereferatet således:

»Flertallet [af teknikerudvalget] ville finde det meget beklageligt at måtte lade de to huses facader blive stående ubehandlede. Tage Nielsen ønsker dette fremhævet i referatet som gældende i høj grad for hans og Irmings vedkommende. Heiberg synes at tillægge sagen noget mindre betydning end de øvrige mødedeltagere. Man enedes om at udtale, at man beklager, at det ønskede resultat med hensyn til harmoni i facadekarakter mellem de to bygninger og de øvrige punkthuse ikke for tiden har kunnet opnås, men at man, som sagen stiller sig, ikke ser anden udvej end at affinde sig

med, at bygningerne indtil videre bliver stående med ubehandlede murstensfelter, idet arkitekterne dog stadig søger at finde frem til en behandling, som kan give bygningerne den ønskede karakter«.

Det skete som bekendt ikke, og bygningerne står den dag i dag med felter af gule mursten i facaderne.¹³

Fotografiet viser to af fsb's bygninger og to af AKB's bygninger, der alle blev opført i glideforskalling. I baggrunden ses Bellahøjvej og Bellahøjmarken. I forgrunden ses varmecentralens skorsten, og nederst i højre hjørne anes konturerne af friluftsteatret.

Synker husene?

I løbet af sommeren 1952 opstod rygter om, at bygningerne var ved at synke, og at de angiveligt skulle rives ned igen. *Brønshøj-Husum Avis* kunne dog referere en artikel i *Byggeindustrien* fra juni 1952, som tilbageviste rygterne, bygningerne var ikke i færd med at synke mere, end hvad der var helt normalt, og arbejdet fortsatte støt. På dette tidspunkt i 1952 var hovedkonstruktionen af i alt fire blokke mere eller mindre færdig, og naboerne kunne se omridset af det første Kalltonhus og en anden af fsb's bygninger, ligesom det første af AKB's huse med de skråt vinklede altaner rejste sig på nordarealet, mens KAB var i færd med at opføre deres første blok på sydarealet, lige over for Hvidkildevejs udløb i Bellahøjvej.¹⁴ Det er bemærkelsesværdigt, at bare tre måneder senere i september 1952 kunne avisen gengive et luftfoto, der viste, hvor langt byggeriet nu var nået. Fotoet viser, at to af fsb's bygninger, der blev opført i glideforskalling, var godt på vej, og desuden er to af AKB's bygninger ud mod Bellahøjvej omtrent oppe i fuld højde. Nederst i billedet anes varmecentralens skorsten. Centralen blev opført som første bygning, fordi den dermed kunne levere varme til byggeriet. Endelig kan man lige akkurat ane konturerne af friluftsteatret i sin nye skikkelse, skabt af overskudsjord fra udgravningerne til punkthusenes fundamenter.

»Til trods for at arbejdet med disses [punkthusenes] opførelse ikke er skredet frem med den kometagtige hastighed, som man fra begyndelsen havde sat næsen op efter, er byggeriet dog i øjeblikket saa vidt fremskredet, at man begynder at kunne danne sig et indtryk af, hvordan dette efterkrigstidens vel nok mest omtalte boligkompleks vil tage sig ud«, konkluderede reporteren.¹⁵

Manuelt arbejde

Facadekonstruktionen byggede også videre på de overvejelser og erfaringer, der var høstet i forsøgsbyggeriet i Herlev. Facadefliserne blev fremstillet på fabrik, og selv om fremstillingsmetoden naturligvis varierede fra producent til producent, havde de det til

fælles, at der ved opførelsen af de første etaper i højere grad, end vi forestiller os i dag, var tale om manuelt arbejde, hvor hver flise blev fremstillet én ad gangen ved kombineret hånd- og maskinkraft. Det dokumenteres i en film, som Christiani & Nielsen lod Minerva Film producere, mens byggeriet af AKB's blokke stod på i 1953-1954. Den viser, hvordan fabrikkens medarbejdere anbragte støbeformen – en jernbakke med et profil svarende til flisens overflade – på et rystebord og først smurte formen med olie, inden et tre centimeter tykt forstøbningslag af grå eller hvid cementmørtel blev lagt ud. Derefter fyldtes formen med isoleringslaget af 16 centimeter Lecabeton – ved hjælp af en skovl – og til sidst pressede et træstempel Lecabetonen sammen med forstøbningslaget, før støbningen blev vibreret i 15 sekunder. Efter støbningen skulle fliserne hærde. Først 16 timer i et hærderum med en temperatur på 45 grader, mens de endnu sad i støbeformen. Et døgn efter støbningen blev fliserne afforskallet og placeret udenfor på fabrikkens oplagsplads, hvor de hærdede videre i to-tre måneder, inden de blev transporteret til byggepladsen med traktor og ladvogn.

Produktionen af facadefliser til AKB's bygninger var et håndens arbejde, hvor hver facadeflise blev produceret enkeltvis på Christiani & Nielsens fabrik i Herlev. Støbeformen var en jernbakke med et profil svarende til flisens overflade, som blev placeret på et rystebord og smurt med olie. I næste arbejdsgang lagde man et tre centimeter tykt forstøbningslag af grå eller hvid cementmørtel ud, hvorefter formen blev fyldt med isoleringslaget af 16 centimeter Lecabeton. Et træstempel pressede Lecabetonen sammen med forstøbningslaget, og støbningen blev vibreret i 15 sekunder. Efter støbningen hærdede fliserne 16 timer ved 45 grader, mens de endnu sad i støbeformen, og først et døgn senere blev fliserne afforskallet og placeret udendørs på fabrikkens oplagsplads.

Efter to-tre måneders hærkning blev fliserne transporteret til byggepladsen med traktor og ladvogn. En kran løftede et læs facadefliser med isolering af Lecabeton op til arbejdsplatformen, og en efter en blev de sat på plads i forskallingsformen og efterfølgende sammen med bagmuren af grovbeton, der blev skovlet ned i forskallingen. Også de hvide hjørnefliser blev løftet på plads i forskallingen og derpå støbt sammen med bagmuren.

De præfabrikerede altanbrystninger blev hejst op på plads med kran og derpå monteret på den bærende konstruktion. Så snart facadefliserne var på plads, gik murersvende i gang med at fuge de lodrette fuger. De arbejdede på et hængestillads, der hang ned fra arbejdsplatformen øverst.¹⁶

Også selve opbygningen af facaden havde karakter af håndens arbejde. Ganske vist blev facadefliser og altanelementer hejst op til arbejdsplatformens niveau ved hjælp af en kran, men herfra placerede arbejderne fliser og elementer én efter én i forskallingen, der var udstyret med lodrette trælister til at styre de lodrette fugers lodlinje. Facadefliserne blev derefter støbt fast til en 10 eller 15 centimeter tyk bagmur af grov beton, og også her blev betonen skovlet ned i forskallingen ved hjælp af håndkraft.

For at opnå slagregnstæthed var facadeflisernes profil udformet således, at dens underside lavede et overhæng over den underliggende flise. Det tætte forstøbningsmateriale fra forsiden var trukket med op og ind under overhængen for at forhindre indtrængen af vand gennem de vandrette fuger, som stod åbne af hensyn til den nødvendige ventilation af konstruktionen. Når sammenstøbningen af facadefliser og bagmur var færdig, gik murerne i gang med at fuge de lodrette fuger i facaden fra et hængestillads på ydersiden, og samtidig blev de præfabrikerede altanbrystninger monteret op gennem etagerne.¹⁷

Arbejdskraftens udnyttelse

Som nævnt havde det oprindeligt været en ambition, at Bellahøj i hovedsagen skulle kunne opføres af ufaglært arbejdskraft, der var nemlig mangel på faglærte murere, fordi en stor del af byggeriet stadig blev opført som traditionelle murede bygninger, og efterspørgslen på murere gjorde, at de kunne presse prisen i vejret. Desuden kunne murere ikke arbejde om vinteren, når temperaturen var for lav. Ufaglærte arbejdere havde ikke i samme grad fundet arbejde efter krigens afslutning, og derfor var der fra Boligministeriets side stillet krav om, at maksimalt 15 procent af de samlede byggeudgifter måtte gå til faglærte håndværkere. Men virkeligheden blev en anden. Byggeteknikken var jo hidtil uprøvet, og den viste sig at være så kompliceret, at det blev nødvendigt at benytte uddannede håndværkere i stor stil. Ole Buhl har i den forbindelse fortalt, at den daværende boligminister, Johannes Kjærbo, i kraft af sin fortid som formand for Specialarbejderforbundet gerne ville demonstrere for omverdenen, at byggeriet reelt kunne opføres af ufaglært arbejdskraft. Så når han kom på inspektionsbesøg på byggepladsen, måtte håndværkerne forklædes som arbejdsmænd.¹⁸

Evalueriing af omkostninger og byggemetoder

Boligministeriet og Statens Byggeforskningsinstitut, der begge blev grundlagt i 1947, samtidig med at projekteringen af Bellahøjbebyggelsen gik i gang, havde fulgt forundersøgelser, projektering og opførelsen af bebyggelsen tæt og formidlede de indhøstede tekniske erfaringer til fagfæller og branche. I 1955 stod SBi således bag rapporten ‘Bellahøjhusbyggeri’, der gennemgik alle tekniske facetter af den del af bebyggelsen, der på det tidspunkt var opført, og blandt andet også evaluerede indhøstede erfaringer, tekniske såvel som økonomiske.

Blandt de konklusioner, rapporten nåede frem til, var, at princippet med de åbne vandrette fuger fungerede efter hensigten. I vinteren 1952 var der sprunget en radiator i en endnu ubeboet blok, og vandet var trængt gennem støbeskellet i etageadskillelsen og ud gennem de vandrette fuger, hvor det hang som nydelige is-tapper ned langs facaden. Det tolkede forskerne ved SBi som et tegn på, at vandet var trængt hurtigt igennem konstruktionen, og at isoleringen derfor også var tørret hurtigt op, uden at uheldet havde medført skader på facaden:

»I de erfaringer, der indtil nu er gjort med husene, er der intet, der tyder på et dårligt valg af ydervægskonstruktion til Bellahøj. Prisen på facadefliserne leveret på vogn på byggepladsen er 42-52 kr. pr. m² netto. Sandsynligvis bliver det denne [lave] pris, der bliver afgørende for anvendelsesområdet for lignende konstruktioner i den danske byggeindustri«. ¹⁹

Andetsteds konkluderer rapporten: »Det er en kendt sag, at anvendelsen af [...] byggemetoder[ne] i begyndelsen voldte entreprenørerne mange kvaler. Der er forsåvidt intet mærkeligt i dette, idet metoderne jo var helt nye, og man må da også sige, et entreprenørerne efterhånden overvandt alle vanskelighederne. Eksperimenterne har naturligvis kostet en hel del tid, men Bellahøjhusenes pris er iøvrigt ikke betinget af hverken konstruktionerne eller de anvendte opførelsesmetoder. Prisen er først og fremmest en funktion af den valgte hustype, punkthuset, som medfører uforholdsmæssigt store ydervægsarealer i forhold til gulvarealet, dernæst af højden, som er for ringe til at retfærdiggøre anlægget af en dyr arbejdsplatform for hvert enkelt hus, samt af den ringe udnyttelse af trapper og elevatorer m.m. Erfaringerne i denne retning synes da også i høj grad at være kommet den seneste tids mange højhusprojekter til gode«. ²⁰

Profilen er knivskarp med facader af lysegrå betonfliser og hjørner af hvide fliser, og de vinklede altaner tilfører AKB's bygninger et helt særligt udtryk.

Bellahøj-husene kan ikke brænde

Sådan lød overskriften til en artikel i *Politiken* i april 1953. Baggrunden for historien var, at de fire bygherrer på Bellahøj ikke fandt det rimeligt, at de skulle betale til Københavns Brandvæsen, når Bellahøjhusene ikke kunne brænde. Og brænde mente man ikke, de kunne, fordi de var opført med etageadskillelser og bærende konstruktioner af beton og i øvrigt var udstyret med luftsluser og andre tekniske sikkerhedsforanstaltninger. Det eneste, man fra bygherrernes side mente, der ville kunne gå galt, var, hvis beboerne var uforsigtige med tobaksrygning, glemte at slukke for et strygejern eller tabte en gnist i en flaske rensebenzin. Forsikringsselskaberne købte til dels argumentationen og tilbød at halvere forsikringspræmien, men det var bygherrerne ikke tilfredse med og anmodede Justitsministeriet om total fritagelse for at betale bidrag til brandvæsenet. Ministeriet lod sagen gå videre til Københavns overborgmester, H.P. Sørensen, men han satte foden ned med følgende begrundelse:

»En graduering af bidraget, baseret paa et skøn over den brandmæssige risiko, vil blive en vanskelig og meget kompliceret og efter brandvæsenets mening en retfærdigt uløselig opgave. Bellahøj-husene kan heller ikke siges at være gunstigere stillet end andre nye beboelses-bygninger«. ²¹

Knap 50 år senere viste en alvorlig brand, at de selvfølgelig kunne brænde. I maj 2002 udbrød der brand i nogle pulterrum på øverste etage i en af fsb's blokke. Ingen mennesker kom til skade, men alle blokkens beboere blev evakueret, og mange mistede personlige ejendele, ligesom der var omfattende vandskader i lejlighederne neden-under. På sin vis fik byggeherrerne alligevel ret i deres forudsigelser fra 1953, på grund af etageadskillelserne af beton, opstod der nemlig ingen brandspredning til de underliggende lejligheder. ²²

Og heller ikke står ude i regnvejr

Dengang som nu var *Ekstra Bladet* god for en højtråbende dækning af, hvad man anså for at være en veritabel byggeskandale. Skandale eller ej, noget var der i hvert fald gået galt i byggeprocessen. Den præcise årsag var ifølge en artikel i avisen i sensommeren 1954 ikke lige til at finde frem til, men konstruktionen af etageadskillelsen mellem penthouselejligheden og etagen nedenunder i et af AKB's huse var tilsyneladende ikke tæt, hvilket betød, at fugt drev ned ad væggene, og mugne skjolder tegnede mørke blomster på tapeterne. En delegation bestående af ikke færre end 17 mand med repræsentanter fra boligselskab, rådgivere og håndværkere havde været på besigtigelse uden at kunne konkludere noget entydigt:

»Hverken boligselskabets folk eller de haandværkere, der har bygget luksusskyskraberne er helt paa det rene med, hvad det er, der bevirker, at vandet slaar saa fantastisk igennem. Det er værst i øverste etage, men gaar man ned gennem skyskraberen, kan man dog ogsaa paa de øvrige etager, ude paa trappegangen se, at fugten slaar ind«.

Imens måtte de plagede beboere i lejligheden lige under penthouselejligheden forsøge at leve med konsekvenserne:

»Vi flyttede ind i blokken her, siger hr. Grønnebæk, i december 1953, og kort tid efter, var det galt første gang. Det var da vi fik tøvejr. Den sne, der havde ligget paa terrassen oven-over – udenom ’villaen’ paa skyskraberens top – smeltede, og vandet trængte igennem loftet ned til os. [...] Men det var for intet at regne med det, vi nu oplever. Da regnvejret satte ind her i sommer, begyndte vandet at sive ind. [...] Det er saa galt, fortsætter Grønnebæk – der for 1½ værelse betaler den artige leje af 289 kr. om maaneden, – at vor læge har forbudt min kone at bo i lejligheden, til den bliver sat i stand. Hun har tidligere haft astma og blev selvfølgelig sløj igen, da fugten begyndte at drive ned ad væggene«. ²³

127

Erfaringer på godt og ondt

KAB havde i modsætning til SBi været dybere nede i maskinrummet i forbindelse med opførelsen og opsummerede i 1955 en række betragtninger over egne resultater og over betingelserne for bebyggelsen som helhed. Et nummer af bladet *Boligen* fra foråret 1955 gengav den fulde ordlyd af KAB's redegørelse om Bellahøj-byggeriet, angiveligt for at give branchens diskussioner af bebyggelsen et mere konkret og kvalificeret grundlag at bygge på. Redegørelsen forholdt sig til alle aspekter af bebyggelsen, fra forhistorien til bebyggelsesplan og planudformning og gik derefter i detaljer med byggeteknik, arbejdsproces og økonomi. Her åbner KAB ballet ved at slå fast, at de store forventninger, man havde haft til de nye byggemetoder, ikke var blevet indfriet, frem for alt var byggeperioden trukket væsentligt længere ud end beregnet, hvilket blev begrundet med vanskeligheder ved at skaffe kvalificeret arbejdskraft. Det havde nemlig vist sig, at der for de fleste entreprisers vedkommende var overbeskæftigelse i branchen, og derfor var det vanskeligt at skaffe de fornødne svende. Det problem søgte mestrene at løse ved at underbemande på byggepladsen – og så trak arbejdet naturligvis ud, hvilket igen havde konsekvenser for økonomien:

»Den længere opførelsestid har medført betydeligt forøgede udgifter til renter af købesummen for grundene, skatter, forsikringer, byggelånsrenter, konduktørudgifter og tilsyn iøvrigt, således at selve administrationen af det langsomt gående højhusbyggeri er forøget ganske betydeligt i forhold til almindeligt byggeri«.

Regningen sendte KAB i retning af fagforeningerne, der efter bygherrens opfattelse havde forpasset en chance for at udvide arbejdsområdet for de uaglærte jord- og betonarbejdere ved ikke at medvirke til at oplære dem i de nye byggemetoder og i stedet havde fastholdt krav om for høje akkordsatser. Også teknisk havde der været udfordringer, for monteringen og flytningen af arbejdsplatformen, som skulle glide opad ved hjælp af olietryksdunkrafte, var kompliceret og tog lang tid at udføre. Det betød, at den tid, der blev vundet ved den hurtigere støbning af etagerne, blev sat til ved flytningen af platformen, hvorved byggeriet tog længere tid. På den baggrund konkluderede KAB i redegørelsen, at man efter deres mening fremover burde ændre byggemetode i forbindelse med højhusbyggeri og udføre arbejdet, sådan som det var planlagt for SAB II:

»Man kan [...] sige, at skulle man [i dag] bygge et nyt Bellahøj, ville man formentlig undlade de små enheder, facaderne er opbygget af, og – således som det er tanken ved KAB's byggeri – udføre facaderne af store færdigstøbte, ikke bærende elementer, der omfatter et helt fag og hejses op og sættes på plads når skille-rummene er udført. En sådan fremgangsmåde vil på grund af det mindre antal fuger også nedsætte muligheden for fugtgennemslag i ydervæggene«.

Afslutningsvis vover redegørelsen at pege på, hvad opførelsen af byggeriet overordnet havde betydet:

»Vil man søge at gøre op, hvem der har haft fordele ved højhusbyggeriet, må svaret blive, at det først og fremmest er samfundet som helhed, der har haft gavn heraf. [...] Ganske vist blev byggeriet ikke gennemført i det tempo, der var ventet; men som det stort anlagte forsøg det var, har det givet de medvirkende teknikere værdifulde erfaringer, som udnyttes og vil blive udnyttet på andre byggepladser med stadig bedre resultater«. ²⁴

Vittighedstegnernes vid

Det ville ikke være tro mod traditionen, hvis ikke vittighedstegnerne havde taget Bellahøj under kærlig behandling. Det var især to forhold, som skabte overskrifter i medierne og dermed også fik en tur gennem satiremaskinen. Under titlen »Mod Skyerne« kommenterede Bo Bojesen i *Politiken* i oktober 1952 rygterne om den kommende huslejes astronomiske niveau, som man mente, at almindelige mennesker ikke ville kunne, eller ville, have lyst til at betale. Tegningen viste en menneskeflok på toppen af en bakke med udsigt ud over København, der står og kigger undrende op på en flyvende lejlighed og teksten lød: »Lejlighederne i punkthusene på Bellahøj vil i pris komme til at ligge over, hvad almindelige mennesker kan drømme om at betale«. ²⁵

Samme ærinde havde satiretegneren Herluf Bidstrup i 1953-udgaven af *Svikmøllen*. Den københavnske borgmester Sigvard Munk og den konservative boligminister Aksel Møller mener ikke, at en familie, der bor i et kolonihavehus, har et problem: »Hvad klager De over? Der er jo masser af ledige lejligheder med bad, issskab, nedstyrtningskakt og elevator«.

øverst
I forgrunden ses en af AKB's bygninger, og i baggrunden står to af fsb's bygninger opmarcheret – forskudt for hinanden.

nederst
Den nordlige del af Bellahøj-bebyggelsen er her set fra Hulgårdsvej, som løber neden for Bellahøjmarken.

Samir Al-Sobehi har boet sammen med sin hustru og seks børn på Bellahøj siden december 2010.

Hvornår flyttede I ind på Bellahøj?

— Vi flyttede ind her på Bellahøj i december 2010 fra Ølsted i Nordsjælland. Jeg er uddannet bager og havde arbejdet som bagermester oppe i Birkerød. Jeg fik derefter arbejde inde i Lagkagehuset, men det var ikke lige noget for mig, og så er der lige pludselig langt fra Nordsjælland, når man søger arbejde i byen. Derfor sagde jeg til min kone: »Det er på tide, at vi kommer tilbage til København«. Vi har tidligere boet inde på Nørrebro, før vi flyttede til Nordsjælland, men da vi fik tilbudt denne lejlighed, var der ikke så meget tvivl om, at vi ville have den. Der var selvfølgelig nogle ting, som kunne laves bedre, men i betragtning af, at det er en gammel ejendom, synes jeg, det er fint, og udsigten er fantastisk.

Kendte I noget til bebyggelsen, inden I flyttede ind?

— Jeg har kørt taxa i mange år, så jeg har selvfølgelig været forbi en del gange, men vi kendte ikke så meget til stedet, ud over de flotte naturområder med søen hernede. Jeg sagde til min kone, at hvis vi skulle flytte ind på Bellahøj, så var det for udsigtens skyld – det er udsigten, det handler om. Når jeg besøger andre her i bebyggelsen, kan jeg se, at mange har lavet det ene soveværelse om til spisestue, så de kan sidde og se ud mod vandet mod øst – man kan faktisk se de store skibe, der kommer ind i havnen om sommeren. Jeg gad ikke bo længere nede, for dér er der jo ikke noget at se, så kunne jeg lige så godt bo et andet sted. Men her på 7. sal kan jeg se ud over hele København. Når jeg kommer hjem fra arbejde, er det første, jeg gør, at kigge ud over byen for at se lysene om natten – det er simpelthen så dejligt. Tænk, hvis vi havde plads til at stille vores senge lige under vinduet, så kunne jeg bare ligge og kigge på stjernerne. Men vi har brug for alle tre soveværelser til børnene.

Har I en stor familie?

— Vi har seks børn, som deler værelserne to og to. De er fra sytten år og nedefter – seksten, fjorten, ti, seks – og en lille én på to år. Det betyder, at vi sover her i stuen, for vi vil gerne have, at børnene skal have det godt, så der er mere plads til dem. Det er jo kun om natten, vi skal bruge stuen til at sove i, mens børnene jo også bruger værelserne om dagen. Vi søger en større lejlighed, gerne med fem værelser, og det måtte meget gerne være her på Bellahøj. Jeg kan jo godt lide selve kvarteret, for her er dejligt stille og roligt og ikke så meget ballade som for eksempel på Nørrebro, hvor jeg boede, inden vi flyttede til Ølsted. Det har jeg ikke lyst til at udsætte mine børn for.

Der er jo også unge mennesker her, men de laver ikke ballade på samme måde, og jeg synes, at man kan snakke med dem. Vores to store børn spiller fodbold sammen med dem, og selv om mange af dem er nogle rødder for at sige det ligeud, så udgør de en begrænset del af beboerne på Bellahøj. Der kommer ikke så mange udefra, de er børn af beboerne, og det betyder, at de passer bedre på stedet. Jeg har på fornemmelsen, at det er dem, der kommer udefra, der laver balladen, og så kan det godt være, at dem, der bor her, lige glemmer at sige fra. Jeg går tit ned og siger til dem, at de skal gå ned på fodboldbanen eller hen i parken og hænge ud der i stedet for lige ved opgangene, så folk kan se dem, når de kigger ud ad vinduerne. Måske virker det, som om de er en stor, massiv gruppe, der kommer gående, men det er, fordi de har været henne og spille fodbold og kommer gående sammen – og det kan folk måske ikke lige forstå. Mange af dem er egentlig fornuftige drenge.

Findes der et lokale, hvor de kan være?

— Der er selvfølgelig fritidsklubber, men for mig at se er de for børn, der ikke har noget fornuftigt at foretage sig, og hvis forældre ikke gider at lave noget med dem. Jeg er jo selv født og opvokset på Nørrebro, så jeg ved, hvordan det er. Jeg er anden generation, og jeg kan godt huske, hvordan det var med min far, som sagde, at jeg bare kunne gå hen i fritidsklubben – men jeg kom aldrig i den klub, jeg var ude og lave alt muligt andet. Mine egne børn dyrker sport, og den ene af vores sønner spiller fodbold på eliteplan. At hænge nede foran opgangene eller gå på klub – den går ikke her hos os, for der er så mange gode ting, man kan foretage sig idrætsmæssigt. Jeg vil gerne vide, hvilke venner mine børn omgås – er det gode eller dårlige venner? Dårlige venner er jo med til at trække ens børn ned, og gode venner er med til at trække dem op. Det handler om at være en ansvarlig forælder, og jeg er ligeglad med, hvad andre forældre siger til deres børn – det er det, jeg siger til mine børn, som gælder her hos os.

Går jeres børn i skole her på Bellahøj?

— I begyndelsen, da vi lige var flyttet hertil, gik de alle sammen på Bellahøj Skole, men siden er de flyttet til andre skoler. Vi har en dreng, der går på Bellahøj Skole, en pige, der går i arabisk privatskole, vores store søn går i 2. g på Gladsaxe Gymnasium, og endelig går vores anden søn på Nørre Fælled Skole på idrætslinjen, hvor han spiller fodbold. Vores store børn har ikke fået arabisk-undervisning, og lærerne på Bellahøj Skole kunne godt høre, at de var meget veltalende og på et højere niveau i forhold til de andre udenlandske børn, der går på Bellahøj Skole. Det betyder i sig selv ikke så meget for mig, bare de kan opføre sig ordentligt og er interesseret i at lære. Det er jo deres fremtid, vi snakker om.

Hvad tror I, at jeres børn synes om at bo på Bellahøj?

— De er faktisk glade for at bo her, og når jeg spørger dem, om vi skal flytte tilbage til Ølsted, så siger de nej – de synes, at de har det godt her.

Hvad, synes I, er godt i lejligheden, og hvad kunne være bedre?

— Jeg synes godt om stuen, den har en tilpas størrelse, og to af værelserne er også fine i størrelsen, men det midterste værelse er

meget lille. Badeværelset er også meget lille, hvis man også skal have plads til en vaskemaskine. Og så er køkkenet for lille.

Jeg kom jo lige fra et stort køkken i Ølsted, hvor der var plads til både vaskemaskine og opvaskemaskine, så jeg synes, at det er et meget lille køkken, vi har her. Når jeg besøger min familie, der bor på Nørrebro, kan jeg se, at lejlighederne derinde faktisk er store og flotte med stort køkken og gode værelser.

Har I stadig et af de oprindelige køkkener?

— Nej, vi har et nyt køkken, for vi havde desværre brand i køkkenet i april måned sidste år. Heldigt for mig og min familie var det kun i køkkenet. Min store knægt havde glemt frituren og opdagede lige pludselig, at der var noget galt. Han skyndte sig at lukke døren til køkkenet og ringede til alarmcentralen, så det ikke gik ud over resten af lejligheden. Vi sagde til ham, at det var godt, at han ikke havde prøvet at slukke branden selv, men desværre mistede vi hele køkkenet, der udbrændte totalt, så alt skulle fjernes. Det var selvfølgelig noget skidt, at det skete, men i sidste ende fik vi jo noget positivt ud af det – det tog lidt tid, men vi fik et nyt køkken. Men det er stadig for lille – det kan jo ikke ændres.

Jeg ved, at du, Samir, sidder i afdelingsbestyrelsen – hvorfor har du valgt det?

— På et tidspunkt blev der varslet en huslejestigning, og så ville jeg gerne vide, hvorfor vi skulle betale mere – tror boligselskabet mon, at folk bliver rigere og rigere? Nu har jeg mulighed for sammen med resten af bestyrelsen at få indflydelse på, hvad der sker her på Bellahøj. Jeg er overrasket over, at jeg er den eneste udlænding, der sidder i bestyrelsen – der er åbenbart ikke mange, der er interesseret i at have indflydelse. Jeg vil gerne vide, hvad der foregår, og jeg vil gerne have indflydelse på min hverdag, når jeg nu bor her. Jeg var da også med inde på rådhuset, da boligaftalen med overborgmesteren blev lavet, og fik hilst på ham.

Det er ikke for at komme i søgelyset, det er bare for at få en ide om, hvordan det hele foregår. Man kan jo ikke klage over en beslutning, hvis man ikke har sagt fra. Det samme har jeg sagt til mine børn – hvis I vil have indflydelse, bliver I nødt til at være med de steder, hvor det sker. Jeg har faktisk foreslået dem at lave en ungdomsbestyrelse, der kunne arbejde for nogle resultater for de unge, men de siger, at de ikke har tid.

Jeg synes, det er rigtig fint at være med i bestyrelsen, fordi jeg er med til at give mine ideer videre og måske give ny inspiration til de ældre medlemmer, som har været med i mange år. Jeg kan være med til at fortælle, hvordan hverdagen er i dag, hvordan de unge tænker i dag. Vi har selvfølgelig vores diskussioner – vi kan da også godt sige hold kæft til hinanden en gang imellem. Når jeg sidder i bestyrelsen, så er det jo også for vores egen skyld – det er da godt at vide, hvilke knapper man skal trykke på, hvis det bliver nødvendigt.

Er der nogen udfordringer ved at bo på Bellahøj?

— Det, vi har flest problemer med, er, at her er så lydt i ejendommen, og det er svært at bestemme, hvor larmen kommer fra. Vi har en nabo, som banker på hos os, når de løber rundt i lejligheden oven på ham, for han tror, det er her – vi har da også haft vores diskussioner, når vi prøver at fortælle ham, at det altså ikke er os, der larmer. Vi ved jo godt, at det er gamle mennesker, som

måske er vant til andre forhold i gamle dage, og de er velkomne til at komme herop, så vi kan tale om tingene – det skal bare foregå i en ordentlig tone. Vi har små børn, og de skal jo også have lov at være her. Det er særligt et problem om vinteren, når det er koldt udenfor, for så er de ikke så meget ude. Når man bor oven på hinanden, så kan man jo ikke undgå at høre hinanden.

Hvordan fungerer naboskabet generelt – når det ikke lige handler om larm?

— Jeg synes, det er godt, man hilser på hinanden, men det er meget sjældent, at man stiller sig op og snakker med naboerne.

Deltager I i de udflugter, der bliver arrangeret?

— Ja, jeg tror, vi skal med i år, for det er nogle gode ture. I år er der en tur til Bornholm, som primært er for voksne og de ældre, og så er der en tur til Sommerland Sjælland, hvor der er børn med. Og det er jo en del af huslejen, så det er bare om at få glæde af dem.

Er der nogle sjove historier fra livet i bebyggelsen, som I kunne have lyst til at fortælle om?

— Jeg har en historie – jeg ved ikke, om den er sjov, men den er måske lærerig. Jeg gik tidligere ned for at vaske på vaskeriet, og en dag var der en familie, som vaskede og vaskede og vaskede, og jeg tænkte, at jeg nok lige var nødt til at nævne det i bestyrelsen, hvor jeg sidder i vaskeriudvalget. Da familien, som det drejede sig om, hørte, at jeg sidder i bestyrelsen, spurgte de, om jeg så ikke havde mange penge? Og så måtte jeg jo fortælle dem, at man altså ikke tjener penge på at sidde i bestyrelsen – det er frivilligt, ulønnet arbejde. Dét kunne jeg ikke få ham overbevist om, og han blev faktisk så vred, at han sagde, at jeg ikke skulle hilse på ham mere. Det har jeg heller ikke gjort, for mandagen efter gik vi ned og købte en vaskemaskine. Episoden var selvfølgelig ikke årsagen til, at vi købte vaskemaskinen, men en god anledning til, at det skulle være nu! Der er mange forskellige kulturer her på Bellahøj og mange forskellige opfattelser af livet.

Hvilke ønsker har I til renoveringen?

— Dengang man byggede Bellahøj, tænkte man, at det skulle være meget eksklusivt – en bebyggelse for de høje herrer. Vi glæder os til, at der bliver isoleret, for der er altså koldt om vinteren, så en bedre isolering må også kunne mærkes på varmeregningen i fremtiden. Jeg kunne desuden godt tænke mig, at der kom lidt flere siddepladser i parken mellem nord og syd og også gerne lidt mere at se på, måske lidt flere legepladser til børnene. Vi sidder jo dernede om sommeren og griller, men der mangler lidt muligheder til børnene. Hvis jeg kommer ned i ‘Colosseum’ – som jeg kalder friluftsteatret – så er der ikke rigtig noget. Selv om det er et fredet område, så ville det da være kanon, hvis man kunne lokke børnene til at lege noget mere dernede. Det bliver ikke dårligere af, at der er nogle muligheder for børnene – tværtimod så ville de måske i højere grad lægge mærke til, hvor godt her er.

Her har jeg ikke tænkt mig at flytte fra

Tidligere socialborgmester i København Pelle Jarmer har boet på Bellahøj siden marts 2001.

— Mine forældre havde i tidernes morgen givet mig et medlemskab af AAB i konfirmationsgave, og jeg havde derfor et rimeligt lavt nummer på ventelisten. Første gang jeg spurgte på en lejlighed på Bellahøj, så var denne lejlighed, som vi sidder i, ledig, og så sagde jeg ja tak. Jeg tror, at grunden til, at jeg valgte at bo her, er noget med at vende tilbage til barndomsområdet, jeg har altid syntes, at Brønshøj er en dejlig bydel. Jeg har kendt til Bellahøj hele livet og er født lige ovre på den anden side af Frederikssundsvej. Jeg gik i skole på Bellahøj Skole fra 1942-1950, og jeg kan huske fra min skoletid, at der lå kolonihaver på området. Da jeg sluttede min skolegang, begyndte jeg at komme andre steder, så jeg kan ikke sige, at jeg dengang hæftede mig særligt ved, at de blev bygget, eller hvad der kom til at vende opad eller nedad på området. Det, jeg husker tydeligst, var, da de var færdige med at bygge, og Brugsen blev flyttet fra hjørnet ved Utterslevvej og hen på butikstorvet ud for fsb's afsnit.

Hvad flyttede du fra?

— Jeg har en lang boligkarriere bag mig, som begyndte hos mine forældre, hvor jeg boede, til jeg var færdig med min værnepligt. Da jeg flyttede hjemmefra, lejede jeg et værelse ude i Husum og læste til teknisk assistent. Derfra ind til Vesterbros Torv på et værelse, hvor udlejer var en rigtig gris, så selv om jeg havde adgang til badeværelset, nøjedes jeg med at vaske hænder derude. Siden boede jeg i en lille lejlighed i Lejerbo i Adelgade, indtil jeg blev gift, og som nygifte flyttede vi ud i den nyeste del af Tingbjerg og boede der fra 1966-1973. Efter jeg blev skilt, boede jeg først i en nedrivningsmoden ejendom i Fiskergade på Nørrebro, og da jeg blev borgmester i Københavns Kommune i 1976, købte jeg en ejerlejlighed på Nørrebros Runddel. Men da min forgænger på posten hed Børge H. Jensen og havde boet på Borgmester Jensens Allé, så tænkte jeg, at der sgu ikke er andre steder, jeg kan bo, end på Jarmers Plads. Der boede jeg til 1996, og så flyttede jeg til Sjælør Boulevard, hvor der lå en AAB-afdeling, som også var tegnet af Dan Fink. Ham holdt jeg så meget af, for da jeg lige var blevet borgerrepræsentant, fik jeg forelagt en sag, hvor han havde overskredet monteringsbudgettet til en institution med ikke mindre 200 procent. Endelig sluttede min boligrundtur i det københavnske med, at jeg flyttede fra Sjælør Boulevard og her til Bellahøj i 2001, da jeg flyttede sammen med en veninde.

Hvordan var det at komme hertil, og hvad synes du godt om?

— Det var meget fint, og jeg synes godt om det hele. Lejligheden er grundlæggende tilfredsstillende indrettet, med passende rumstørrelser, og så har den et depotrum. Det er også behageligt med en glasinddækket altan, og den bruger jeg meget. Her har jeg ikke tænkt mig at flytte fra. Hvis jeg slutter min tilværelse, før de

begynder at renovere denne blok, så flytter jeg ikke, så bliver jeg båret ud – og det vil jeg glæde mig til. Hvis de går i gang, mens jeg stadig er frisk, så vil jeg flytte.

Hvordan er det med det sociale liv på Bellahøj?

— Det er egentlig meget beskedent. Det har ikke ændret sig væsentligt i den periode, jeg har boet her, altså de seneste 15 år. Men i min tid her i bebyggelsen har der været et fællesskab mellem opgangens beboere nede i havearealet om sommeren, hvor folk sad og råhyggede sig. Det er løbet ud i sandet – mest på grund af dødsfald, tror jeg. For nylig har en af beboerne taget initiativ til en madklub, hvor man mødes en gang imellem og spiser sammen. Dem, der har lyst til at spise med, kan tilmelde sig og så betale – jeg tror nok, at det er den samme beboer, der laver maden hver gang.

Går vi tilbage i tiden, fandt man på her i afdelingen at servere vin og smørrebrød, når det formelle afdelingsmøde var slut. Den ide har jeg aldrig hørt om andre steder, men det fører jo fandeme til, at der kommer mange flere til afdelingsmødet. Med så simple midler kan man altså få beboerdemokratiet til at svinge noget bedre end ellers. Jeg kan huske en tidligere formand, der var en meget principfast herre, og når mødet skulle begynde klokken 19, så begyndte det klokken 19. Alle, der havde været til mødet bare én gang, vidste, at så snart klokken havde ringet, gik formanden på talerstolen og kørte dagsordenen igennem. Jeg har oplevet et møde, hvor han gik på talerstolen præcis klokken 19:00 og sluttede mødet klokken 19:38. Og så kom smørrebrødet og vinen på bordene.

Hvordan er forholdet naboerne imellem?

— Jeg tror, det handler om, hvilken opdragelse man har været igennem i sin barndom. Jeg havde en far, som var både kærlig og principfast – og det har jeg nok arvet lidt af. Han forlangte, at man hilste, når man kom ind et sted, sagde goddag og gav hånd. Hvis du kommer ind i en opgang, hvor der står nogle mennesker, så siger du goddag – det er dig, der kommer ind, og så er det dig, der siger goddag. Og sådan er det ikke alle, der gør – nogle er sure og gider ikke hilse. Nogle kan også finde på at køre op i elevatoren uden at sige et kvæk. Men jeg kan mærke på de børn, der bor her i denne blok, at de har lagt mærke til, at jeg hilser på dem, så de hilser også på mig og opfører sig ordentligt. En del af dem, der bor i denne opgang, hilser på mig, måske fordi de ikke har været helt utilfredse med mit virke som afdelingsformand. Men jeg må nok sige, at det er meget småt med gensidigheden.

Du siger, at du har været formand for afdelingsbestyrelsen – hvad husker du særligt fra bestyrelsesarbejdet?

— Ja, jeg var formand for afdelingsbestyrelsen fra februar 2004 til april 2011. Da jeg blev formand, blev jeg også automatisk medlem af det samarbejde, der styrer Bellahøj Fælleshave. Her oplevede jeg, at en af afdelingsformændene tyranniserede hele forsamlingen og havde gjort det i årevis, så alle var dødtrætte af ham. Tilfældigvis brød han sig heller ikke om min måde at styre byen på dengang, jeg var borgmester, selv om det var mange år siden, jeg havde været det. Jeg har lidt temperament, så jeg foldede mig ud og sagde til ham, at nu var det nok – det åndede de andre medlemmer lettet op over.

I skøderne står udtrykkeligt, at de fire boligselskaber skal arbejde sammen om friarealerne, og at der ikke må hegnes mellem

afdelingerne eller ud til gaden – og så skal vi øvrigt være glade. Man arbejdede ganske vist sammen fra begyndelsen, men på et tidspunkt først i 1990’erne var det vanskeligt at få det til at fungere. En ny vedtægt var tænkt som et redskab for samarbejdet, men det gik ikke som forventet, fordi den tog for givet, at folk opfører sig som de bedste mennesker i verden – og det gør de ikke altid. Problemet var, at skøderne og de oprindelige vedtægter stipulerede, at alle arbejder i området skulle betales i fællesskab. På et tidspunkt ville SAB gerne have forbedret belysningen på syd-arealet, men det var nogle af beboerne på nordarealet imod. Derfor besluttede SAB at forbedre belysningen for egen regning, men også at de ikke ville være med til at betale for en samlet forbedring på et senere tidspunkt.

Et andet eksempel på det svære samarbejde handler om brandsikkerhed. De forskellige blokke er jo tegnet af forskellige arkitekter, og derfor er kravene til brandsikkerhed løst på forskellig vis i de fire afdelinger. På et tidspunkt stillede brandmyndighederne krav om, at der i AAB og AKB skulle etableres befæstede arealer i de grønne områder, hvor slukningskøretøjerne kunne holde – såkaldte stigerejsningsarealer. Da jeg blev formand, ville de andre ikke være med til at betale for de stigerejsningsarealer, så vi måtte lave en vedtægtsændring, sådan at de to afdelinger selv kunne betale for det.

Endelig er samarbejdet om de underjordiske parkeringsanlæg også skødefastlagt. Her er problemet, at der kun findes tre underjordiske garageanlæg – men der er fire boligselskaber. I nord har AAB et underjordisk garageanlæg med 80 garager, og AKB har et anlæg, som er omtrent lige så stort. I syd har SAB ligeledes et anlæg. AAB’s anlæg er ikke reserveret til AAB alene, og derfor blev der lavet en skødetilføjelse om, at 30 af AAB’s garager skulle udlejes til fsb. AKB som jo også har blokke på sydarealet, lejer på samme måde et antal garager af SAB. Så det er så kompliceret, som det kan være. Det lyder smukt, at vi skal arbejde sammen, og at der ingen grænser er, men det er der alligevel. Det er ret svært at blive enige.

Som garvet politiker har du måske også engageret dig i helhedsplanen for bebyggelsen?

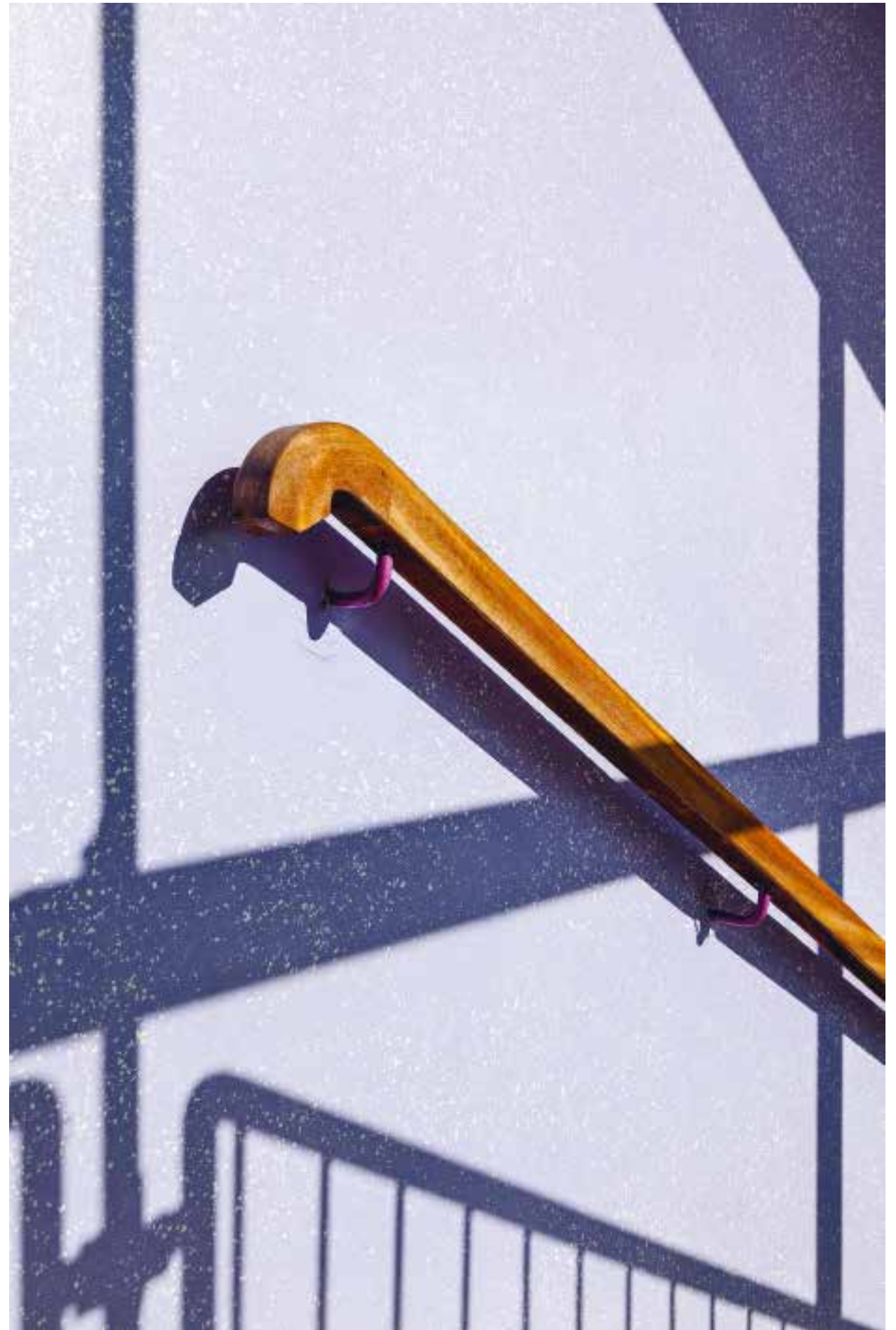
— Jeg er jo tekniker, så jeg ved lidt om, hvordan tingene er lavet, og jeg mener ikke, at man kan gennemføre renoveringen uden at tømme blokkene fuldstændig for beboere, en efter en. Da man skal hugge facadefliserne ned, og da alle vinduerne er fastgjort i facadefliserne, har jeg lidt svært ved at se, hvordan man skal holde vinduerne på plads, og hvordan man overhovedet skulle kunne bo her, mens arbejdet står på.

Jeg ved fra de tidligere renoveringsarbejder, for eksempel da man i 1987 glasinddækkede altanerne og skiftede vinduerne, da besluttede man sig for at begynde med en enkelt blok, så man fik afprøvet de forudsætninger, man havde opstillet, og først derefter gik man videre til de øvrige blokke. Derfor fremturede jeg med et forslag til afdelingsmødet, som gik ud på, at man skulle udtage en blok og afprøve tingene og så evaluere på det, før man gik videre, og det forslag blev stemt igennem. Hvis vi skal genhuses, synes jeg derfor, at det vil være oplagt at tømme en blok og bygge den om og så bruge den bagefter til at genhuse flest mulige fra den næste blok. Når det er sagt, er jeg er helt med på, at renoveringen ikke kan undværes, den er i mine øjne nødvendig.

Detaljer

Både indvendigt og udvendigt er der rig variation i bygningsdetaljerne. Fælles for dem er den omhyggelige bearbejdning, og hele bebyggelsen vidner om, hvad det betyder for oplevelsen, at selv de mindste detaljer er funktionelle, rare at røre ved og smukke at se på.

Landskabet og arkitekturen

Landskabet på Bellahøj er blevet formet under den sidste istid. Degnemosen er dannet af store dødisklumper, der langsomt er smeltet.

Inden Bellahøjbebyggelsen blev opført, lå der kolonihaver i området, hvor den voksende bys arbejderbefolkning kunne supplere deres beskedne indkomst ved at dyrke lidt grøntsager og samtidig få frisk luft og jord under neglene.

Bellahøjs landskab

Der har altid været mennesker på Bellahøj. Fire store gravhøje fra bronzealderen i det åbne parklandskab vidner om, at stedet har været betydningsfuldt også for bronzealdermennesket.

Med sine 37 meter over havet er det Københavns højeste punkt. Her finder man en enestående udsigt ind mod byen og dens tårne, og herfra kan man overskue omegnen og på klare dage nyde det frie udsyn over Øresund til Sverige.

Hvis man forestiller sig det arkadiske landskab, da København stadig kun var en lille anløbsplads inde ved Gammel Strand, vil man i en halvcirkel rundt om byen kunne skimte ikke ét, men tre store højdedrag. Mod vest, mod det flade bondeland, *Solbjerget* eller Valby Bakke med sine 31 meter over havet. Mod nord, ikke så langt fra sundet, Bispebjerg, der er 32 meter over havet.¹ Og midt imellem det højeste af de tre: Bellahøj, der ligger 37 meter over havet. Vi ved, Rom er bygget på syv høje. Mere ukendt er det, at København på denne måde er anlagt på et fladt terræn ved vandet, omgivet af tre markante højdepunkter, nemlig en *bakke*, et *bjerg* og en *høj*. Bakken, bjerget og højen er på mange måder konstituerende for det København, vi kender i dag, hvor de er bebygget med hver deres monumentale byggeri: Frederiksberg Slot, Grundtvigs Kirke og højhusene på Bellahøj.

Fra natur til landbrug, fra kolonihaver til skyskrabere

Landskabet på Bellahøj er dannet ved isens tilbagetrækning efter den seneste istid for omkring 14.000 år siden. Degnemosen og de andre vandhuller i omegnen ud til Utterslev Mose er dannet af mægtige dødisklumper, der langsomt har ligget og smeltet, og det strømmende smeltevand har så formet sedimenterne og aflejret den topografi, vi kender i dag.²

Landskabet har gennem tiden bevaret en landlig karakter i udviklingen fra ren natur over bronzealderens gravhøje til landbrugsland. I perioder har her ligget en del bondegårde, som med tiden er brændt eller revet ned. Indtil opførelsen af nutidens boligbyggeri lå her store arealer med kolonihaver, hvor den voksende bys arbejdende befolkning kunne supplere deres beskedne indkomst og samtidig få frisk luft og jord under neglene, inden de vendte tilbage til det larmende, forurenende og hårde arbejde i den voksende storbys industrier.

Landstedet Bellahøjgård

Centralt på Bellahøj ligger landstedet Bellahøjgård. Det blev opført i 1791 for grosserer Moses Levin Mariboe. Bygningerne var i sin tid udflyttet fra Utterslev By og genopført her som en trelænget gård med en åben gårdsplads ind mod København og en storslået udsigt over Bellahøjmarken, som området nedenfor kaldes. Landstedet var på private hænder som lystgård indtil 1932, hvor gården, sammen med den bagvedliggende park, blev solgt til Københavns Kommune. Siden har den fungeret som restaurant. I parken bag ved restauranten ser man stadig smårester af landstedets frugthave i form af et æbletræ og det nøddehegn, der adskilte frugthaven fra gårdens nyttehave.⁴ Den lange lige allé af klippede lindetræer, der fører ned til friluftsteatret og den mindre tværgående allé mellem bronzealderhøjene, stammer også fra landstedets gamle have.

En vigtig periode i områdets historie indtraf med svenskernes belejring af København fra 1658-1660. Her blev der på kort tid bygget en hel ny by på Bellahøj, som med 30.000 indbyggere var lige så stor som selve København på daværende tidspunkt. Byen blev opført med skanser af den svenske konge Carl X Gustav og blev kaldt Carlstad efter ham eller på latin: *Castra Suecorum* – Svenskelejren. Byggematerialerne skaffede svenskerne ved at rive husene ned i de landsbyer, der lå i nærheden, og ved at hente tømmer i en lille skov, som dengang lå

ved Emdrup Sø.³ Kongen valgte stedet til sin lejr med velberådet hu. Her, fra det højeste sted i omegnen, kunne han se uhin-dret ind til København og dens tårne fem-seks kilometer derfra og samtidig overskue fjendens bevægelser i terrænet foran. Bronzealderhøjene på toppen har formentlig været anvendt som kanonstillinger i den samlede forsvarsstilling. På et stik fra 1658 udgivet af Samuel von Pufendorf ses Carlstad som en tilsyneladende uindtagelig fæstning på toppen af et bjerg. Carlstad strakte sig helt ud til Brønshøj Kirke, der angiveligt

blev anvendt til krudthus. Kirken står her stadig væk og er den eneste eksisterende bygning fra dengang. I dag erindrer også nogle af områdets vejnavne, som Karlstads Allé, Svenskelejren og Skansebjerg, om dengang svenskerne byggede deres egen storby på toppen af Bellahøj.

Pufendorfs stik viser øverst til højre Carlstad, som var den svenske konges by under belejringen af København i 1658-1660 og lå strategisk placeret på Bellahøj. Carlstad havde lige så mange indbyggere som selve København.

På Bellahøjmarken blev det landlige holdt i hævd i mange år. I 1938 fejrede en stor landbrugsudstilling 150-året for stavnsbåndets ophævelse. Den blev startskuddet til det årlige fælles dyrskue i årene fra 1939-1967. Det var en stor begivenhed, hvor der sågar kørte specialsporvogne, med det oplagte navn *Linje Buh*, fra byen og ud til dyrskuet. Så længe dyrskuet varede, var sporvogn-linjernes normale tal erstattet af kohoveder.⁵

Kulturhistoriske spor

Som det fremgår af ovenstående, var det ingenlunde en opgave på bar mark, som C.Th. Sørensen stod over for, da han blev bedt om at levere tegningerne til det nye Bellahøjs grønne arealer. Landskabet var pakket med kulturhistoriske spor, der med bronzealderhøjene gik flere tusind år tilbage. Heldigvis valgte han da også en udviklingsstrategi, der tog udgangspunkt i det eksisterende landskab. At det historiske havde bevågenhed ved etableringen af området, ses også ved, at staten valgte at frede landstedet Bellahøjgård netop i 1954, hvor byggeriet af højhusene ellers var i fuld gang. Man valgte dermed aktivt at bygge videre på stedets historie. Historiebevidstheden på dette tidspunkt i 1950’erne var paradoksalt nok ganske fremsynet i en tid, hvor modernismen andre steder i høj grad handlede om at begynde forfra fra bar mark, eller nærmest bevidst at skabe et *tabula rasa* i et forsøg på at opfylde en futuristisk fremtidsvision for det nye menneske. Bellahøj kan derfor ses som del af en særlig skandinavisk tilgang til modernismen, hvor det er karakteristisk, at udviklingen af ny arkitektur og fremtids-tro på velfærdsstaten går hånd i hånd med bygningsbevaring og historiebevidsthed.

Sammenhængen mellem fortid og fremtid hænger også godt sammen med havearkitekten C.Th. Sørensens arbejds-metode. Sven-Ingvar Andersson og Steen Høyer har i deres bog *C.Th. Sørensen – en havekunstner* ikke fundet »ét entydigt mønster for den måde, som C.Th. Sørensens formelle og indholdsmæssige temaer fletter sig på, [...] eftersom hans virke ikke viser nogen udvikling i gængs forstand. Han gør et kraftigt spring ud i fremtiden – og griber næste dag langt tilbage i sin egen produktion og i have-kunstens historie«. ⁶ Visionen for landskabet på Bellahøj er således skabt ud fra en tro på udviklingen som en kontinuerlig proces, hvor samtiden står på skuldrene af tidligere tiders erfaringer. I denne tilgang ligger en af de afgørende årsager til, at Bellahøj-bebyggelsen som helhed er blevet så vellykket. C.Th. Sørensen har som landskabsarkitekt forholdt sig til det eksisterende terræn med dets kulturhistoriske spor, hvor for eksempel bronzealderhøjene tilfører landskabet en tidsdimension, der giver en dybde og tyngde til frembringelsen af det endelige landskab, som i sig selv fremstår med et absolut moderne helhedsindtryk.

Rådgivende havearkitekt

I et brev fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelses-ejendomme, dateret 7. oktober 1947, bliver stadsarkitekten an-modet om en udtalelse om, hvorvidt nogle af de træer, der findes i kolonihaverne på stedet, ønskes bevaret i forbindelse med anlæg-gelsen af de grønne områder i Bellahøjbebyggelsen. Forespørgslen kommer fra de kolonihaveforeninger, der ligger på stedet. I samme brev fra direktoratet konstateres lakonisk: »Samtidig meddeles

C.Th. Sørensen (1893-1979), der i 1948 blev havearkitekt for hele Bellahøjbebyggelsen. C.Th. Sørensen var tidens førende havearkitekt og havde i løbet af 1930'erne og 1940'erne blandt andet udarbejdet gårdanlæg til især fsb's boligbebyggelser. I 1940 begyndte han at undervise som lektor på Det Kongelige Danske Kunstakademi, og i 1954 blev han udnævnt som Akademiets første professor ved afdelingen for

landskabsarkitektur – eller som det hed dengang havekunst. Dermed havde han cementeret sin position som omdrejningspunktet for udviklingen af landskabsarkitekturen i Danmark i det 20. århundrede. Det er tankevækkende, at denne store havekunstner valgte at bo og arbejde i de sidste mange år af sit liv på netop Bellahøj, hvor han i 1979 døde i sin lejlighed på 10. etage i Ved Bellahøj 18.⁷

Bemyndigelse til at engagere Havearkitekt C.Th. Sørensen som raadgivende Havearkitekt ved Projekteringen«. ⁸ Det antyder den store betydning og indflydelse C.Th. Sørensen havde på datidens landskabsarkitektur, at han, der deltog i arkitektkonkurrencen om Bellahøj i 1944 på et ikkevindende hold, alligevel fik tildelt opgaven som havearkitekt.

Stort set alle datidens toneangivende arkitekter benyttede sig af C.Th. Sørensens evner, og alle slags bygherrer meldte sig på hans tegnestue. Hans betydning for det moderne grundlag for at arbejde med landskabet og de grønne rum er overvældende. Ikke mindst har han haft stor indflydelse på bearbejdningen af de grønne rum i den voksende almene boligsektor. På den måde indtager C.Th. Sørensen en særlig position inden for samtidens landskabsarkitektur, der på nogen måder kan sidestilles med den position, som andre store arkitekter til tider har haft i Danmark – med C.F. Hansen i det 19. århundrede som den måske mest dominerende. C.Th. Sørensen var over det hele og alle vegne i datidens havekunst – både inden for den etablerede havekunst og inden for den eksperimenterende og udviklende havekunst. Andersson og Høyer noterer i deres bog om C.Th. Sørensen som havekunstner, at C.Th. Sørensen i 1940 havde gjort sig bemærket på alle landskabsarkitekturens områder: »Han havde anlagt haver til samfundets støtter og lagt grunden til behandlingen af den åbne boligbebyggelses frie arealer«. ⁹

De ubebyggede arealer

Det var arkitekten Povl Baumann, som foreslog F.C. Boldsen, der havde stiftet det almene boligselskab KAB i 1920, at forsøge at lade C.Th. Sørensen arbejde med de ubebyggede arealer, som man dengang benævnte de grønne områder mellem bygningerne. KAB blev dermed det første almene boligselskab, der benyttede sig af C.Th. Sørensen som havearkitekt. Men, som han bemærker et sted: »Jeg har arbejdet for dem alle«. ¹⁰

Termen 'de ubebyggede arealer' viser med al tydelighed, at man ikke rigtig vidste, hvad man skulle gøre med disse områder, og at det var noget nyt, som de almene boligselskaber skulle til at forholde sig til. Man havde ikke engang et navn for arealerne, men kunne kun finde ud af at benævne dem med *det modsatte af det, der er bebygget*. Der var ikke nogen erfaringer, ingen forbilleder og ikke noget program. C.Th. Sørensens arbejder med de ubebyggede arealer i forbindelse med etagehusbebyggelserne i byerne kan derfor ses som en grundlæggelse af en ny genre inden for landskabsarkitekturen.

Stranden, engen og lunden

Og hvor begyndte han så i sin søgen efter et udgangspunkt? Det blev i høj grad en opmærksomhed på at skabe gode udfoldelsesmuligheder for børn. Sørensen skriver i *Haver. Tanker og arbejder*: »Jeg dannede mig et program, hvor punkt 1 var at give byens børn de samme gode – eller ligeså gode – legemuligheder, som børnene havde på landet«. Også på Bellahøj bliver børnenes tarv et væsentligt udgangspunkt for udformningen af legepladser på de grønne arealer mellem bygningerne og en stor skrammellegeplads vest for friluftsteatret. Legepladserne er en orkestrering af børnenes leg og tilbyder overordnede rammer, der sætter børnene i gang som aktive medspillere.

Skrammellegepladsen

C.Th. Sørensen tilskrives opfindelsen af skrammellegepladsen, og han argumenterer passioneret for, at det er den rigtige måde at aktivere børnenes fantasi: *Hvor er det synd for de børn, som får alt færdiglavet i dag!*¹¹ – og: *For mig illustreres de voksnes misforståelser særlig klart i dette, at der f.eks. males hinke-ruder på legepladsers asfalt.*

Den bedst kendte skrammellegeplads etablerede han i Emdrup. Ideen udsprang af Sørensens iagttagelser af børns leg på mange af boligselskabernes store byggepladser. Her kunne han konstatere, at børn i alle aldre var særdeles aktive med at lege med sand, murbrokker, træstumper, og hvad de nu fandt på stedet. I sin bog *Parkpolitik i sogn og købstad* beskrev Sørensen det således:

»Måske kunde vi her forsøge at indrette en slags skrammellegepladser på passende og ret store arealer, hvor børnene fik lov at udnytte gamle biler, pakkasser, kvas og den slags ting. Det er jo muligt, at der måtte et opsyn til, både for at hindre alt for slemme udslag af ufordragelighed og for at afbøde mulighederne for, at børnene kommer til skade. Rimeligvis er et sådant opsyn dog ikke nødvendigt«.

C.Th. Sørensen var optaget af at skabe gode legemuligheder for børn, der boede i etagebebyggelser. Han tilskrives opfindelsen af den såkaldte skrammellegeplads. Den mest kendte ligger i Emdrup, men på bagsiden af amfiteatret på Bellahøj ligger der også en skrammellegeplads.

Sørensens overordnede indgang til at etablere legepladser var tre landskabsformer: *stranden*, *engen* og *lunden*. Stranden er mødet mellem sand og vand, hvor børnene kan udfolde sig i sandkasser og soppebassiner. Engen omfatter de store åbne græsarealer, hvor der blandt andet kan dyrkes boldspil og løbes. Og lunden er den lille skov, hvor børnene kan klatre i træer, bygge huler og gemme sig. På Bellahøj er særligt engen og lunden tydelige elementer, men vandelementet optræder i mødet med Degnemosen.

Tegnestue på tiende

C.Th. Sørensens egen datter, Sonja Poll, kan bekræfte, at det ikke var nødvendigt med voksenopsyn. Da C.Th. Sørensen flyttede ind på 10. etage med sin familie, fulgte hele tegnestuen med 15 medarbejdere også med. Når familiens store hjemmeboende børn var taget af sted til skole og arbejde om morgenen, ankom tegnestuens medarbejdere i stedet og fyldte lejligheden op. Et par år senere sad hans datter Sonja Poll, der selv blev landskabsarkitekt, og tegnede i lejligheden på 10. sal, mens hendes datter på et par år legede i sandkassen neden for huset. Det kunne lade sig gøre, fordi C.Th. Sørensen havde tegnet sandkassens kant så høj, at barnet ikke kunne kravle over og blive væk – på den måde fungerede 'sandkravlegården' som datidens svar på børneparkering. Når hun ville op til mor, blev hun ganske enkelt fulgt op i elevatoren af nogle af de mange børn, der dengang boede og legede på Bellahøj.¹²

Landstedet Bellahøjgård er *point de vue* for akse i Genforeningspladsens symmetriske anlæg, der ses øverst til højre.

Bellahøj og Genforeningspladsen

Den distinkte rumopfattelse, man oplever i Bellahøjbebyggelsen, er typisk for den gren af modernismen, som, med inspiration fra blandt andre Frank Lloyd Wright og Alvar Aalto, er organisk i sin grundtanke. Bebyggelsesplanerne tager udgangspunkt i naturens elementer, terrænforholdene, den dominerende vindretning og i bygningernes placering i forhold til solens gang over himlen for at få de bedst mulige dagslysforhold i den enkelte bolig. I modsætning hertil står bebyggelsesplanen omkring den nært liggende *Genforeningspladsen*, der blev opført få årtier før Bellahøj i 1920'erne som private og almene boliger tegnet af flere forskellige arkitekter¹³. Bebyggelsen omkring Genforeningspladsen er opført i tre etager som et storladent symmetrisk anlæg, med bygningerne placeret omkring en stor central sportsplads. Facaderne af røde mursten er ens, uanset hvilket verdenshjørne de retter sig imod, og der er ikke taget hensyn til solindfaldet i de enkelte lejligheder. Det afgørende designparameter for bebyggelsesplanen har været anlæggets symmetri. Det interessante i denne sammenhæng er, at udgangspunktet for Genforeningspladsens udformning er det gamle landsted Bellahøjgård, der ligger midt i Bellahøjbebyggelsen. Genforeningspladsens symmetriakse retter sig nemlig mod landstedet som fikspunkt oppe på bakkekammen.

Den gamle gård fra 1791 bliver dermed del af en større arkitekturhistorisk fortælling mellem to eller snarere tre grundlæggende forskellige arkitektoniske rumopfattelser. Oprindeligt lå landstedet alene, opført som en solitær bygning i et helt åbent landskab. I 1920'erne kommer det til at indgå i den arkitektonisk klassiske rumopfattelse, der er Genforeningspladsens, som *point de vue* for bebyggelsens symmetriakse, der tager sin begyndelse helt nede ved *Gandhis Plæne* ved Mågevej, tyve højdemeter lavere end landstedet. Og senest kommer det, med bygningsfredningen i 1954, til at indgå som en blivende del af Bellahøjbebyggelsens helt moderne rumopfattelse. Således indgår landstedet Bellahøjgård som det centrale koblingspunkt mellem nogle grundlæggende forskellige rumopfattelser og bliver vidne til udviklingen af en af de mest skelsættende omkalfatringer i opfattelsen af det ideale byens rum i det 20. århundredes Danmark.

Friluftsteatret

Sørensen vender gennem sin karriere flere gange tilbage til friluftsteatret som genre. Det teater, han tegner til Bellahøj, er det sidste i hans produktion og det største med plads til op mod 2.000 mennesker.

Friluftsteatret er skabt af den jord, der blev tilovers fra udgravningerne til højhusene. Det fremstår dermed som et stykke *land art*, længe inden begrebet bliver defineret i sin nyere amerikanske tradition mere end et årti senere. Dog med den væsentlige forskel at teatret har en konkret funktion, hvor land art-værker oftest ingen har.

Teatret har som amfiteater sit forbillede i antikken og er skabt over et cirkeludsnit på 120 grader. Cirkelslaget afsluttes i den nordlige ende af to trapper og i den sydlige ende, som er hovedindgangen, af tre trapper, der stiger op ad teaterskålen. Hvor tilskuerpladserne i de oprindelige græske amfiteatre typisk var skabt på en naturlig skråning i naturen, er der her tale om en egentlig konstruktion med overskudsjorden fra udgravningen til bebyggelsen, hvilket bliver tydeligt, når man anskuer teatret fra bagsiden, hvor skråningen tårner sig op. Særligt tydeligt er det om vinteren, hvor bevoksningen står uden blade. Om sommeren danner skråningen ryg for teatret med en tæt bevoksning. Øverst på teatrets højeste cirkeludsnit plantede C.Th. Sørensen en rund allé af to taktfaste rækker af popler, der i dag er erstattet af lindetræer. Om disse trærækkers virkning skriver Andersson og Høyer: »Stærkt og virkningsfuldt plantede Sørensen regelmæssige trærækker langs teatrets horisontale krone ... og en anden kollega havde prøvet samme virkning i sten. Bernini. På Peterspladsen i Rom«.¹⁴

Øverst på teatrets højeste cirkeludsnit plantede C.Th. Sørensen en halvcirkulær allé af to taktfaste rækker af popler, der i dag er erstattet af lindetræer. Træerne er så høje og kraftige, at det ikke længere er muligt at se Bellahøj Syd, sådan som man kunne på dette fotografi fra 1960'erne.

Friluftsteatrets siddepladser er etableret i forholdet 3:1 med vandrette trin på 120 centimeter og lodrette stigninger på 40 centimeter. Det betyder, at publikum sidder behageligt med rigelig plads til at bevæge sig bag om de siddende tilskuere.

Faktisk lå der allerede et friluftsteater med tilskuerpladser af træbænke i Bellahøjparken, da bebyggelsen skulle anlægges. Det var tegnet af Thyge Hvass i 1938 i forbindelse med Landbrugsudstillingen, og C.Th. Sørensen var ikke tilfreds med dets udformning og særligt ikke med, at tilskuerpladserne vendte mod vestsolen, så tilskuerne måtte anstrenge sig for at se, hvad der foregik nede på scenen. Da Sørensen så, at man stod over for et økonomisk problem med bortskaffelse af overskudsjorden fra byggeriet af de nye højhuse, foreslog han, at man løste problemet ved på stedet at skabe et nyt friluftsteater af jorden. Publikum sidder behageligt med god plads til at bevæge sig bag om de siddende tilskuere. Og man har solen i ryggen.

Placeringen af teatret i parken er vigtig for opfattelsen af Bellahøjbebyggelsen som helhed. Hvis landstedet Bellahøjgård betragtes som koblingspunktet mellem den klassiske rumopfattelse ved Genforeningspladsen og den moderne rumopfattelse mellem Bellahøjhusene, så er det C.Th. Sørensens friluftsteater, der danner den endelige afslutning på den lange akse. Fra landstedet fører en klippet allé af lindetræer til den sydlige indgang til friluftsteatret. Aksen gennemløber en stigning på – efter danske forhold – markante 25 højdemeter fra begyndelsen ved Gandhis Plæne, der ligger 12 meter over havet, til friluftsteatrets 37 meter over havet. I stedet for at placere teatret med sin amfiteatraliske skålforn som den perfekte afslutning centralt på aksen vælger C.Th. Sørensen at forskyde det, så aksen rammer skævt ind på teatret i periferien af skålen. Dermed får han aksen til at fortsætte ind i en centrifugal bevægelse, der nærmest slynger den ind i den moderne rumopfattelse, der er Bellahøjbebyggelsens. Hvor Bellahøjgård står som koblingen mellem de to rumopfattelser, skaber C.Th. Sørensen med friluftsteatret således selve knudepunktet, der som landskabskunstnerisk værk forbinder den historiske faste akse og det åbne moderne rum.

Friluftsteatret er skabt af den jord, der blev tilovers fra udgravningerne til højhusene. Teatret har som amfiteater sit forbillede i antikken og er skabt over et cirkeludsnit på 120 grader. Cirkelslaget afsluttes i den nordlige ende af to trapper og i den sydlige ende, som er hovedindgangen, af tre trapper, der stiger op ad teaterskålen.

I 2013 fik friluftsteatret mulighed for at overdække scenen med en mobil teltdug. Det har skabt grobund for nye forestillinger.

På scenen

Friluftsteatret har dannet ramme om folkelige forestillinger gennem mere end 70 år og har haft tre storhedsperioder, nemlig under anden verdenskrig, i 1980'erne og inden for de seneste år.

Op gennem 1940'erne blev friluftsteatret flittigt brugt både til teaterforestillinger i sommermånederne, grundlovs-møder og til alsang under besættelsen. Måske netop fordi der var behov for adspredelser under krigen, blev opsætninger af operetter og musicals som *Frøken Nitouche*, *Farinelli*, *Mød mig på Cassiopeia*, *Landmandsliv*, *Champagnegaloppen* og *Orpheus i Underverdenen* store folkelige trækplastre. Friluftsteatret fungerede desuden i mange år som datidens svar på en sommerlejr. Hvert år blev der opsat forestillinger med børn i alle rollerne, og blandt

andre Preben Kaas fik sin første sceneerfaring, da han som barn optrådte i forestillinger i sommerferierne under krigen.

I 1954 blev det nye friluftsteater indviet, og også det har gennem årene været bagtæppe for koncerter, forestillinger og det årlige sankthansbål for områdets beboere. I 1959 var man helt fremme i skoene og lod indehaveren af et plade-forlag arrangere et nordisk 'rock battle' mellem tidens rockorkestre, hvilket helt efter bogen resulterede i slagsmål mellem publikum og politiet og i efterfølgende anholdelser. Op gennem 1980'erne og 1990'erne fik friluftsscenen nyt liv gennem opsætning af forestillingerne *Pinafore*, *Annie get your gun* og *Jesus Christ Superstar*, nu med deltagelse af både professionelle solister og amatører som statister, sangere og dansere.

I mange år derefter lagde friluftsteatret kun jord til få arrangementer, men i sommeren 2014 trak en opsætning af korværket *Carmina Burana* med 70 korsangere og Poul Dissing som solist atter fulde 'bænke'. Det samme gjorde forestillingen *Thors Brudfærd*, der blev gendigtet som danseforestilling med 50 medvirkende på scenen og realiseret ved hjælp af utallige lokale frivillige.¹⁵ Siden sommeren 2013 har Københavns eneste udendørs amfiteater i øvrigt også, takket være en ny teltoverdækning af scenen, kunnet præsentere ny dansksproget musik på musik- og litteraturfestivalen *En Sommerdag på Bellahøj*.¹⁶

De slyngede vejforløb er en afgørende faktor for, at Bellahøj-bebyggelsen virker menneskelig og inviterende at bevæge sig rundt i. Var vejene blevet udført med et lige forløb, som dispositionsplanen fra 1947 angav, ville man have kunnet opfatte anlægget rationelt og logisk i ét blik. Den slyngede bevægelse mellem bygningerne betyder, at man ikke umiddelbart kan overskue deres indbyrdes orden. Bebyggelsen som helhed opfattes derfor mindre rationel og mere human, og bevægelsen igennem de grønne rum skaber nye oplevelser rundt om hvert hjørne.

Vejforløbet

På C.Th. Sørensens tegning fra 1952¹⁷ over Bellahøjbebyggelsens grønne arealer er N.Th. Ulrichsen skrevet på som medforfatter, hvilket ikke er så mærkeligt, eftersom C.Th. Sørensen på dette tidspunkt havde et tegnestuepartnerskab med N.Th. Ulrichsen og Morten Klint.¹⁸

Udgangspunktet for C.Th. Sørensens arbejde med landskabet var Irming og Nielsens dispositionsplan fra 1947, som han omarbejdede på nogle vigtige punkter. Dels foreslog han at ændre garageanlæggene, således at de blev gravet ned som underjordiske anlæg med græs hen over, hvormed en større del af bebyggelsen blev til landskab, dels fik han ændret vejføringen gennem området.¹⁹ Dispositionsforslaget fra 1947 viste en vejføring, der trækker en lang lige linje på langs af området og langs højhusene, som dermed skabte en fortælling om Bellahøj som en rationel velordnet bebyggelse med højhuse stående opmarcheret på række. Sørensen ændrer vejføringen, så den, både i det nordlige og det sydlige område, får karakter af slyngede, organisk formede vejforløb. Stiforløbene udformes kun tilnærmelsesvis i lige linjer, vel vidende at gående altid vil vælge at bevæge sig den korteste vej

mellem to punkter. Så i stedet for at lade beboerne trampe stier på de nyanlagte græsplæner, vælger han at bestemme stiernes placeringer og at udlægge dem med en sekskantet flisebelægning.

Sørensens ændring af vejforløbet er en af de vigtigste formgivende indsatser for vores opfattelse af Bellahøjbebyggelsen. De slyngede vejforløb ændrer opfattelsen af området radikalt fra dispositionsplanen og er en afgørende faktor for, at Bellahøjbebyggelsen virker menneskelig og inviterende at bevæge sig rundt i. Højhusene er godt nok ikke, sådan som senere tiders helt rationelle boligbyggerier, opstillet efter et kranspor, men de står rent faktisk ordnet. Var vejene blevet udført med et lige forløb, som dispositionsplanen fra 1947 angav, ville man have kunnet opfatte anlægget i ét blik, i en rationel logik. Den slyngede bevægelse mellem bygningerne betyder, at man ikke umiddelbart kan overskue deres indbyrdes orden. Bebyggelsen som helhed opfattes derfor mindre rationel og mere human, og bevægelsen igennem de grønne rum skaber nye oplevelser rundt om hvert et hjørne. Det tager tid at finde ud af, hvor man befinder sig, og man kan blive ved med at gå på opdagelse mellem bygningerne.

De nære grønne områder

Et blik ned gennem de grønne områder i Bellahøjbebyggelsens nordøstlige areal viser essensen af den måde, C.Th. Sørensen har udformet landskabet. Græsplænen er et gigantisk grønt tæppe, der binder hele området sammen i et stort samlende horisontalt greb. Op af græstæppet skyder højhusene sig som vertikale monolitter, der ved første blik synes at være ens. Det skaber en fornemmelse af at være i et landskabeligt rum, som forsvinder ind mellem højhusene, når man bevæger sig ad stierne, og nye kig opstår hele tiden.

C.Th. Sørensen fik stor betydning for udformningen af vejforløbene i Bellahøj. Udgangspunktet var Irming og Nielsens bearbejdede bebyggelsesplan fra 1947, som C.Th. Sørensen ændrede til slyngede, organisk formede vejforløb.

Overgangen mellem den horisontale grønne flade og de vertikale bygninger er formidlet af en beplantning omkring hver bygning. Lave buske, som flere steder er organiseret i en geometrisk form, omkranser højhusenes nærområde og definerer i samspil med belægningen en plads i menneskelig skala ved indgangen, hvor beboerne kan mødes, sætte sig og opholde sig i læ. Mellem buskene finder man enkeltstående træer, hvis højde og volumen går i dialog med bygningerne i en form for skalaformidling. Denne iscenesættelse, hvor de lave buske og høje træer forbinder græsfladerne med højhusenes vertikale stræben, er et enkelt, smukt og virkningsfuldt greb.

Et blik ned gennem de grønne områder i Bellahøjbebyggelsens nordøstlige areal viser essensen af den måde, hvorpå C.Th. Sørensen har udformet landskabet. Græsplænen er et gigantisk grønt tæppe, der binder hele området sammen i et stort samlende horisontalt greb. Op af græs-tæppet skyder højhusene sig som vertikale monolitter omkranset af lavere hække og enkeltstående træer.

Bellahøjs flise

C.Th. Sørensen udviklede en ny flise i beton, kaldet Bellahøjflisen, som er brugt overalt på pladserne og stierne i området. Flisen, som stadig er i produktion, er sekskantet og støbt med en lille pilhøjde, der gør, at vandet kan løbe af. På grund af den sekskantede form efterlader de stierne uden en skarp, lineær afslutning og indikerer dermed, at fliseområderne i princippet kan brede sig uendeligt ud i landskabet.

Højhusenes nærområder er disponeret således, at der på modsatte side af den buskomkransede ankomstplads for de gående er mulighed for, at biler kan køre helt op til bygningerne. Efter at have læstet af kan man køre væk og parkere i parkeringskældrene eller langs de slyngede veje, hvor der er lommer af klippede hække til formålet. Tilkørslerne løser også det rent praktiske problem med at etablere brandveje og redningsareal til bygningerne. Pladserne på hver side af højhusene er ligesom stierne i området belagt med Bellahøjfliser. Græs og fliser fletter sig ind i hinanden og skaber et spil i belægningerne, der bidrager til opfattelsen af Bellahøj som et levende miljø, der vibrerer og er alt andet end monotont. Også her demonstrerer C.Th. Sørensen sin virtuositet ved at løse et praktisk problem med en poetisk og åben tilgang.

C.Th. Sørensen udviklede en ny flise i beton, som han kaldte Bellahøjflisen og brugte overalt på pladserne og stierne i området. Flisen, som stadig er i produktion, er sekskantet og støbt med en lille pilhøjde, der gør, at vandet kan løbe af. På grund af den sekskantede form efterlades stierne uden en skarp, lineær afslutning, og det gør fliseområderne til en integreret del af landskabet.

Arkitektonisk hovedgreb

Bellahøjbebyggelsen består af 28 højhuse, fra otte til tretten etager, hvor den øverste etage er let tilbagetrukket, som en penthouse-lejlighed. Der er knap 1.300 lejligheder, med fra et til fem værelser, og bebyggelsen har fælles vaskerier, varmecentral og underjordiske parkeringsanlæg. Bygningerne er opført af fire boligorganisationer, der med bebyggelsesplanen var underlagt fælles overordnede retningslinjer. De bevirker, at bebyggelsen fremtræder med en stærk og samlet arkitektonisk identitet, der gør, at den opleves som en helhed. Mange tror fejlagtigt, at alle højhusene er helt ens, og det er først ved nærmere eftersyn, at man opdager de mange forskellige detaljer på bygningerne, der afspejler, at de er opført af forskellige bygherrer med forskellige arkitekter. Denne variation, der indordner sig under en større samlende helhed, er en af Bellahøjhusenes store arkitektoniske styrker. Højhusene opfattes umiddelbart som monolitter, men som overalt på Bellahøj åbner tingene sig ved nærmere øjesyn og folder en rigere oplevelse ud. Monolitterne består faktisk af to huse samlet omkring en mellembygning i glas, der gør den tunge betonbygning let. Udefra kan man se beboerne og elevatorerne bevæge sig op og ned igennem glashuset i en vertikal bevægelse. Lyset trænger igennem glasset og sætter trappernes forløb i relief i en dynamisk zigzagbevægelse fra terrænet og op til penthouselejligheden øverst oppe. Det gennemtrængende lys får monolitten til at fremstå som to separate huse holdt nødtørftigt sammen af glassets immaterialitet.

Til dels affødt af det kuperede terræn har arkitekterne etableret en halv etages forskel mellem de to lige høje bygninger. De forskyder sig derved op og ned i forhold til glasmellembygningen, og trapperne optager forskellen ved at etablere indgange på hver repos i henholdsvis det ene og det andet hus. Strukturen skaber et levende trappetårn, hvor alle repos er aktive, og hvor man kan træffe andre beboere. Også i plan forskyder husene sig. Den ene blok mod nord, den anden blok mod syd og forskydningen skaber en ankomstplads på hver side af bygningen. Forskydningerne ses tydeligst på husenes tage, hvor de to penthouselejligheder forskyder sig for hinanden både horisontalt og vertikalt – den ene skudt frem fra den anden og en halv etage højere. Det er tilsyneladende små arkitektoniske greb, der er på spil, men de har meget stor effekt. Glasbygningen løser massivet op. Den halve etages forskydning sætter en bevægelse i gang i højden. De eksponerede trapper og elevatorer gør indtrykket dynamisk. Forskydningen af bygningskroppene i plan gør husene tilgængelige og skaber opholdspladser og læ. Det er en levende og dynamisk komposition, der hele tiden leverer nyt stof til den opmærksomme iagttager.

Højhusene opfattes umiddelbart som monolitter, men består faktisk af to huse, der er samlet om en mellembygning i glas. Det gør den tunge betonbygning let.

Et kig fra Bellahøj Syd fra Degnemosen mod Bellahøj Nord. Her er det tydeligt, at højhusene er placeret på bakkedraget.

Polemik om punkthuse

I slutningen af 1953 begyndte arkitektstandens kritiske røster at lade sig høre. I *Aarhus Stiftstidende* havde arkitekt Bengt Røgind i en kronik givet udtryk for sin modstand mod højhuse generelt og Bellahøjs punkthuse i særdeleshed. Han mente, at bebyggelsen tegnede til at blive alt for tæt, der var simpelthen stimlet for mange huse sammen på området, og han mente, at de nærmest stod og trådte hinanden over tæerne. Så meget, at bebyggelsen forekom ham at være en tolvetagers massiv mur, der slyngede sig gennem landskabet, uden at man kunne skelne den enkelte blok fra de andre. Han mente i øvrigt ikke, at man burde gøre som svenskerne og bebygge enhver bakketop med højhuse, idet han mindede om de vindforhold, der hersker mellem højhuse:

»Ingen kan være i tvivl om, at udsigten fra disse højder bliver straalende, men samtidig er man ved at glemme, hvor koldt og blæsende det er i Danmark, og hvor svært det bliver i denne boligtype at finde beskyttende udepladser paa altanen eller paa jorden. I det hele taget er det, som om man har glemt højhusets oprindelige idé, der gaar ud paa at opnaa et større samlet grønt omraade paa jorden ved at bygge i højden [...] Paa Bellahøj [...] vil man komme til at færdes paa stormomsuste ørkenveje mellem taarnene af beton, uden læ og uden sol«. ²⁰

Dette indlæg fik borgerrepræsentant Frederik Emil Vedsø til at fare i blækhuset ugen efter. Han medgav, at man havde været inspireret af især Göteborgs højhusbyggeri, men mente, at Bellahøjbebyggelsen var af langt højere kvalitet, ikke mindst på grund af den københavnske byggelov, der forbød trapperum uden vinduer, som var almindelig sædvane i det svenske boligbyggeri. Også i forhold til boligindretning og størrelser af boligerne var Bellahøj de svenske eksempler langt overlegen, mente Vedsø. ²¹

forrige side
Nogle af elevatorerne er placeret i selve bygningskroppen, andre kører som her i glasmellembygningerne.

Der er et svimlende kig hele vejen op og ned gennem trappens såkaldte *durchsicht* i de af AKB's bygninger, hvor elevatoren er placeret i selve bygningskroppen.

Der er stadig mange originale bygningsdetaljer i Bellahøjhusene, for eksempel her i en elevator.

Trappetårne, luftsluser og døre

Bebyggelsen rummer alt fra en til fem lejligheder fordelt mellem de to huse, men langt den overvejende del af de knap 1.300 lejligheder er disponeret med to lejligheder per etage i hvert af husene omkring glasmellembygningerne. Derimod er der stor variation i den måde, hvorpå man når fra trappetårnet til lejlighederne. De fleste opgange består af en hovedtrappe og to elevatorer. I nogle af husene er elevatorerne placeret i selve trappetårnet, mens de andre steder er placeret i hver af de to huse.

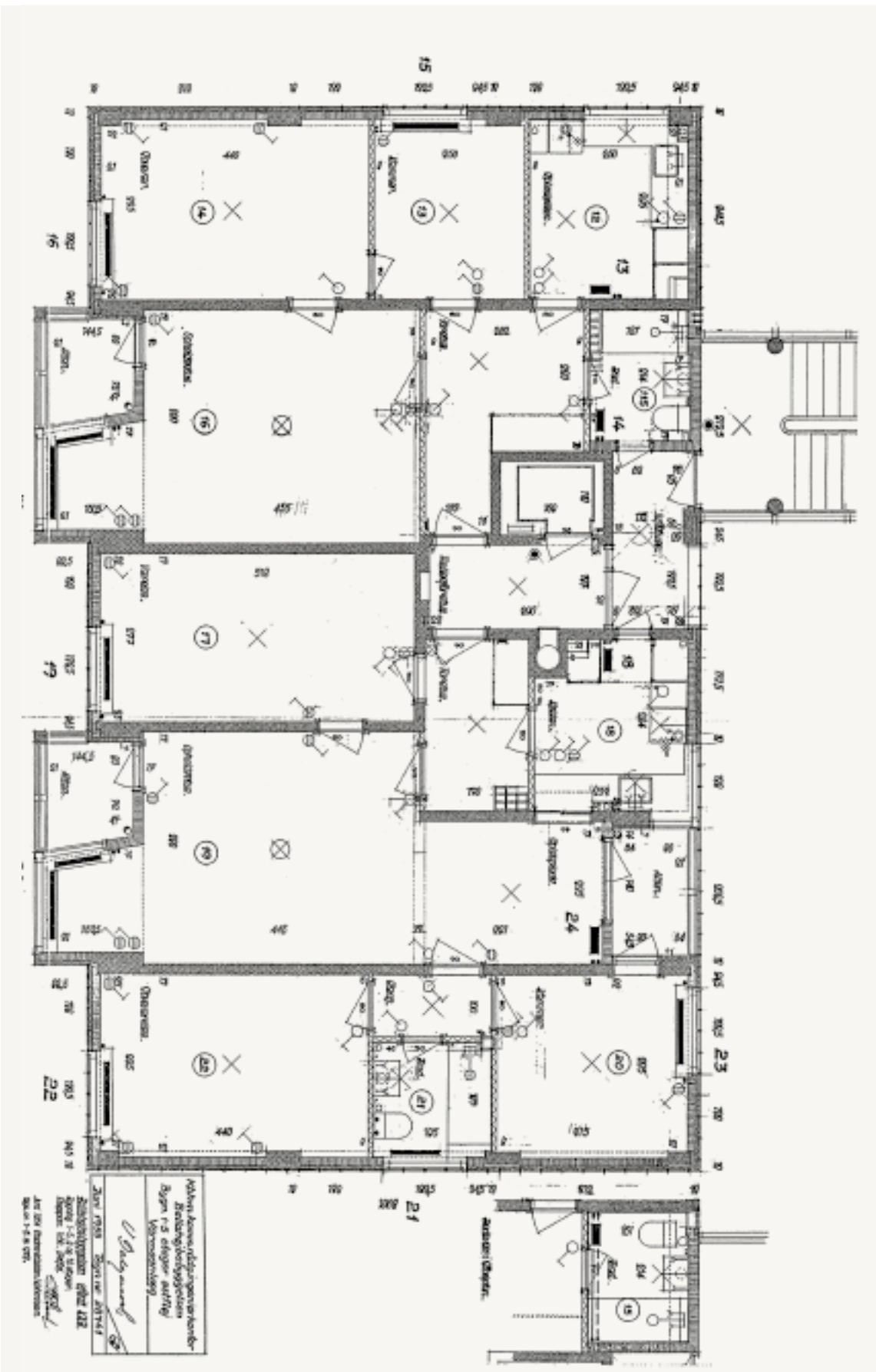
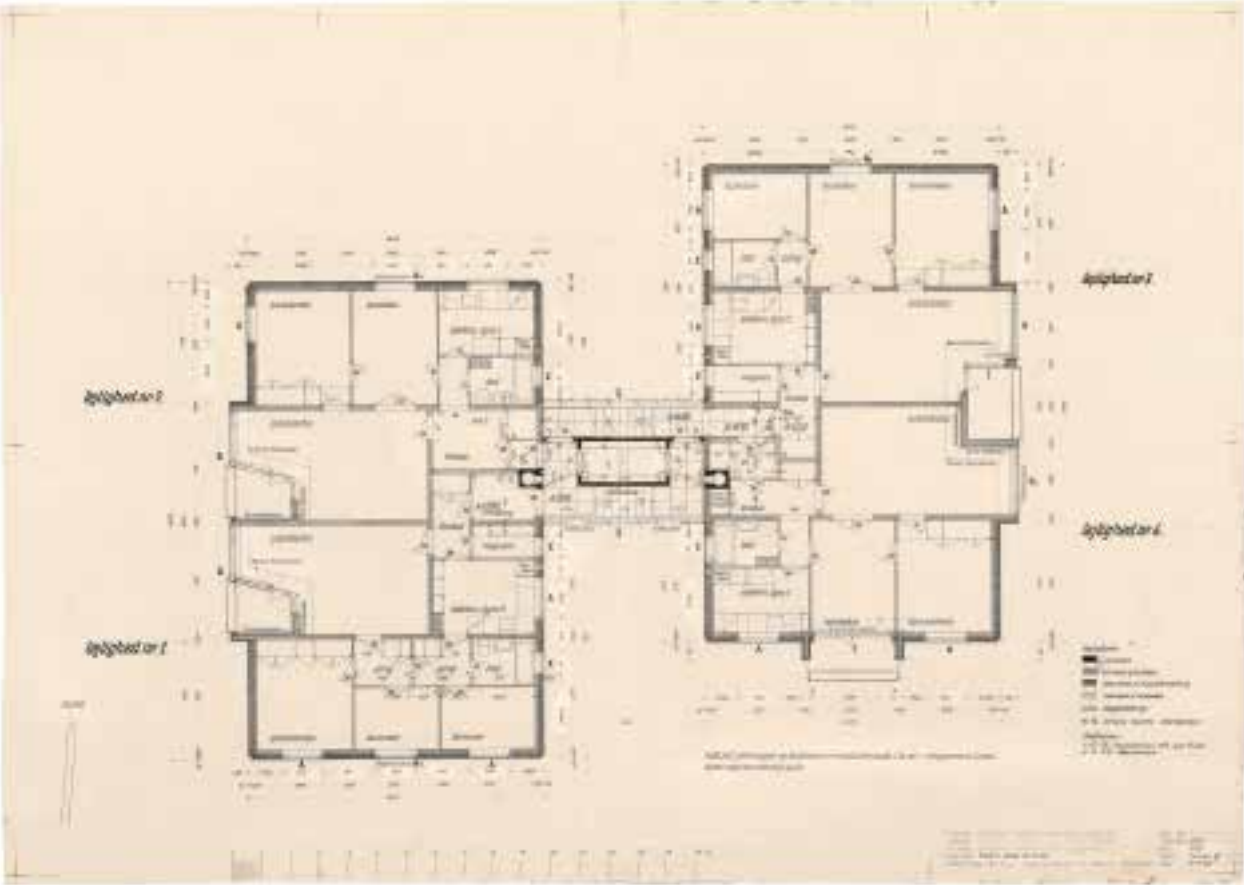
Adgangen til lejlighederne foregår direkte fra trappetårnet i nogle huse, mens man andre steder først må gå ad en halvåben svalegang, den såkaldte luftsluse, der er fælles for to eller flere lejligheder og derpå via et lukket vindfang for at nå frem til indgangsdøren. Herfra er der adgang til en forstue, som forbinder lejlighedens stue, værelser, køkken og badeværelse. I en del af de større lejligheder har planløsningen nødvendiggjort endnu en mellemgang for at skabe adgang til værelser og kamre. Det er særligt karakteristisk, at køkken og badeværelse samt de mindre kamre er placeret ind mod glasmellembygningen, mens opholdsstue, spisestue og et større soveværelse vender ud mod den øvrige omgivende bebyggelse – og udsigten.

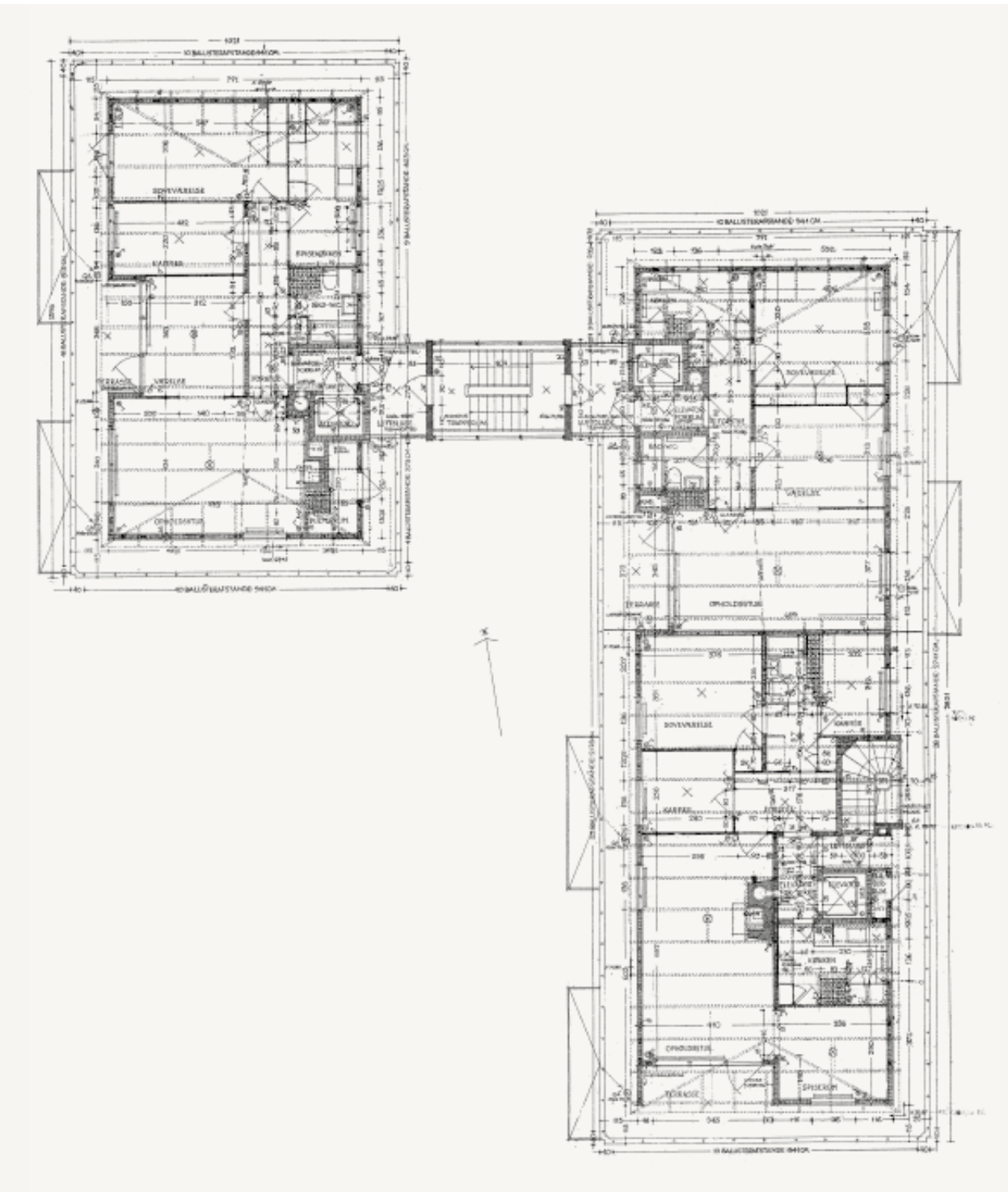
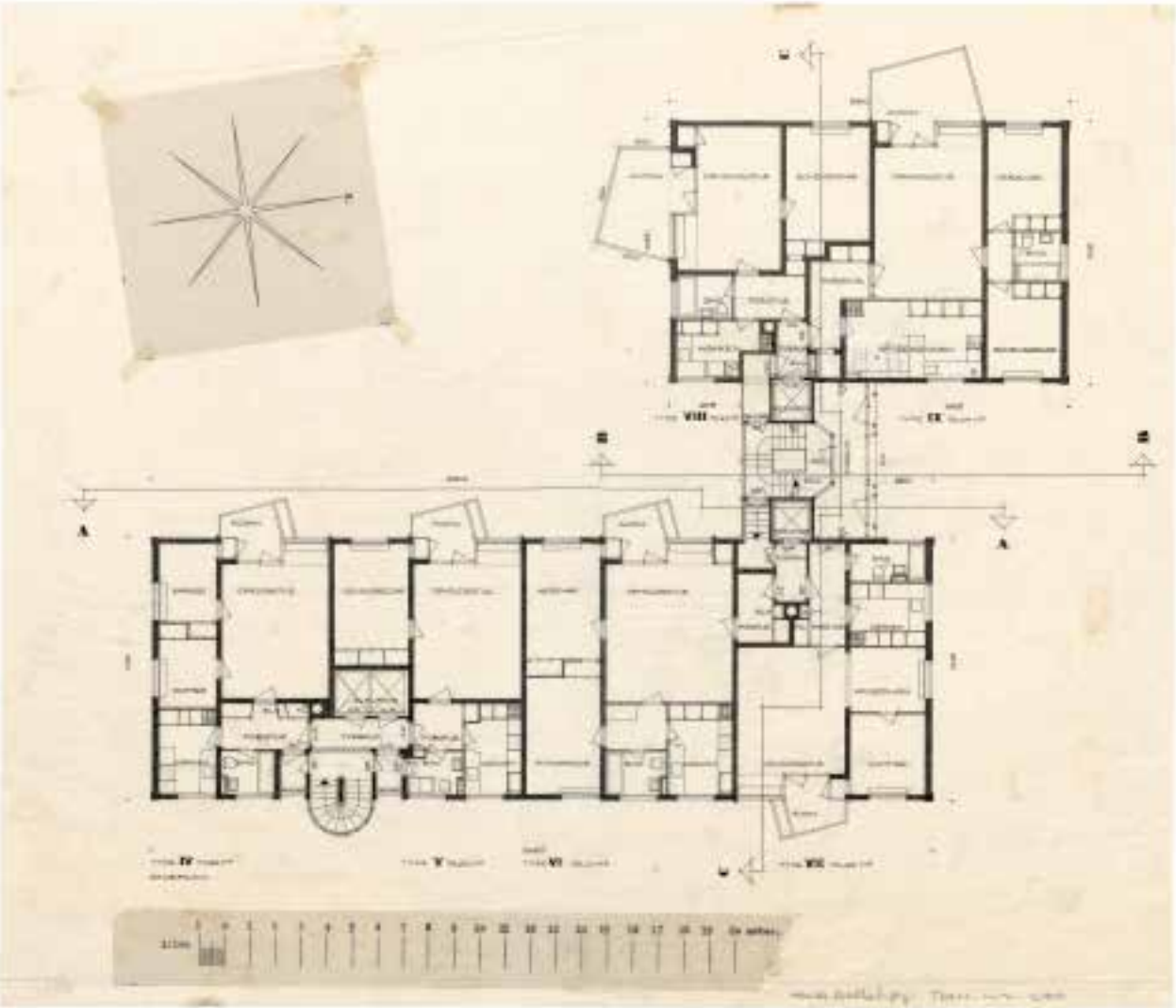
Alt i alt giver planløsningen – som til dels er en konsekvens af de oprindelige brandkrav – ganske labyrintiske adgangsforhold og resulterer i et utal af døre inde i lejlighederne. Ikke mindst i lejlighederne tegnet af Dan Fink, hvor indretningen er ens for de lejligheder, der ligger over hinanden op til og med 5. sal. Fra og med 6. sal er der tale om visse variationer som flere døre mellem rummene for at opnå mere vidtgående sikkerhed i tilfælde af brand.²²

Interview med arkitekten

Lokalavisen, som rapporterede fra byggeriet, gengav ofte artikler fra andre medier, blandt andet et interview med arkitekt Svenn Eske Kristensen, der tegnede AKB's afsnit. Interviewet havde været bragt i juli-nummeret 1952 af *Mandens Blad*, og her fortalte Svenn Eske Kristensen, at hensynet til udsigten havde været afgørende, da bebyggelsesplanen blev udformet, flest mulige lejligheder skulle have mulighed for at nyde udsigten ind over byen og ud over de grønne områder mod vest. Resten af interviewet formede sig som en reklame for lejlighedernes mange moderne kvaliteter, under overskriften »Hver lejlighed sit køleskab«:

»Lejlighederne bliver rummelige og praktiske. Den mindste lejlighed – paa ét værelse og to kamre – bliver paa ca. 74 kvadratmeter. Køkkenet bliver med køleskab, el-komfur, fliser, staalvask og fugefri bord- og gulvbelægning. Der bliver god skabsplads baade i køkkenet og i selve lejligheden. Til alle lejlighederne hører der badeværelse med indbygget badekar. Alle rør i lejlighederne er indkapslede, saa husmoderen ikke har dem at holde rene. Der hører altaner – med skab til liggestole – til alle lejlighederne. Der er ikke tænkt saa meget paa luksus som paa det praktiske. [...] Efterspørgslen efter lejlighederne er [...] meget stor, og det kunne maaske tyde paa, at mange lejere er begyndt at se paa, hvad de faar for pengene, mere end alene paa den maanedlige leje«.²³

Technical drawing of a kitchen layout, showing two views: a side elevation (top) and a plan view (bottom).

Side Elevation (Top):

- Top left: **vegløse 5/4 x 3/4"** (Wall opening).
- Top right: **glas** (Glass) and **vægskab** (Wall cabinet).
- Center: **lampe L.P. 14296** (Light fixture).
- Left side: **køleskab** (Refrigerator).
- Bottom left: **skæreløse 1/2 x 2"** (Cutting board).
- Bottom center: **fejelløse** (Sink).
- Bottom right: **86** (Number).
- Far right: **der** (Door).

Plan View (Bottom):

- Top left: **køleskab 4,0 cbf.** (Refrigerator).
- Top center: **lampe L.P. 14296** (Light fixture).
- Top right: **bl. belys. B.D.S. 5816** (Blue lighting) and **vask : B.D.S. 3901H** (Sink).
- Center: **udtreksplade** (Pull-out plate), **skuffer** (Drawers), **everste delt** (Upper part), **1 lo run** (One run).
- Right side: **1 hylde** (One shelf) and **underskab** (Under cabinet).
- Bottom left: **radiator** (Radiator).
- Bottom center: **eld.komfur m. 3 kogeplader** (Electric stove with 3 cooking plates).
- Bottom right: **køleskab** (Refrigerator), **porcelænskab** (Porcelain cabinet), and **ventilation** (Ventilation).
- Far right: **B** (Label).

Dimensions and Notes:

- Vertical dimension: **220** and **382**.
- Bottom left: **VP VR** (Ventilation points).
- Bottom center: **lampe L.P. 14296** (Light fixture).
- Bottom right: **køkken** (Kitchen).
- Bottom left: **mål 1:20** (Scale 1:20).

Lys, luft og udsigt

Et fællestræk er, at lejlighederne har dagslys fra – og udsigt til – tre verdenshjørner. Opholdsstuerne er store og lyse, mens værelser og kamre efter vor tids standard er små. Altan-karnappens sammenhængende glasparti optager i mange lejligheder hele opholdsstuens eller spisestuens endevæg, og små forskelle i detaljeringen af altan-karnapperne betyder meget for, hvor stor en virkning udsigten har i de enkelte lejligheder. I visse af Dan Finks bygninger, tegnet for AAB, og i bygningerne, som Svenn Eske Kristensen tegnede for AKB, går opholdsstuens vinduesparti til loft og har en lav brystningshøjde under vinduerne, som gør det muligt at se ud, også når man sidder ned. Af den årsag spiller udsigten og lyset her en større rolle for oplevelsen af rummet end i lejligheder, hvor vinduerne er mindre og ikke går til loft.

Ikke desto mindre er udsigten stærkt nærværende i alle lejligheder, og den er deres største attraktion. Særligt generøs forekommer udsigten at være i de boliger, der ligger i første parket ud mod Bellahøjvej, med frit udsyn til alle byens velkendte tårne og nyopførte bygninger, og med blikket rettet mod øst er nabo-bygningerne på Bellahøj omtrent usynlige. Et kig den modsatte vej giver fint udsyn mod nord og vest med Tingbjerg, Høje Gladsaxe og de høje bebyggelser langs Roskildevej som fikspunkter og placerer Bellahøj både fysisk og tidsmæssigt lige midt mellem Københavns ældre kvarterer og de nyere bydele, der er opført i forstæderne vest for byen.

Små køkkener, store badeværelser

Engang var de husmorens paradis, indrettet med alle moderne fornødenheder, men set gennem nutidens optik er køkkenerne i de fleste tilfælde små og smalle. Igen taler tiden, de blev opført i, sit tydelige sprog, her er nemlig kun plads til, at én – husmoren – kunne arbejde i køkkenet og helst bag en lukket køkkendør. Visse af de lejligheder, Svenn Eske Kristensen har tegnet, er dog udstyret med en lille serveringslem mellem køkken og spisestue, sådan at der er mulighed for kontakt mellem den, der står i køkkenet, og resten af familien. I nogle af lejlighederne er spisekøkkenet introduceret, og omend der er meget langt til vores tids samtalekøkken, når det gælder størrelsen, er det dog muligt at få plads til et mindre spisebord med et par stole omkring, hvilket kan frigøre spisestuen til anden brug.

Til køkkenernes store kvaliteter hører, at de oprindeligt er indrettet med skabe, der går helt til loft, således at det køkkengrej, som ikke skulle bruges dagligt, kunne gemmes i de øverste skabe. Desuden rummer de oprindelige køkkener mange fine funktioner, såsom udtræksskærebræt, skuffer med inddelinger til bestik, smalle lodrette luger til opbevaring af bakker og skuffer til opbevaring af is. Alt sammen i en smuk håndværksmæssig udførelse og med sans for, hvordan det daglige køkkenarbejde bedst kunne afvikles.

Set i forhold til køkkenernes størrelse er badeværelserne relativt store og oprindeligt alle sammen udstyret med badekar. I takt med ændrede brugsvaner er de dog fjernet mange steder og erstattet af en bruser. På den måde er der blevet plads til vaskemaskine og tørretumbler på badeværelset. Ændringerne af badeværelserne har også mange steder betydet et farvel til de tidstypiske oprindelige terrazzogulve og hvide kvadratiske fliser på væggene – materialer af en meget høj kvalitet og skønhed – til fordel for billigere og ringere materialer, som er ude af trit med bebyggelsens sjæl.

Takket være den lave brystningshøjde under vinduerne og glasdørene ud mod altanerne er der en formidabel udsigt til grønne områder og den omgivende by. For eksempel her i en fsb-lejlighed.

De oprindelige køkkener, som her i to af fsb's bygninger, rummer et væld af fine detaljer. Her er skabe helt op til loftet til de ting, der ikke bruges hver dag, udtræks-skærebæret samt skuffer med rum til bestik – alt sammen udført i massivt træ.

Hemmeligt rum og indbyggede skabe

Arkitekternes omhu for indretningen og anvendeligheden af lejlighederne kommer særligt til udtryk på ét område, alle har et væld af indbyggede skabe, der naturligvis først og fremmest tjener et praktisk formål, men samtidig er et vidnesbyrd om lejlighederne høje arkitektoniske og brugsmæssige kvaliteter. Her er ikke en forstue, uden et skab til at hænge overtøjet ind i, eller et soveværelse uden et skab, hvor strygebrættet eller støvsugeren kan stuves af vejen. Selv de små kamre har mange steder indbyggede skabe, og sågar altanen i Sønn Eske Kristensens lejligheder er udstyret med et indbygget skab til opbevaring af altanmøbler, kufferter og andet habengut, som er rart at have ved hånden frem for i kælderrummet.

Det bedste er imidlertid et hemmeligt lille rum, som findes i hovedparten af lejlighederne tegnet af Dan Fink – et magasinrum, ofte med vindue, placeret i forbindelse med forstuen. Det bruges til alt lige fra udvidet kolonialskab, bibliotek, værksted, vaskesøjle eller sågar walk in-closet i miniformat og burde være en fast bestanddel af enhver lejlighed også i dag, for brugsværdien er enorm.

Billed-Bladet kommer forbi

Indflytningen af de første boliger på Bellahøj var en begivenhed, der fandt vej til *Billed-Bladet*, som viste en billedreportage i marts 1953. Her kunne læserne dels se, hvordan det moderne boligliv tog sig ud i de lyse rum, indrettet med møbler af gode danske møbelarkitekter, dels blive klogere på de mange tekniske faciliteter, som bebyggelsen kunne tilbyde sine beboere. Bladet noterede sig blandt andet, at elevatorerne ville blive Københavns hurtigste

og tilbagelægge ikke mindre end halvanden meter i sekundet, og tilføjede desuden, at der var tale om såkaldte tænkende elevatorer, der afviklede ordrene i den rækkefølge, de blev tastet ind. Med til nyskabelserne hørte også de underjordiske garageanlæg, hvor beboerne for 50 kroner om måneden kunne leje en garage til deres bil, eller »Motorcykle«. Til lejlighederne hørte altaner på 4,5 kvadratmeter, som dermed var så store, at bladets udsendte

mente, der ville være rigelig plads til, at hele familien kunne spise morgenmad i det fri. De mange kvaliteter i bebyggelsen betød, at *Billed-Bladet* vovede den optimistiske forudsigelse, at Bellahøj nok ikke ville få lov at stå som Danmarks eneste skyskraberkvarter.²⁴

DANMARKS FØRSTE SKYSKRABERKVARTER TAGES NU I BRUG

Tre Værelser plus Spiseplads paa 8. Etage, ialt ca. 105 m², koster 300 Kr. om Maaneden plus Varme. Opholdsstuen er paa 7 Gange 4 Meter. Til Køkkenet hører Køleskab og elektrisk Komfur. Indskud: 2600 Kr. og 2 Mdr.s Leje.

Fire Byggeselskaber blev i 1950 enige om at bygge Landets første Skyskraberkvarter paa Bellahøj i København. I 1955 vil 28 Højhuse paa op til 12 Etager plus Tagvilla, ialt 1315 Lejligheder, staa færdige. Foreløbig er Arbejdet paa de 10 første Højhuse ved at være afsluttet, og i to af dem er de første Beboere rykket ind. Lejlighederne er paa 70—105 m², og den gennemsnitlige Leje er 36 Kr. pr. Kvadratmeter. Bellahøj vil næppe faa Lov til at staa som Danmarks eneste Skyskraberkvarter.

FOT.: BIRTHE MELCHORS

Overskudsjorden fra Byggeriet er blevet brugt til at opføre et nyt Friluftsteater i Bellahøj-Parken. Endnu mangler kun Scenen. Teatret vil kunne rumme helt op til 3000 Tilskuere.

Firepersoners-Elevatorene bliver Københavns hurtigste, 1½ Meter i Sekundet. Elevatorene er »stænkende«, det vil sige at de udfører »Ordre« i den Rækkefølge, de indløber.

En Termostat paa Nordgavlen af hvert Taghus regulerer det fuldautomatiske Varmeanlæg saaledes, at Temperaturen uanset Vejret er 20 Grader i samtlige Blokkens Lejligheder.

Et Hedvands Anlæg til 2½ Million Kroner klarer alene Opvarmningen af hele Kvarteret. De tre Kedler (hver med et Fyr paa 16 m²) bruger maksimalt paa eet Døgn 35 Tons Kul.

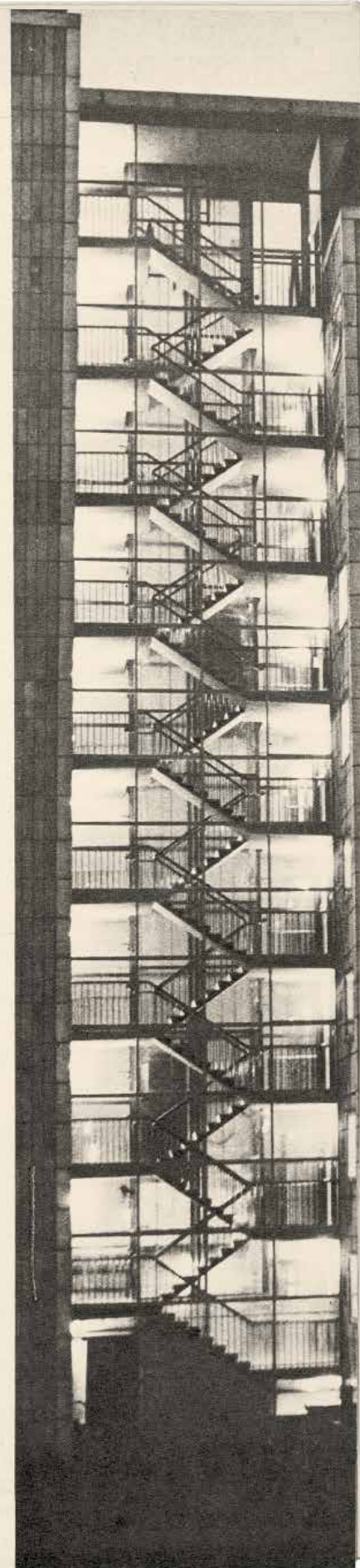
For 50 Kroner om Maaneden kan Beboerne i Skyskraberkvarteret leje Garage til deres Bil eller Motorcykle. Blot i eet underjordisk Anlæg er der 80 Garager, deraf 8 til Motorcykler.

Altaner paa 2 Gange 2¼ Meter hører til hver Lejlighed. Det er større end normalt og betyder, at der er rigelig Plads til, at hele Familien kan spise deres Morgenmad paa Altanen.

Taget er ved at blive lagt paa Villaen, 13. Etage. Lejen er ca. 4500 Kroner om Aaret. Arealet 105 Kvadratmeter. (Billedet t. venstre).

Blokkene er to og to forbundet med en Glasovergang, der rummer Trappe og to Elevatorer. Et festligt Syn ved Nattetid. (Bill. til højre).

Satiren nåede også de faglige spalter, og i 1953 rummede jule- og nytårshæftet af fagbladet *Arkitekten* en satirisk beretning om en rumekspedition fra Mars til Jorden for at besøge udgravningerne af Bella Høj. Her havde man fundet rester af tagboligen og filosoferede over, hvorfor der mon var 12 kældre under den:

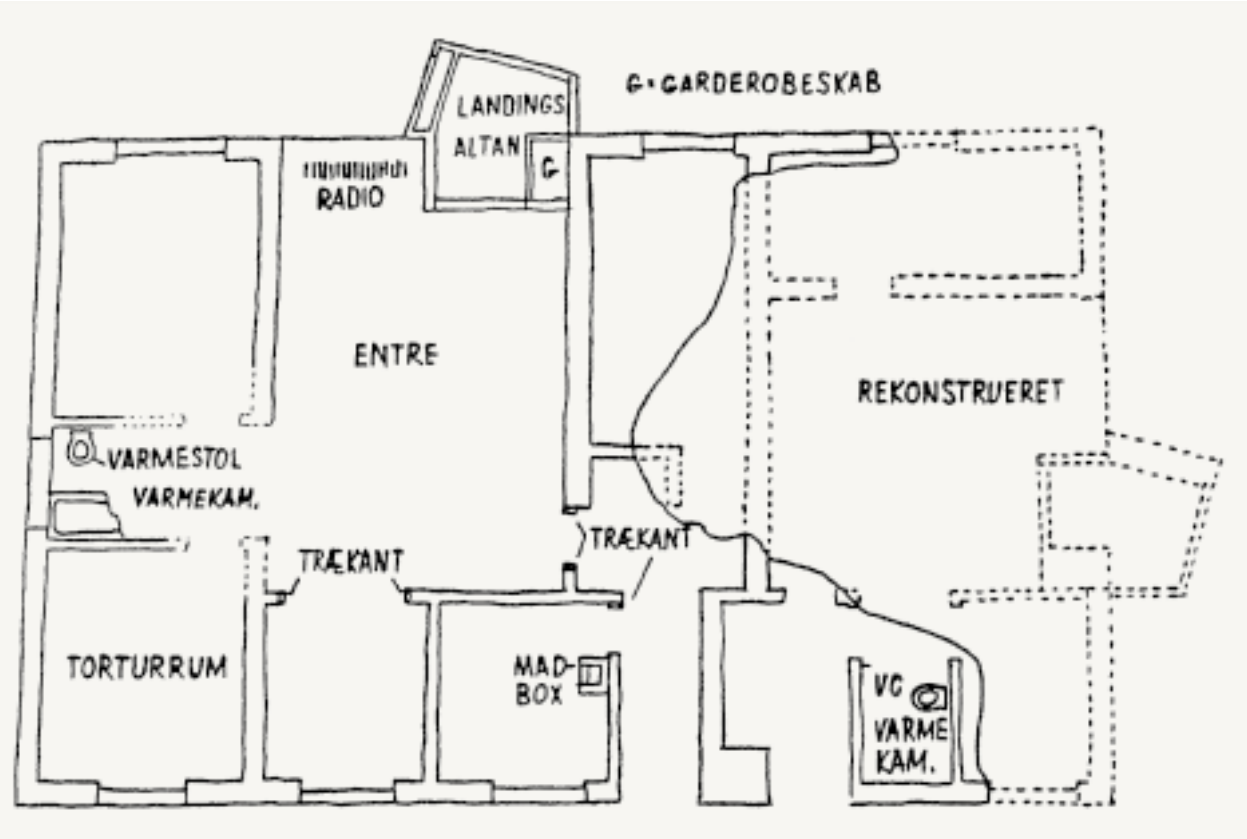
»Først [...] efter mange forgæves rejser og eftersøgninger, fandt man ved et rent tilfælde det ene af de fire Bella Høj huse, man nu kender, eller rettere det man troede var et Bella Høj hus. Vi ved nu, at det var den øverste bolig – taglejligheden – som jordmenneskene kaldte den, men da man fandt det, troede man, at det var en af de såkaldte bungalower, man havde fundet,

og selv den omstændighed, at huset havde 12 kældre fik ikke datidens forskere til at tvivle på deres fund. Man anså det for at være boliger for særlig rige jordmennesker, der havde haft deres slaver boende i kældrene. Det store spørgsmål, som vi stadig ikke har noget svar på er, hvorfor de stablede deres boliger op oven på hinanden«.

Beretningen rummede også sagnet om de fire bygge-konger – et ironisk hip til bolig-selskaberne og Boligministeriet:

»Sagnet beretter, at der engang var fire byggekonger; de regerede over hvert sit bolig-selskab. De var alle fire lige store og mægtige, men en dag ville de se, hvem af dem, der var den største og mægtigste. Derfor

besluttede de, at de skulle bygge hver sit hus, og den der kunne bygge det højeste, han var den mægtigste af dem. Men så en dag kom der en ond kommunal troldmand, og udskrev en konkurrence, der endte med, at de alle skulle bygge lige højt. Nu var gode råd dyre, og derfor gik man til boligministeriet. Der sad en kontorchef på en trebenet stol, og han sa bare: 'Højhuse er ubetalelige'. Så kunne bygge-kongerne jo nok forstå, at det gjaldt om, hvem der kunne bygge dyrest. Og det prøvede de så på. Men da de var færdige, viste der sig det mærkelige, at ingen af dem havde bygget dyrt. Det sa de endda selv«.²⁵

Faglig satire
Udgravning og delvis rekonstruktion af Bellahøjlejlighed. Bemærk blandt andet landingsaltan og radio til modtagelse af signaler.

Penthouseparadis

Taglejlighederne er helt bogstaveligt – og i overført forstand – en lille smule nærmere himlen. Oprindeligt blev de kaldt ‘tagvillaer’, og navnet er passende, for både i størrelse og udstyr svarer de til et parcelhus fra den tid. Frem for alt er de øverste lejligheder velsignet med en smal terrasse hele vejen rundt og 360 graders udsyn over hele byen. De mindste af tagvillaerne er godt 100 kvadratmeter, mens de største er på knap 170 kvadratmeter og rummer ud over vældigt store opholdsstuer med pejsekrog og klinkegulve også spisestue og op til tre værelser og kamre, hvoraf nogle har egen udgang til terrassen. Der er badeværelse og særskilt toilet og køkken med tilhørende anretterværelse og desuden et pigeværelse, som var det en herskabslejlighed fra 1890’erne og ikke en almen bolig fra velfærdssamfundets begyndelse.

Et kig mod penthouselejlighederne øverst på AAB's bygninger. Altangangen går hele vejen rundt om lejligheden, mens der ud for opholdsstuen er blevet plads til en over-dækket terrasse.

Fra Frederikssundsvej

Fra Frederikssundsvej får man det mest urbane indtryk af bebyggelsen. Bellahøjvej og Frederikssundsvej krydser hinanden med megen trafik, og her i krydset ligger Bellahøjhallen og Bellahøj Svømmestadion på den modsatte side af bebyggelsen. Langs Frederikssundsvej træder tre butikstorve frem af bebyggelsen med en række lave enetages bygninger organiseret i længer, der griber ud mod Frederikssundsvej. Hvis højhusene her anskues som opretstående kroppe, kan butikstorvene ses som udstrakte arme, der bredes ud imod vejen og tager imod kunderne, der skal ind at handle. Torvene er omkranset af mindre butikker, og hver enkelt butiksfacade er drejet i en vinkel, så de danner en takket bevægelse, som gør, at hver butik får sin egen lille facade ud mod den store vej. Butikstorvene er karakteristiske for mange af datidens funktionelle boligbebyggelser, hvor man tilstræbte at kunne tilbyde beboerne forskellige faciliteter integreret i bebyggelserne. Idealet var, at boligbebyggelserne blev små selvstændige samfund, hvor man kunne bo, købe ind og have et socialt liv, når man havde fri fra arbejde.

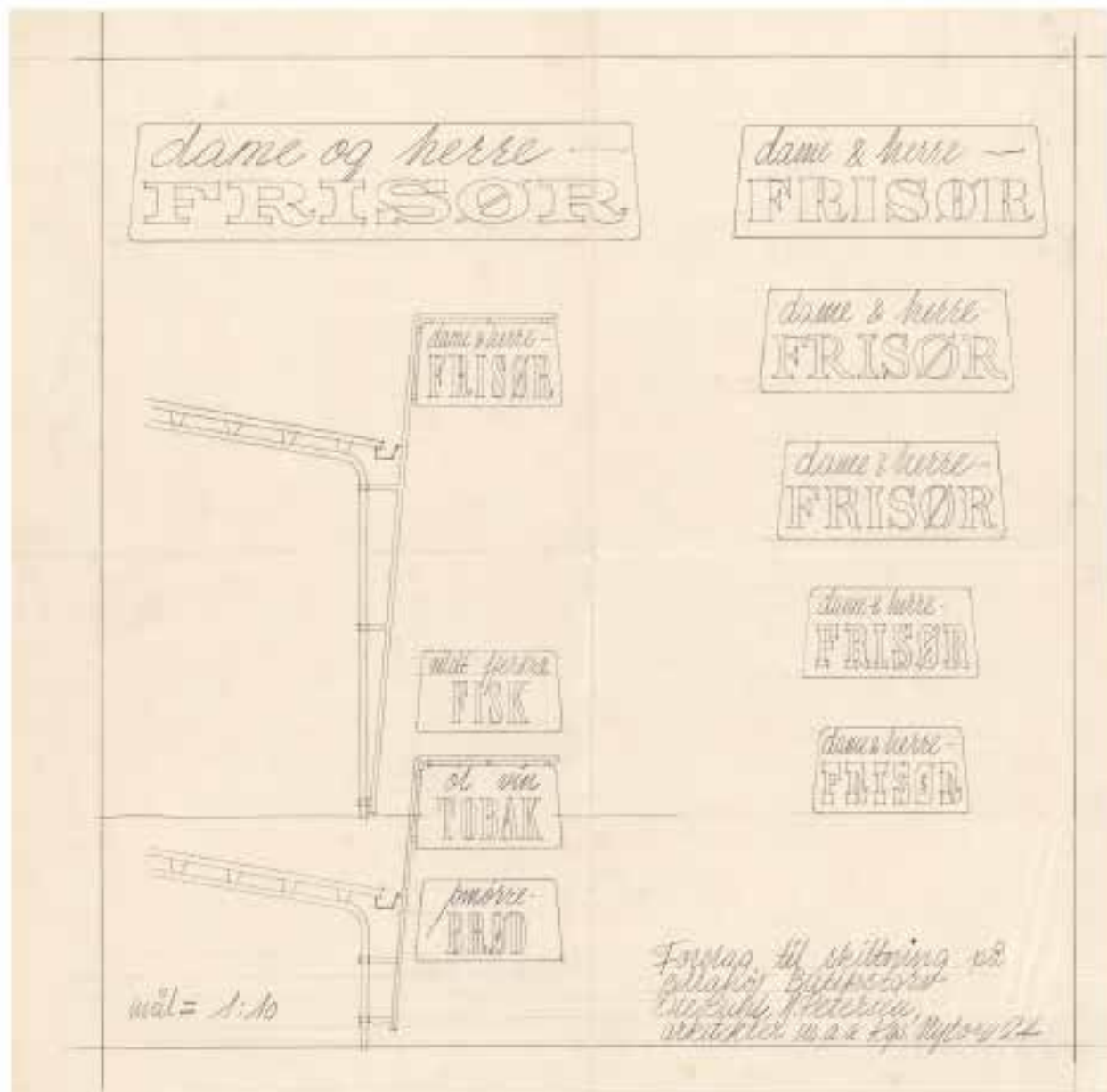
I det vestlige torv, som udgør hjørnet af Bellahøjbebyggelsen, ligger i dag en restaurant, som oprindeligt var spisested for beboerne i det nærmeste højhus, der var opført som kollektivhus. Lejlighederne i kollektivhuset har derfor små køkkener, fordi de ikke var beregnet til, at beboerne selv skulle lave mad hver dag.

Kollektivhuset springer med det samme i øjnene på grund af dets murede facader. Sammen med nabobygningen adskiller de sig fra de øvrige højhuse ved at være opført efter Kallton-byggesystemet, der består af en jernbetonskeletkonstruktion af præfabrikerede U-formede søjler og bjælker, støbt sammen på stedet. Det hvide jernbetonskelet står tydeligt frem i facaden som et etagehøjt grid med facadeudfyldninger i gule mursten. Kalltonhusene er opført med samme horisontale og vertikale forskydning af de to blokke, som de øvrige højhuse, men uden en mellemliggende glasbygning.

Butikstorvene ligger mod Frederikssundsvej og er her bygget sammen med et af AAB's huse.

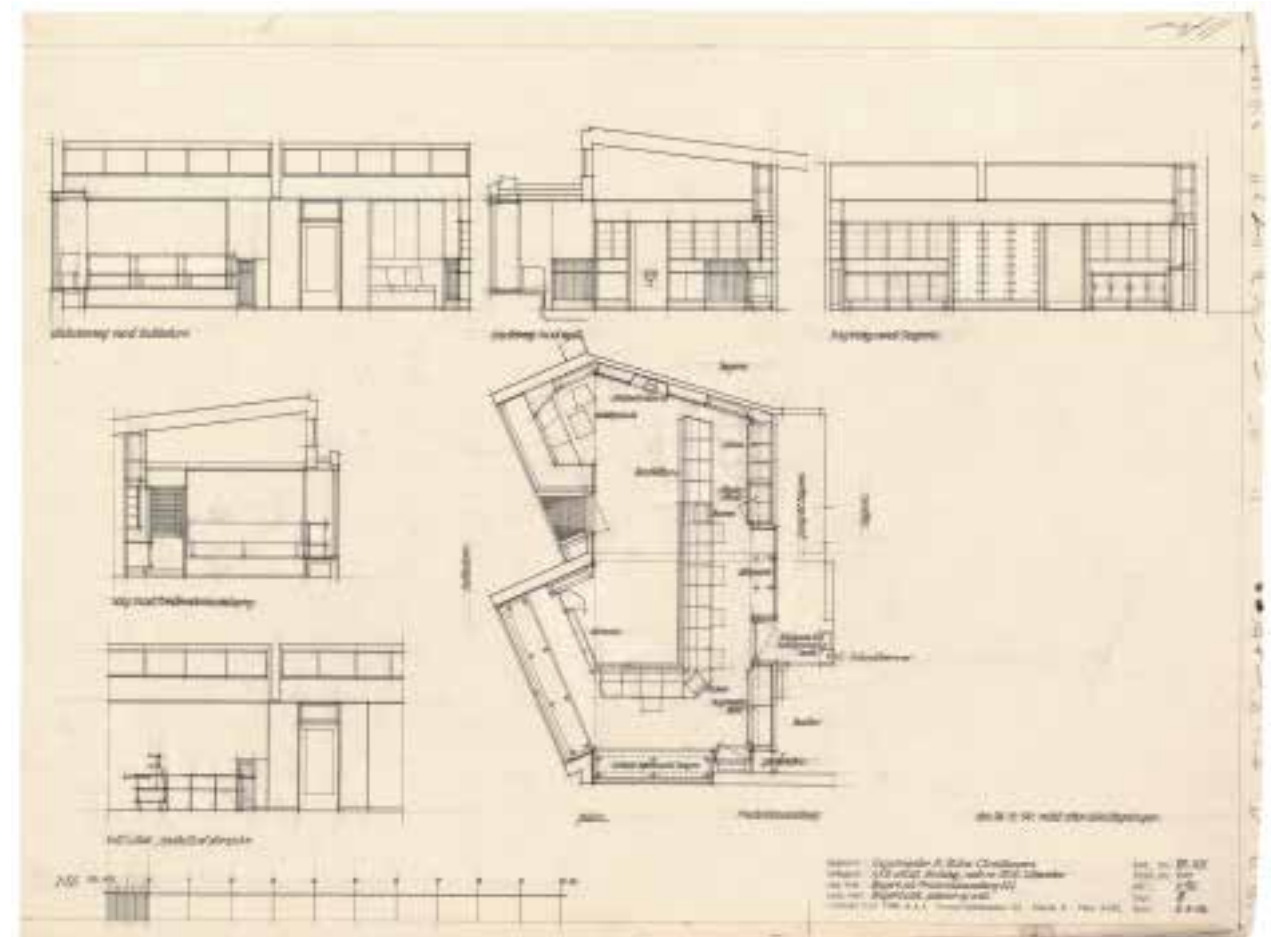

Bellahøjbebyggelsen bliver i den nordlige ende afgrænset af Frederikssundsvej og Bellahøjvej.

Arkitekterne tegnede ikke kun bygninger til butikstovene, de kom også med bud på, hvordan skiltningen skulle udformes.

Tegning til butikstov
mod Frederikssundsvej.

Trapper og elevatorer er i stedet integreret i bygningskroppene, og der er placeret indeliggende altaner mellem de to blokke, hvor de andre huses glasmellembygning står. Vinduer er større end de andre højhuses og er underopdelt i en, to, tre eller fire rammer, men fravalget af en glasmellembygning giver alligevel bygningerne et væsentligt mere massivt udtryk end den øvrige bebyggelse. I kraft af bygningernes anderledes facader og den prominente placering ud imod Frederikssundsvej udgør de alligevel en markant og særlig del af Bellahøj med sin egen atmosfære.

To af fsb's huse ved det vestlige torv springer med det samme i øjnene på grund af deres murede facader. De adskiller sig fra de øvrige højhuse ved at være opført efter Kallton-systemet, der består af en jernbetonskeletkonstruktion af præfabrikerede U-formede søjler og bjælker, som er støbt sammen på stedet.

De mange små altaner viser, at der er tale om forholdsvis små lejligheder, som kompenseres i den kollektive sammenhæng med gode fællesfaciliteter.

Der er flere variationer af altaner, nogle er indeliggende, mens andre træder frem på facaden. Som et kuriosum er altanerne, trods ambitionerne om at opføre en industriel bebyggelse, støbt på stedet i en helt traditionel træforskalling.

Kollektivhuset var oprindeligt ikke en del af konkurrencen, men blev tilføjet i 1947 som krav fra Københavns Kommune. Ideen om, at man skulle bo kollektivt, er en interessant del af Bellahøj. Arkitekten Ole Buhl, der har udformet bygningen sammen med Harald Petersen, var da også engageret i arbejderbevægelsen og havde indtil opløsningen i 1946 været medlem af den kollektive tegnestue Kooperative Arkitekter. Det kollektive manifesterer sig i facadernes mange små altaner, der viser, at der er tale om forholdsvis små lejligheder. De små boligenheder kompenseres i den kollektive sammenhæng med gode fællesfaciliteter som en fælles børneinstitution i stueplan og den forømtalte fællesspisning samt gæsteværelser på den øverste etage. Herudover havde man oprindeligt også mulighed for at få stuepiger til at gøre rent i lejlighederne.

Der er flere variationer af altaner, nogle er indeliggende, mens andre træder frem på facaden. Som et kuriosum er altanerne, trods ambitionerne om at opføre en industriel bebyggelse, støbt på stedet i en helt traditionel træforskalling. Denne pudsigheid viser med al tydelighed, hvordan man stadig befinder sig i en overgangsfase mellem håndværk og industriel udførelse. Alt andet lige burde det her have kunnet betale sig at arbejde med præfabrikerede altanelementer.

Kalltonhusene er opført med samme horisontale og vertikale forskydning af de to blokke som de øvrige højhuse, men uden en mellemliggende glasbygning. Trapper og elevatorer er i stedet integreret i bygningskroppene, og der er placeret indeliggende altaner mellem de to blokke, hvor de andre huses glasmellembygning står.

Kollektivhusets restaurant

De 80 lejligheder i kollektivhuset var kun udstyret med et beskedent tekøkken, som paradoksalt nok ifølge fsb's husorden ikke måtte benyttes til at lave mad i. Beboerne skulle i stedet indtage deres aftensmåltider i beboerrestauranten, som lå ved butikscenteret. Faktisk forpligtede de sig ifølge et notat fra januar 1953 fra fsb til at aftage mindst 20 måltider om måneden til 3,00 kroner per måltid.

Den forpligtelse fik de imidlertid svært ved at leve op til den første måned, for en notits i *Politiken* i marts 1953 kunne fortælle, at restauranten ikke ville nå at blive færdig til indflytningsdagen 1. april: »De mange unge beboere, dels enligtstillede, dels ægtefæller, som begge har udearbejde, maa derfor starte med selv at sørge for madlavningen. Det kan godt give anledning til nogle besværligheder. Paa andre omraader begynder den kollektive tilværelse med det samme. Samtidig med lejerne kommer portnersken, som skal sidde i punkt-husets service-kontor. Hun modtager bestillinger paa rengøring udført af elite-husassistenter og virker i det hele taget som lejernes kvindelige julemand«. ²⁶

Da restauranten i løbet af sommeren 1953 faktisk blev i stand til at servere mad for beboerne, blev den genstand for harsk kritik. En beboer i fsb's kollektivhus indsender i november 1953 et klagebrev til boligselskabet, hvori han kritiserer – alt. Han mener for det første ikke, at det er i orden, at beboerne skal stuves sammen i restaurantens mindste lokale, mens gæster udefra kan brede sig i et stort lokale, hvor der ovenikøbet er dug på bordet. Det er også galt med ventilationen, som betyder, at gæsterne generes af mados fra køkkenet, lige-som de helt generelt generes af køkkenpersonalet og tjenerne, der overfuser både kolleger og gæster.

Maden er heller ikke for god: »Vi maa forlange, at de omgivelser, hvori maden skal indtages, ikke er med til at fjerne den rest af appetit, der endnu maatte være til stede hos de spisende, naar vi præsenteres for dagens menu«. [...] Ang. maden er den for lidt varieret og for vitaminfattig og med for lidt grøntsager, og de der kommer paa bordet, er sammen med kartoflerne daarlige og sønderkogte. En højnelse af kvaliteten paa alle omraader er i høj grad paakrævet, saaledes at et rimeligt forhold kan opstaa og erstatte det indgreb i privatlivet, vor specielle kontrakt i realiteten er«. ²⁷

I den grønne kile i nord

Dan Fink var arkitekt for de syv bygninger, som AAB opførte i den nordøstlige del af Bellahøj. Ligesom de øvrige arkitekter på Bellahøj var Dan Fink socialt engageret og var med til at stifte Kooperative Arkitekter i 1934. To af bygningerne er bygget sammen med butikstovene ud mod Frederikssundsvej, og alle bygninger er holdt sammen af et ualmindelig smukt og velplejet grønt rum, der er åbent ud mod Frederikssundsvej. Herfra løber det mod syd ind i dybden af bebyggelsen med fire bygninger på østsiden ud mod Bellahøjvej og tre bygninger mod vest. Højhusene står tungt ned på den grønne plæne, og overgangen mellem plæne og bygning er eksemplarisk formidlet af lave buske og enkeltstående høje træer. De lave buske danner velproportionerede beskyttede uderum tæt ved bygningerne, hvor man kan sidde i læ i solen. Da adgangen til bygningerne sker fra de tre omkringliggende veje – Ved Bellahøj, Frederikssundsvej og Bellahøjvej – bliver det mellemliggende indre areal reserveret til et bilfrit og fredeligt grønt rum, hvor man kan sole sig, spise på sit skovturstæppe, spille bold eller lege. På mange måder oplever man Bellahøj i sin essens, når man opholder sig i dette landskabelige rum.

Den mest markante del af facaderne udgøres af altanerne, der er udformet som et stort sammenhængende element, der som en risalit springer frem fra facaden i husets fulde højde. Risalitten er kantet af en bort af lyse fliser, hvilket understreger, at det er en selvstændig del af facaden.

Alle AAB's bygninger er holdt sammen af et ualmindelig smukt og velplejet grønt rum, der er åbent ud mod Frederikssundsvej. Herfra løber det mod syd ind i dybden af bebyggelsen med fire bygninger på østsiden ud mod Bellahøjvej og tre bygninger mod vest. Højhusene står tungt ned på den grønne plæne, og overgangen mellem plæne og bygning er eksemplarisk formidlet af lave buske og enkeltstående høje træer.

201

Dan Finks bygninger er karakteriseret af en strukturering af facaderne, der umiddelbart bringer minder om Kalltonhusenes konstruktive system. Her er opdelingen af facaden dog en ren beklædning, der med en lys betonflise inddeler facaderne i et grid udfyldt af en mørkere gråligere facadeflise i et rektangulært lavformat. Grid'et er vertikalt opdelt i regelmæssige højder svarende til de bagvedliggende etagedæk, mens det varierer horisontalt i større og mindre felter. Facadefelterne fremstår i nogle tilfælde lukkede, i andre med et kvadratisk vindue i en smal ramme ind til stuer og værelser eller med mindre vinduer til badeværelser og kælder.

Den mest markante del af facaderne udgøres af altanerne, der er udformet som et stort sammenhængende element, der som en risalit springer frem fra facaden i husets fulde højde. Risalitten er kantet af en bort af lyse facadefliser, hvilket understreger, at det er en selvstændig del af facaden. Altanelementerne ses i forskellige varianter, enten som ét element på en facade eller som to elementer med en vis afstand imellem. Endelig findes de også som to sammenbyggede elementer, der så bliver en helt dominerende del af en facade. Oprindeligt bestod altanelementet af en for samtiden karakteristisk kombination af indeliggende altan og fremstående karnap. Denne nuancerede facadebehandling er desværre forsvundet ved en renovering for nogle år siden, og i dag er altanerne inddækket af et glasparti med en farvet opsporsning, der ikke passer til arkitekturen.

Opdelingen af facaden sker med en lys betonflise, der inddeler facaderne i et grid udfyldt af en mørkere gråligere facadeflise i et rektangulært lavformat. Grid'et er vertikalt opdelt i regelmæssige højder svarende til etagedækkene, mens det varierer horisontalt i større og mindre felter.

Fra det underjordiske garageanlæg

På et ikonisk fotografi fra den danske film *Det var paa Rundetaarn* fra 1955 står to velklædte beboere foran et af fsb’s højhuse. Billedet fortæller bedre end ord, hvem det var, der flyttede ind på Bellahøj. Bebyggelsen blev for dyr til, at arbejderklassen kunne betale hus-lejen, og alt for trendy til, at man kunne holde middelklassen væk. Amerikanerbilen holder på en åben svunget rampe, der fører op fra en underjordisk parkering, hvor der er individuelle garager, som beboerne kan leje, hvis de har behov. Udformningen af den under-jordiske parkering er i sig selv et ydmygt udtryk for den design-mæssige omhu, der blev lagt for dagen på Bellahøj. Kælderen er givet form i kraft af det lange krumme rum, garageportene er farve-sat i en smuk blå farve, og skiltningen er foretaget i en omhyggelig grafisk opsætning. Det er kendetegnende for bebyggelsen, at selv her under jorden, skjult for de fleste, i et decideret brugsrum, har man anvendt en kultiveret tilgang til formgivning, som er kende-tegnende for den bedste danske arkitektur i 1950’erne.

Det kunne være interessant at vide, hvad Edvard Heiberg, der sammen med Karl Larsen var arkitekt på den fsb-bygning, som danner kulisse for billedet, har tænkt om, at det var middel-klassen, der flyttede ind på Bellahøj. Edvard Heiberg var erklæret kommunist, havde arbejdet på byplankontoret i Moskva og var medstifter af Kooperative Arkitekter i 1934. Hans ambitioner for Bellahøj har givetvis været rettet mod arbejderklassen. Heiberg må i øvrigt betragtes som den i tiden mest prominente af de arki-tekter, der tegnede på Bellahøj. I 1922-1924 havde han arbejdet for Le Corbusier i Frankrig, og i 1930 var han ansat som professor på Bauhauskolen i Dessau, så Heiberg var på mange måder med til at introducere modernismen i dansk arkitektur.

På fotografiet fra den danske film *Det var paa Rundetaarn* fra 1955 står skuespilleren Kjeld Petersen lænet op ad en funklende amerikanerbil i sam-tale med to velklædte beboere, tydeligvis fra den bedre del af middelklassen. I baggrunden ser man et af fsb's højhuse.

Bellahøj går til filmen

At det var ualmindeligt hipt at bo på Bellahøj, blev hurtigt åbenbart for enhver. Foruden helt almindelige boligsøgende mennesker blev også en lang række af tidens kendisser tiltrukket af de velindrettede og efter tidens standard vel-udstyrede boliger med centralvarme, affaldsskakt, køleskab og komfur. I de første år havde både politikere, skuespillere og musikere adresse på Bellahøj, blandt andre Poul Reichhardt, Preben Neergaard og Bent Fabricius-Bjerre, der ifølge nulevende naboer gerne åbnede sit hjem for musikerkollegaer i lange perioder ad gangen og derfor altid havde et lager af madrasser til overnattende gæster. Tidens kendte skuespillere nøjedes dog ikke med at flytte til Bellahøj i den virkelige verden, de boede der også i flere danske lystspil fra 1950’erne.

Fællesnævneren for flere af filmene var, at både plottet og persongalleriet portrætterede det smarte og moderne liv blandt den bedrestillede del af be-folkningen, for eksempel i filmen *Det var paa Rundetaarn* fra 1955. Her spiller Kjeld Petersen en pigeglad landsretssagfører, der bor på Bellahøj sammen med sin jaloux hustru, og en af scenerne er skudt ved opkørslen fra de under-jordiske garageanlæg, hvor man ser Kjeld Petersen læne sig nonchalant op ad sin tofarvede åbne Bel Air-sportsvogn i samtale med et velklædt par og med punkthusene i baggrunden.²⁸ I filmen *Onkel Bill fra New York* fra 1959 er det Dirch Passer, der bor på Bellahøj. Han spiller direktør for et musikselskab, og i en scene med punkthusene i baggrunden ser man ham komme gående resolut hen mod sin bil, tage en fodbold fra en dreng og sparke den langt væk i vrede, før han kører bort.

Tyve år senere er stemningen skiftet betragteligt, da Jens Okking som hoved-personen i filmen *Skytten* fra 1977 færdes rundt på cykel på Bellahøj. Han spiller en professionel skytte, der begynder at terrorisere byen ved at skyde nøje udvalgte mennesker som reaktion på, at det er besluttet at opføre et atom-kraftværk. Fra vor egen tid kendes tv-serien *Krøniken*, hvor det unge par Palle og Søs, spillet af Anders W. Berthelsen og Maibritt Særens, naturligvis skal have en lejlighed på toppen af Bellahøj. Til brug for optagelserne byggede DR en tro kopi af en lejlighed og indrettede den med møbler af Wegner og Børge Mogensen for at ramme tidsånden helt rent. Endelig er det også blevet til børnefilmen *Pip og papegøje* fra 2005, der med Bellahøj som bagtæppe fortæller historien om drengen Tobias, hvis største ønske er at få en fugl. En dag redder han en syg spurv og løber op ad alle trapperne i et af Bellahøjs punkthuse for at tage den med hjem. Filmen er en finurlig blanding af realfilm og animation med Peter Frödin i alle voksenroller.

En åben, svungen rampe fører ned til en af de tre underjordiske parkeringskældre, hvor der er individuelle garager, som beboerne kan leje, hvis de har behov for det. Udformningen af den underjordiske parkering er i sig selv et udtryk for den designmæssige omhu, der blev lagt for dagen på Bellahøj. Garageportene er farvesat i en smuk blå nuance, og skiltningen er foretaget i en omhyggelig grafisk opsætning.

Fsb var som nævnt bygherre for kollektivhuset, men det kollektive kommer også til udtryk i de tre af fsb's bygninger, som Heiberg og Larsen var arkitekter på. Hvor de andre boligforeninger har indrettet store penthouselejligheder på tagetagen, har Heiberg og Larsen valgt, at de eksklusive arealer øverst oppe også skulle komme fællesskabet til gode, og har således i kollektiv ånd indrettet fællesbade og en tagterrasse, hvor man kunne gå op og sole sig, tørre tøj og socialisere, mens man nød den enestående udsigt.

Det er iøjnefaldende, at facaderne på Heiberg og Larsens bygninger fremstår med facadefliserne ordnet i et stort geometrisk mønster. En mørk betonflise danner den overordnede baggrund, mens en lysere flise kombineret med den mørke betonflise, breder sig i facadens fulde højde i et lineært mønster på de vinduesfacader, hvor der ikke er altaner. Facaden opleves som en stor sammenhængende flade, der i kraft af mønsteret fremstår spillevende. Heiberg og Larsens bygninger adskiller sig i øvrigt fra de øvrige ved at have meget varierede bygningskroppe. Overordnet ses også her sammenstillingen af to rektangulære bygninger omkring en glas-mellembygning, men her løser arkitekterne det stramme korpus op med indadgående hjørner, fremspringende altan-risalitter og en stor variation i altanernes udformning. Dertil kommer det ovenfor nævnte geometriske mønster, der kun optræder på nogle af facade-delene, mens andre står beklædt alene med den mørke facadeflise.

Heiberg og Larsens bygninger er de eneste på Bellahøj, der har fritliggende hjørnealtaner. Ofte springer de ud fra facaden i forbindelse med et indadgående hjørne, hvilket giver dem en lidt udsat position, men samtidig med udsigt til flere sider. De fleste altaner er samlet i store fremspringende facadeelementer – risalitter – som samler to altaner og markerer dem som et særligt element ved hjælp af lyse facadefliser, der indrammer hele altanelementet. Mod vest består elementet af en kombination af karnapper og altaner for hver lejlighed, mens de østvendte altaner er uden karnap. Den store variation i altanmotivet gør sammen med den øvrige varierede detaljering, at fsb's bygninger alt i alt kan ses som en miniature af hele Bellahøjbebyggelsen, idet den tilsyneladende ensartethed og stringens i det overordnede arkitektoniske greb opløses med en varieret og nuanceret udformning af de enkelte bygninger.

På toppen af højhuset til venstre blev der anlagt en fælles tagterrasse. Hvor de andre boligforeninger har indrettet store penthouselejligheder på tagetagen, valgte Heiberg og Larsen for fsb, at de eksklusive arealer øverst oppe også skulle komme fællesskabet til gode, og har således i kollektivets ånd indrettet fællesbade og en tagterrasse, hvor man kunne sole sig, tørre tøj og socialisere, mens man nød den enestående udsigt.

Heiberg og Larsens bygninger er de eneste på Bellahøj, der har fritliggende hjørnealtaner. Ofte springer de ud fra facaden i forbindelse med et indadgående hjørne, hvilket giver dem en lidt udsat position, men samtidig med udsigt til flere sider.

Facaderne på Heiberg og Larsens fsb-bygninger fremstår med facadefliserne ordnet i et stort geometrisk mønster. En mørk betonflise danner den overordnede baggrund, mens en lysere flise kombineret med den mørke betonflise breder sig i facadens fulde højde i et lineært mønster på de vinduesfacader, hvor der ikke er altaner.

De fleste altaner er samlet i store fremspringende facadeelementer – risalitter – som samler to altaner og markerer dem som et særligt element ved hjælp af lyse facadefliser, der indrammer hele altanelementet.

Gravhøjen i parken mellem Bellahøj Nord og Bellahøj Syd stammer fra bronzealderen.

I parken mellem nord og syd

Bellahøjbebyggelsen er opdelt i en nordlig og sydlig del, der er adskilt af Bellahøjparken med de fredede gravhøje og friluftsteatret. Parken ligger som et grønt areal mellem de 15 bygninger på det nordlige areal og de 13 på det sydlige. Arkitekten Svenn Eske Kristensen har tegnet tre bygninger i den nordlige del og tre i den sydlige del for boligselskabet AKB. Dermed bliver han den, der på sin vis knytter Bellahøjs to dele sammen ved at lave en form for arkitektonisk sammenbinding hen over Bellahøjparkens grønne rum.

Når man står i midten af parken ved alleen, der udgår fra have-døren i Bellahøjgård, kan man mod nord se de tre ens bygninger af Svenn Eske Kristensen, hvoraf to ligger ud mod Bellahøjvej. Hvis man kigger mod Bellahøj Syd, kan man se de tre af hans bygninger, der ligger langs vejen, inden den slår et sving mod syd. To af dem er opbygget over samme princip som de tre bygninger mod nord, med to højhuse af samme størrelse, mens det sidste, der ligger ned mod Degnemosen, består af en kort og en lang bygning. Alle er de bygget op omkring en glasmellembygning, der indeholder trappe og elevator. Den lange bygning har som den eneste i Bellahøjbebyggelsen en ekstra trappe, der springer frem på facaden som

Det eneste højhus i bebyggelsen, der har en delvist udeliggende trappe, er tegnet af Svenn Eske Kristensen for AKB.

Bygningskroppene er beklædt med en lodret, smal flise i en grålig nuance. Hjørnerne og afslutningen mod den tilbage-trukne tagetage bliver markeret af fliser i en lysere nuance, der også er en lille smule bredere i formatet. De lysere hjørnefliser binder alle siderne sammen, så bygningen opleves som en helhed, men de afgrænser samtidig de enkelte sider fra hinanden.

et halvcirkulært element. Gennem det frostede glas, som trappen er beklædt med, kan man fornemme en spiralformet trappe, der skyder sig op i bygningens fulde tolv etager og er med til at understrege dens himmelstræbende karakter. I daglig tale kalder beboerne trappen for 'blyanten'.

I midten af 1940'erne havde Svenn Eske Kristensen trods sin forholdsvis unge alder allerede flere boligbebyggelser bag sig, der dog alle var opført som traditionelt byggeri af mursten og træ. I løbet af 1950'erne blev han sammen med ingeniør Povl Malmstrøm en af bannerførerne for industrialiseringen af dansk arkitektur. På Bellahøj kommer Svenn Eske Kristensens suveræne formgivnings-sans tydeligt til udtryk både i det overordnede greb og i selve bearbejdelsen af betonen, som man jo på daværende tidspunkt kun havde få erfaringer med. Han får betonoverfladerne til at fremstå med en særlig sanselig og silkeagtig karakter.

Herudover er det særligt udformningen af altanerne, der springer i øjnene. Altaner og karnapper udgør et sammenhængende element med et fremspring i facaden. Altanen er delvist indeliggende i bygningskroppen, og den ydre del har en særlig markant skæv geometri, der både mindsker indkig fra naboerne og giver en bedre udnyttelse af solens stråler. Den nederste altan er større end de resterende og står direkte på jorden, hvilket er med til at rodfæste bygningen, på trods af at den ikke har en synlig sokkel. Altanerne er udformet med en speciel støbt brystning med aftryk fra støbeformen i form af nogle huller, der kunne minde om »syninger«. På altanens korte side sidder støbte altankasser af beton, og altanen bliver afsluttet af et spinkelt værn. Altan-karnap-motivet fra gavlen bliver gentaget på facaden, men her sammen med tre rækker kvadratiske vinduer, to på den ene side af altanen og et på den anden.

Altaner og karnapper udgør et sammenhængende element med et fremspring i facaden. Altanen er delvist indeliggende i bygningskroppen, og den ydre del har en særlig markant skæv geometri, der både mindsker indkig fra naboerne og giver en bedre udnyttelse af solens stråler.

Svenn Eske Kristensen har placeret både trappe og elevatorkerne i glasmellembygningen og anvendt en elevatorkerne beklædt med trådglass, så glasbygningen på afstand virker transparent og således, at det kun er, når beboerne kører op eller ned i elevatoren, at man ser den. I den lange bygning med den halvcirkulære udvendige trappe ligger elevatoren inde i bygningen, og via en luftsluse får man adgang til trappeopgangen og dermed lejlighederne. Bygningskroppene er beklædt med en lodret, smal flise i en grålig nuance. Hjørnerne og afslutningen mod den tilbagetrukne tagetage bliver markeret af fliser i en lysere nuance, der også er en lille smule bredere i formatet. De lysere hjørnefliser binder alle siderne sammen, så bygningen opleves som en helhed, men de afgrænser på samme tid de enkelte sider fra hinanden.

Den nederste altan er større end de resterende og står direkte på jorden, hvilket er med til at rodfæste bygningen, på trods af at den ikke har en synlig sokkel.

I september 1953, samtidig med at kranerne kørte, og der blev bygget overalt, åbnede udstillingen *Nye huse nye hjem: Bellahøj Bygge- og Boligudstilling*.

Udstillingen var anlagt i Bellahøj-parken mellem nord og syd, og her kunne de besøgende dels se udstillinger af tidens topmoderne maskinpark til hjemmet, såsom køleskabe, vaskemaskiner, elradiatorer og oliefyr, og dels se møbeludstillinger. En del møbel-handlere havde udstillinger af deres sortiment, som måske nok faldt i den brede befolk-nings smag, men de huede ikke anmelderen af udstillingen, arkitekt Helge Maxild, der i fagbladet *Arkitekten* gav udtryk for sin holdning således:

»Ganske vist er den [udstillingen] ikke arrangeret for arkitekter, alene, tværtimod. Den skal for alle virke oplysende og skabe interesse for og forståelse af de samfundsmæssige og personlige værdier, der opnås ved det gode byggeri af i dag og i fremtiden: sunde, velindrettede og velisolerede boliger. [...] en udstilling skal alene vise de gode frembringelser, de dårlige har ingen berettigelse. Her har der åbenbart været frit spil, blot kvadratmetrene blev betalt. Dette tydede i alt fald enkelte møbelhandlers arbejde på. Det var i kunstnerisk henseende rent dilettanteri«.

Så var han meget mere positiv over for de møblerede prøvelejligheder i selve punkthusene, hvor penthouse-lejlighederne var indrettet med møbler af Finn Juhl, Hans Wegner og FDB Møbler:

»Ville man se mere bolig-indretning, tyede man til et af punkthusene, hvor en del af lejlighederne var monterede. Det bedre var i toppen med

Finn Juhl’s, Wegner’s og FDB’s arbejder. Det var forbundet med visse anstrengelser at nå op: et længere ophold på en blæsende luftsluserepos før man – tre ad gangen – blev ‘hisset’ til vejrs. Men det var besøget værd: raffineret indrettede lejligheder og vid udsigt«.²⁹

Også *Politiken* dækkede begiven-heden med en anmeldelse under overskriften »Bellahøj stadig et mysterium«, der blev bragt samme dag, som udstillingen åbnede. Tonen var ganske kritisk, og anmelderen mente, at den bugnende udstilling savnede ide og plan. Han mente ikke, at den gav noget fyldestgørende bud på ideen bag og behovet for den stigende mekanisering og rationalisering af byggeriet, og fandt, at den forpassede en enestående chance til at vise, hvad der

foregik på landets byggepladser på en letforståelig måde. Ikke alt var malurt og lejligheden på toppen, møbleret af Finn Juhl, var et besøg værd:

»Og saa kan man naturligvis faa den fornøjelse at komme op paa toppen af en skyskraber og se paa den pæne udsigt over byen. Den chance vil københavnerne næppe lade gaa fra sig. Heroppe – helt oppe i øverste etage – har blandt andet arkitekt Finn Juhl indrettet en vidunderlig lejlighed med en række af sine egen nye møbler. [...] Desværre har man ikke engang ved disse prøve-lejligheders indretning fulgt no-gen linje op. En af lejlighederne i højhuset er møbleret med de gyseligste efterligninger af gam-le franske stilmøbler. Hvordan hører saadan noget hjemme i nationens stolthed: Bellahøj?«.³⁰

Som på det øvrige Bellahøj er det traditionelle hierarki mellem facader, gavle og bagsider opløst, hvilket bevirker, at man ikke kan kategorisere enkelte sider af husene som de vigtigste. Tidligere i historien har arkitekten ofte betonet indgangssiden og de vigtigste etager med arkitektoniske elementer som portaler, fremspring eller friser på facaden, hvilket betød, at det var nemt at aflæse, hvilken side af huset og hvilken etage der var den mest betydnings-fulde. I første halvdel af det 20. århundrede blev dette traditionelle facadehierarki imidlertid opløst med modernismen, og det bliver som beskuer sværere at aflæse, hvilke etager der er de vigtigste. Også Svenn Eske Kristensen opløser det vante facadehierarki og skelner således ikke mellem gavle og facader, hvilket betyder, at der for eksempel findes altaner på begge. Dermed kan arkitekten i stedet tage hensyn til funktionen og til at skabe de bedste sol- og lysforhold i såvel lejlighederne som på altanerne. Dermed kommer bygningernes ydre til at fremstå demokratisk, hvor alle etager, lejligheder og dissers beboere er lige vigtige.

På lang afstand af bygningerne er det svært at se størrelsen på facadefliserne. De svage farveforskelle får facaden til at forandre sig, afhængigt af hvor solen står på himlen. Facaden opleves, på trods af de små farveforskelle, som en flade, der hverken bliver opdelt horisontalt eller vertikalt. Vinduerne er kvadratiske huller, der systematisk og præcist er skåret ud af fladen, hvilket også gælder for altan-karnappen, der fremstår som et samlet element og understreger husenes højde, blandt andet fordi de er markeret af en lysere flise. De virker, på trods af fremspringet, som en integreret del af bygningskroppen, fordi altanen delvist er indeliggende. De nærmest vokser ud af facaden. Når man bevæger sig tættere på husene, begynder de enkelte fliser at træde frem af fladen, af helheden, og når man kommer helt tæt på, bliver den ensartede flade opløst i mindre selvstændige elementer, og man erfarer deres reelle størrelse, som er af en anseelig dimension. Det samme gør sig gældende med altanerne, der på afstand fremstår som et sammen-hængende og ensartet element. Når man bevæger sig tættere på, træder beboernes forskellige indtagen af altanen frem i form af beplantninger og inventar som parasoller, havestole og -borde. Når man bevæger sig ind mod det enkelte højhus, hvor helheden langsomt opløses i flere detaljer, er det den samme oplevelse som at iagttage hele bebyggelsen.

Bygge- og Boligudstillingen i 1953. Plan over udstillingsområdet i parken mellem nord og syd. Til højre for udstillingsarealet skimtes konturerne af friluftsteatret, der var ved at blive anlagt, og til venstre er huset med prøvelejligheder markeret.

Da der i 1953 var bygge- og boligudstilling på Bellahøj, viste nogle af Danmarks bedste møbelarkitekter eksempler på, hvordan man kunne indrette en moderne lejlighed. En af dem var Finn Juhl, der her ses i 'sin' prøvelejlighed, som er udstyret med hans egne design.

Fra Hvidkildevej

Da man i sin tid begyndte at planlægge en bebyggelse på Bellahøj, var en af de vigtigste ambitioner, at det skulle være en høj og ikke en lav bebyggelse som de omgivende bebyggelser, for eksempel Bakkehusene ved Hvidkildevej og enfamiliehusene på den anden side af Degnemosen. Og det ønske forstår man, når man nærmer sig bebyggelsen på cykel fra de omgivende veje, og især, når man kommer inde fra København, stikker højhusene op over de omgivende bebyggelser. De virker dragende og fremstår som en kulmination på toppen af bakken, ved Hvidkildevej, med Genforeningspladsens treetagers høje huse på den ende side og de lavere enetages rækkehuse på den anden side. Terrænet stiger, og højhusene bliver både større og højere, jo tættere på man kommer. I krydset ved Hvidkildevej og Hulgårdsvej opleves bygningerne som en massiv masse. Højhusene træder endnu ikke frem som selvstændige enheder, da de er placeret så tæt på hinanden, at det er svært at skelne det ene fra det andet.

Tættere på oplever man, at massivet går i opløsning, og bygningerne begynder at variere i højde og skyde sig ud fra hinanden, og i krydset ved Hvidkildevej og Bellahøjvej tager de form som selvstændige enheder. Mod højre ligger Svenn Eske Kristensens højhuse, tegnet for AKB, og mod venstre ligger henholdsvis Dominias højhuse, tegnet for SAB (i dag SAB I), og længst væk Stadsarkitektens Direktorats bygninger, som de tegnede for Københavns Kommune. Disse blev i 1950 overtaget af SAB og bliver i dag kaldt SAB II.

De fire højhuse tegnet af Dominia for SAB består af to huse i beton, der bliver adskilt af en glasbygning, som indeholder trappe, men ikke elevator. Denne er derimod placeret inde i selve bygningskroppen. To af bygningerne adskiller sig ved, at det ene højhus er længere end de andre, som det også ses i AKB. Her er der en ekstra trappe og en elevator integreret i bygningen. Overgangen

Da man i sin tid begyndte at planlægge en bebyggelse på Bellahøj, var en af de vigtigste ambitioner, at den skulle være høj og ikke lav som de omgivende bebyggelser, for eksempel Bakkehusene ved Hvidkildevej.

Facaderne på SAB I's højhuse er inddelt i felter, som er markeret af aflange lyse fliser, der angiver den bagvedliggende konstruktions etageadskillelser og vægge. Opdelingen er ikke kun et æstetisk element, men viser, hvordan husene er konstrueret, og er dermed i tråd med modernismens motto om, at form følger funktion.

I nogle af SAB I's højhuse er karnappen placeret så tæt på gavlen, at lejligheden får et ekstra godt lysindfald.

Der er et frit kig gennem bygningerne tegnet af Dominia. Luftsluserne får nærmest glasbygningen til at fremstå som en selvstændig enhed uden direkte kontakt til de massive og lukkede bygninger af beton.

fra glasmellembygningen til lejlighederne sker via en helt åben luftsluse, hvor man kommer ud i det fri, inden man når ind til de to omkringliggende huses lejligheder. Luftsluserne får nærmest glasbygningen til at fremstå som en selvstændig enhed uden direkte kontakt til de massive og lukkede bygninger af beton. Det bevirker, at der er et enestående kig gennem Dominias bygninger.

Det arkitektonisk mest markante træk på facaderne mod Bella-højvej og Degnemosen er altan-karnapperne, der danner vertikale sammenhængende elementer med et fremspring i facaden og dermed understreger bygningernes højde. På de bygninger, der består af en kort og lang bygningskrop, ses to vertikale rækker af altaner og karnapper, hvoraf den ene er placeret så yderligt på facaden, at den går om hjørnet. Det bevirker, at karnappen har et fritsiddende vindue mod gavlen, hvilket giver ekstra godt lysindfald i lejligheden. Mellem de to vertikale rækker af altan-karnapper er placeret et vindue. På de af bygningerne, der består af to korte bygningskroppe, dækker altan-karnap-elementet hele facaden med to rækker vinduer placeret imellem. Gavle og facader adskiller sig fra hinanden, og det gør de enkelte gavle også. Gavlen på den korte bygningskrop har kun en række vinduer i det midterste felt, mens den anden gavl har to rækker vinduer. Siderne mod glasbygningerne og indgangspartierne har to store vinduer og et mindre.

Facaderne er inddelt i felter, markeret af aflange lyse fliser, der angiver den bagvedliggende konstruktions etageadskillelser og vægge. Feltet mellem de lyse fliser er ligeledes inddelt i mindre felter, der består af fem meget smalle og aflange stave i en grålig nuance. Opdelingen i felter, der markerer den bagvedliggende konstruktion, gør Dominias højhuse enkle og let aflæselige og er ikke kun et æstetisk element, men ligeledes i tråd med modernismens motto om, at form følger funktion.

Elementet mellem de lyse fliser er inddelt i mindre felter, der består af fem meget smalle og aflange stave i en grålig nuance.

Fliserne er omtrent kvadratiske og udført i en mørkere grålig nuance end fliserne ved og på altanbrystningen.

På 12. etage

Stadsarkitektens Direktorat og senere Dominia tegnede seks bygninger i den sydligste del af bebyggelsen, der nu er kendt som SAB II. Fem af dem består af to korte bygningskroppe omkring en glasmellembygning, der indeholder en trappe, mens elevatorkernerne også her ligger i selve bygningskroppene. En af de store oplevelser på Bellahøj er at bevæge sig op i højhusene, hvor man, ud over en fantastisk udsigt over bebyggelsen og omegnen, ligeledes får et andet perspektiv på arkitekturen, end når man bevæger sig rundt i terrænet. Det er især i de af højhusene, som i SAB II, hvor glasmellembygningen er friholdt for elevatorkerner, at man har glæde af at bevæge sig op i højden. Når man står i toppen af trappeopgangen i højhuset, der ligger yderst mod Degnemosen og med vandrerhjemmet som nabo, har man til den ene side en pragtfuld udsigt over det grønne område ned mod Degnemosen og Bellahøj Syds nordligste bygninger. Derudover er der til den anden side et enestående skævt kig gennem glasbygningerne til de to nærmeste højhuse, hvor den transparente effekt tydeligt træder frem.

På et foto fra 1960'erne taget mellem poplerne på toppen af friluftsteatret træder den transparente effekt tydeligt frem. I dag er det umuligt at se højhusene fra denne vinkel på grund af bevoksningen på skråningen, men hvis man bevæger sig op mellem de nederste buske og træer på den udvendige side, oplever man lidt af den samme effekt. Det er kun i Bellahøj Syd, man oplever den transparente effekt så stærkt, dels på grund af placeringen af højhusene i landskabet og dels på grund af arkitekternes disponering af trappeopgange uden lukkede elevatorkerner. I toppen af trappeopgangen oplever man også tydeligt forskellen mellem de lukkede og tunge bygningskroppe i beton og den lette, næsten svævende

SAB II's facader er karakteriseret af et vertikalt og fremspringende altan-karnap-motiv. Den vertikale effekt bliver brudt af en markering af brystningen lige under vinduerne, som flugter med altanbrystningen.

glasmellembygning. Når det blæser, og vinden rusker i glasset, er det svært ikke at blive en smule usikker på benene og føle en vis svimmelhed, der for de flestes vedkommende forsvinder i det øjeblik, man bevæger sig ind i massiverne. Følelsen kan sammenlignes lidt med den, man får, når man går fra borde på et skib efter en tid på havet.

Fra toppen af højhusene i den sydlige del får man fornemmelsen af, at Bellahøj Syd ikke er så tæt bebygget som den nordlige del – her er 13 højhuse mod 15 i nord. Denne del af bebyggelsen er heller ikke så klart afgrænset mod nabobygningerne som den nordlige del, hvor butikstorvene og Frederikssundsvej markerer afslutningen eller begyndelsen, om man vil, og det bevirker, at bebyggelsen flyder mere ud. En oplevelse, der også viser sig, når man går rundt mellem højhusene.

Fælles for de af højhusene, der består af en kort og lang bygningskrop, er, at de alle ligger på en linje ud mod Degnemosen, men sådan at den lange bygningskrop vender ind mod bebyggelsen. Det giver en meget fordelagtig solorientering med store vinduesarealer rettet mod eftermiddags- og aftensolen. Ud over de arkitektonisk meget vellykkede glasmellembygninger er SAB II's facader, ligesom SAB I's, karakteriseret af et vertikalt og frem-springende altan-karnap-motiv. Den vertikale effekt bliver brudt af en markering af brystningen lige under vinduerne, som flugter med altanbrystningen. Markeringen er udført med en smal flise i en lys grå nuance og danner kvadratiske felter. Betoningen af den horisontale virkning, som brystningen giver, bliver understreget af det anvendte fliseformat, der ligeledes ligger horisontalt. Fliserne er omtrent kvadratiske og udført i en mørkere grålig nuance end fliserne ved og på brystningen af altanen.

Stadsarkitektens Direktorat og senere Dominia tegnede seks bygninger i den sydligste del af bebyggelsen, der nu er kendt som SAB II.

I SAB II's højhuse er glasmellembygningen friholdt for elevatorer, og transparens-effekten taler for sig selv.

Nede ved Degnemosen

Oplevelsen af, at arkitekterne i Stadsarkitektens Direktorat har betonet den horisontale virkning i facadens opbygning, står i kontrast til den resterende bebyggelses højhuse, hvor de andre arkitekter meget tydeligt har arbejdet med at understrege højhusenes højde ved at betone de vertikale linjer på bekostning af de horisontale. Dette kan ved første øjekast undre, men når man står på stien for enden af Bellahøj Syd ved begyndelsen af Degnemosen, giver betoningen af de horisontale linjer en god effekt. Den understreger nemlig fornemmelsen af sammenhæng i bebyggelsen, når man kigger mod Bellahøj Nord, fordi de horisontale linjer flugter med brystningerne i altan-karnapperne i de andre højhuse.

Dermed får arkitekterne spundet en forbindelse tilbage til Frederikssundsvej og arkitektkollegaerne, der byggede Bellahøj Nord, hvor de punktvis kig på Bellahøj begyndte. En arkitektonisk tour de force, der går fra det urbane hjørne i krydset mellem Frederikssundsvej og Bellahøjvej til det rolige parkagtige hjørne, hvor naturen stadig er synlig i den sydvestlige del af bebyggelsen.

Degnemosenes vandspejl adskiller i princippet to væsensforskellige måder at bo. På den ene side af mosen ses Brønshøjs lave villaer på hver deres individuelle parceller. På den anden side tårner Bellahøjbebyggelsen sig op i terrænet, mægtig i højden og langt ud til horisonten i et blik, der favner såvel den sydlige som den nordlige del af bebyggelsen. Billedet er kontrastfyldt og skildrer den ny arkitektur og den helt nye måde at bo, som Bellahøj repræsenterede i 1950'erne. Over for den tætte historiske villaby står fremskridtet i materialiseret form med en række høje velproportionerede bygninger, der åbner sig med lange grønne kig op mellem bygningerne. Afstanden til Bellahøj Nord viser, hvor stor en skala arkitekterne arbejdede i, og den står i skærende kontrast til de små individuelle parceller på den anden side af mosen. Bellahøjbebyggelsen bliver billedet på en dansk humanistisk manifestation af den modernistiske vision om at give almindelige mennesker mulighed for at bo i gode, sunde og lyse boliger, beliggende i grønne parklignende omgivelser.

øverst

Betoningen af de horisontale linjer i SAB II's facader adskiller sig fra den resterende del af bebyggelsen, men den understreger fornemmelsen af sammenhæng i bebyggelsen, når man kigger mod Bellahøj Nord, fordi de horisontale linjer flugter med brystningerne i altan-karnapperne i de andre højhuse.

midten

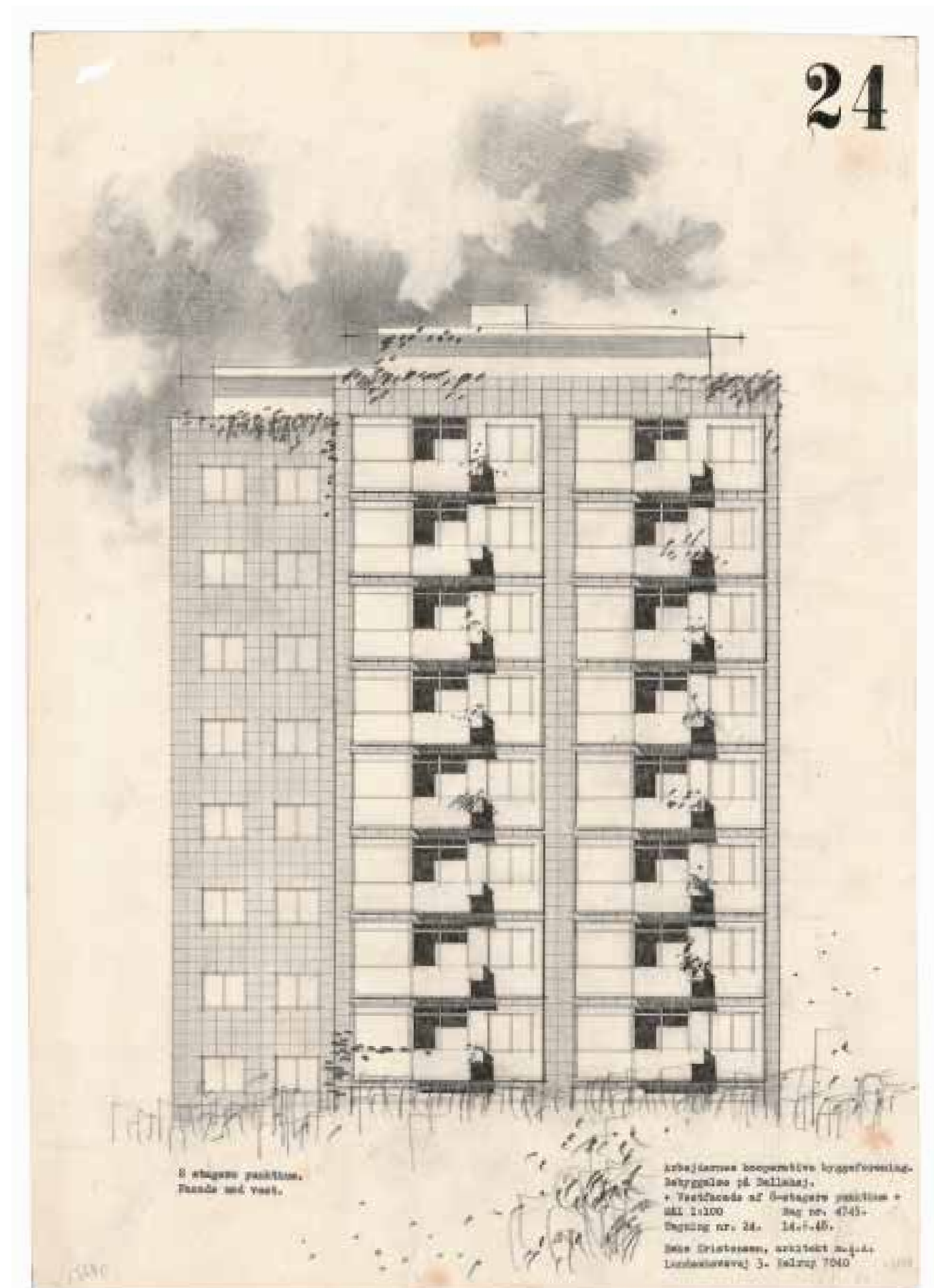
Degnemosenes vandspejl adskiller i princippet to væsensforskellige måder at bo. På den ene side af mosen ses Brønshøjs lave villaer på hver deres individuelle parceller. På den anden side tårner Bellahøjbebyggelsen sig op i terrænet – mægtig i højden.

nederst

Et kig igennem Bellahøjbebyggelsen, hvor man tydeligt ser det bugtende vejforløb.

Tegninger

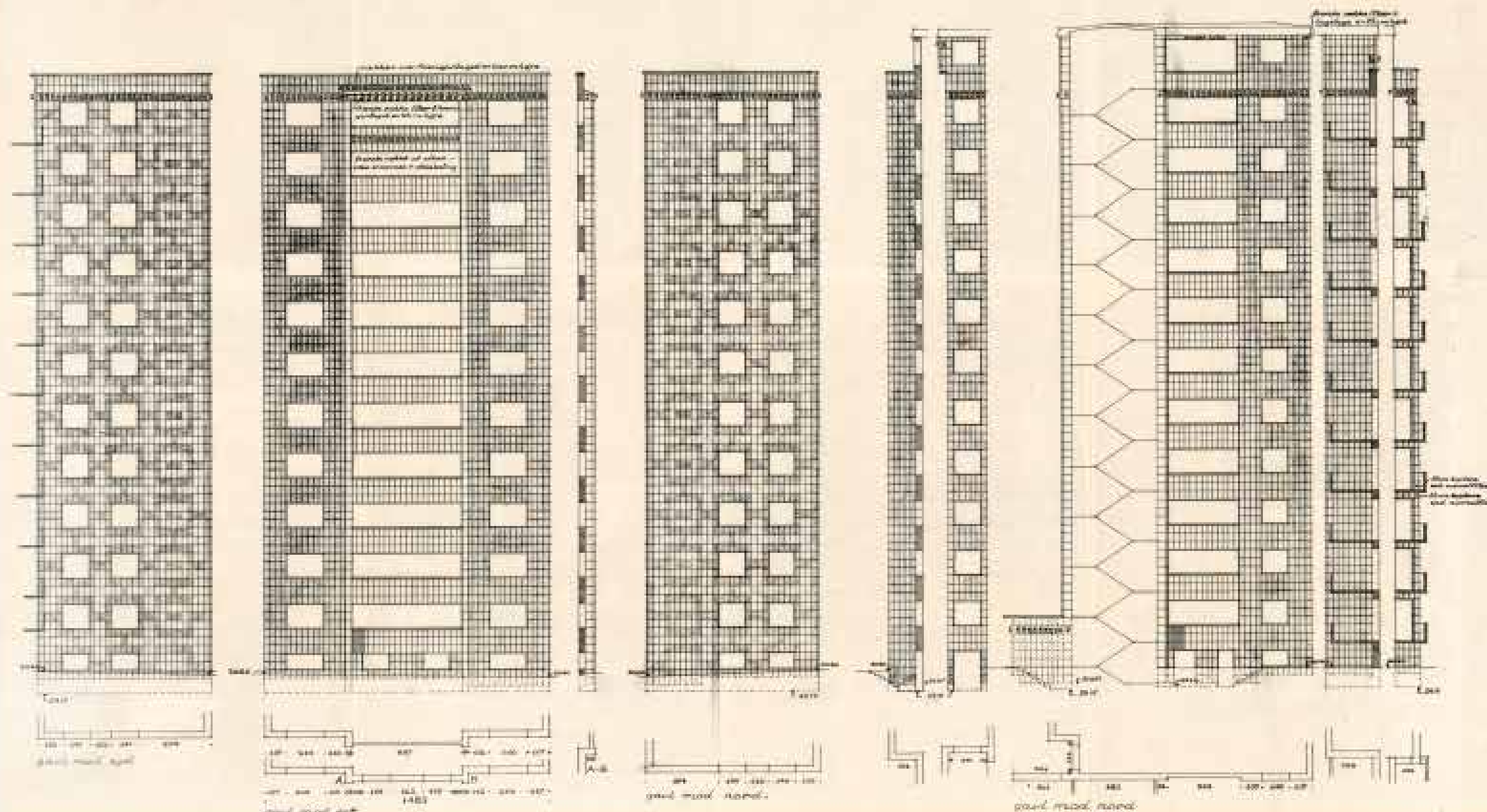
Der findes et væld af tegninger, som dokumenterer ændringerne gennem de år, hvor projekteringen af bebyggelsen foregik. På de følgende sider præsenterer vi et lille udvalg, og man lades ikke i tvivl om, at det er forskellige arkitekter, som står bag de fire boligselskabers bygninger.

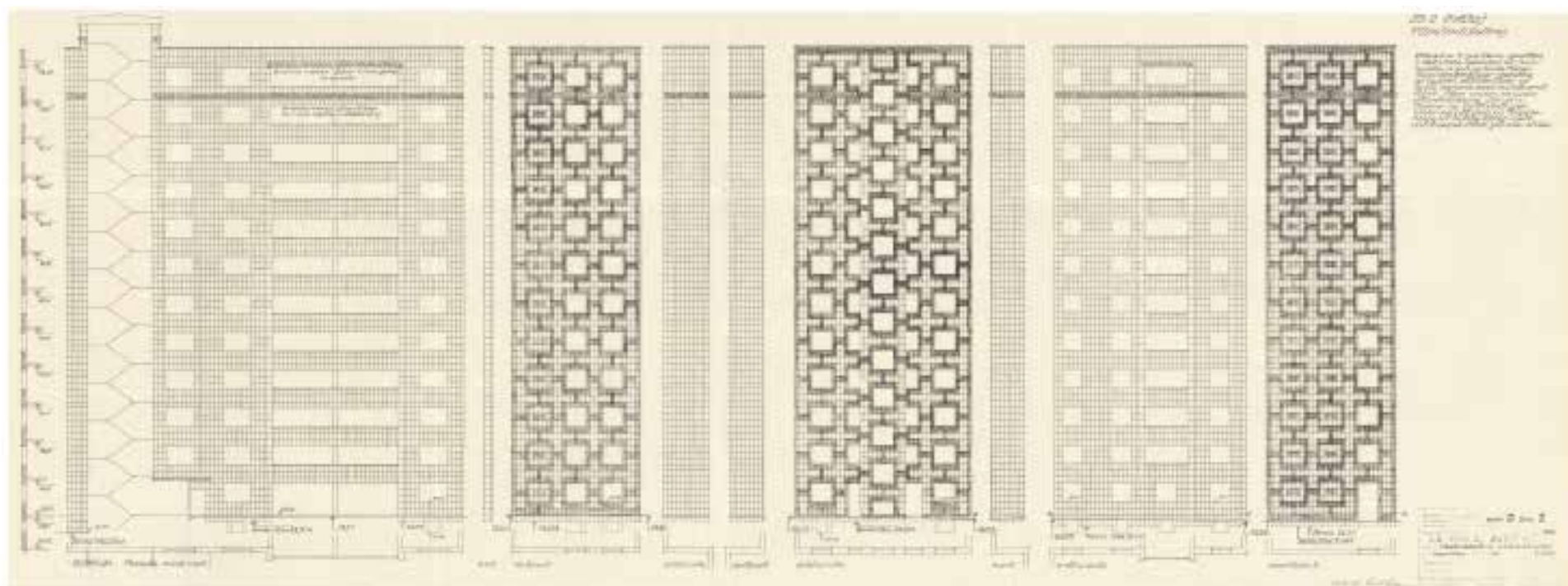

S.B. 3. ØSTFLØJ. FLISEINDELING.

Fliserne i gavlene sættes i det viste mønster af henholdsvis grå og hvide fliser, grå af almindelig cement-hvide af hvid cement.
altanbrændtefliser sættes af lodret stillede fliser af hvid med rødbrændt flint-fliser under nederste altanbrændtefliser af almindelig grå fliser.
fliser og indfaldninger omkring altaner og trappehus af hvide fliser med rødbrændt flint på alle steder.

RELLANDS arkitektfirma
Bldg. 128
København, N. 10
1900-1901
H. L. Rasmussen

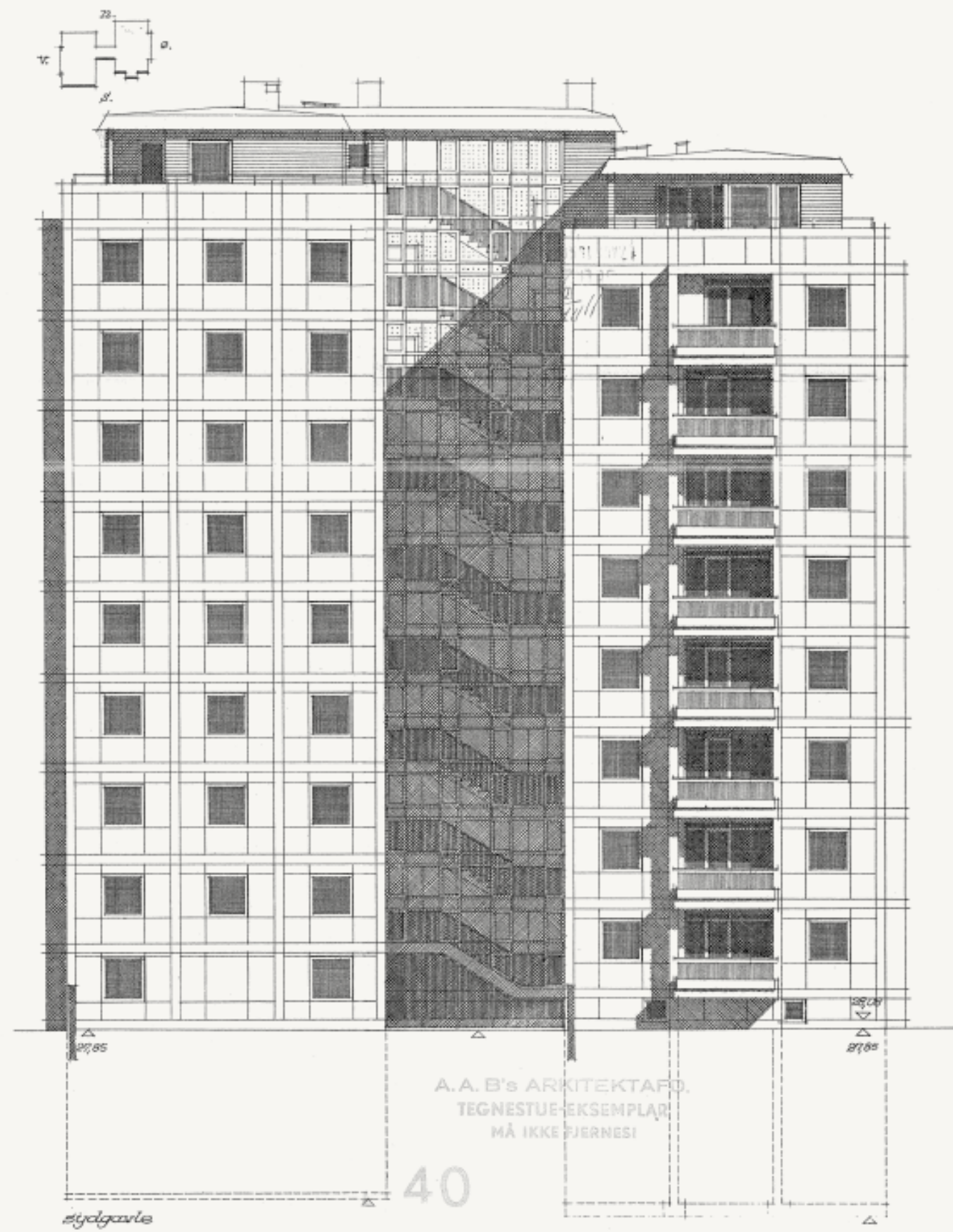

mål 1:100

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25 meter
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----------

bygherre : Arbejdernes Andels-Boligforening, afdeling 40
 beliggenh. : "Bellahøj", del af matr. nr. 9 c af Utterslev
 sag vedr. : boligblokke, butikskomplekser, garageanlæg
 tegn. vedr. : blok 2, vestfacade af vestfløj - østfacade
 arkitekt DAN FINK M.A.A. Kronprinsessevej 32, Kbhvn. K. Palm 3495. data: 1-12-49

A.A.B's ARKITEKTAFO.
 TEGNESTUE- EKSEMPLAR
 MÅ IKKE FJERNES!

40

SAG NR: 3:1201
 TEGL.NR: 1205
 mål : 1:100
 tegn:
 date: 1-12-49

Lys, lyd og larm over Bellahøj

Gennem 80 år har fsb arbejdet for at skabe gode boliger og boligområder, og da bolig-selskabet markerede sit jubilæum i 2013, valgte man netop Bellahøj som omdrejningspunkt for fejringen. Det blev blandt andet understreget ved at lade opgangene oplyse af stærkt rødt, blåt og grønt lys og ved at projektere fotos op på facaderne. Hensigten var at sætte fokus på, hvordan lys kan bruges til at fremhæve arkitektur og øge trygheden i et boligområde.³¹

Og i 2012 var forestillingen 'BEVAR MIG VEL – en audio-visuel vandreforestilling på Bellahøj' en del af Golden Days Festival. Her fik de besøgende et 'trip down memory lane' i form af en lydrejse tilbage til 1950'erne. Ved hjælp af en

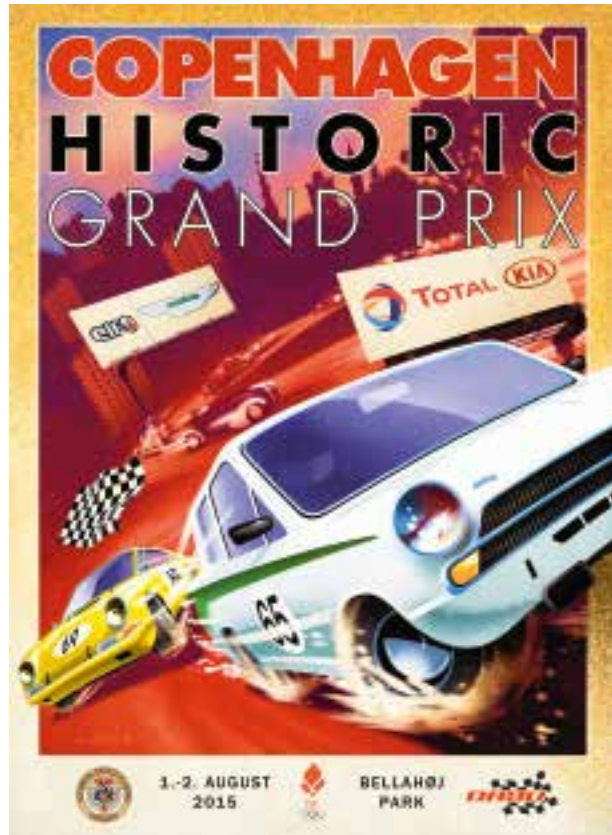
audioguide blev publikum ledt rundt på området og hørte lyden af trappeopgangenes ekko og træernes susen rundt om frilufts-scenen, afbrudt af historier fortalt af en fiktiv beboer om sit lange liv på Bellahøj.³²

Det er heller ikke helt tilfældigt, at Copenhagen Historic Grand Prix valgte at henlægge racerløbet til Bellahøj, da arrangementet for nogle år siden blev forvist fra det centrale Københavns gader. Her passer arkitektur og bilerne, sådan som de så ud, da de var nye, nemlig sammen som hånd i handske, og derfor pryder bebyggelsen også plakaten for 2015.³³

Endelig er det på Bellahøj, at man gør et uhyggeligt fund i krimien 'Elskede Heidi' af

forfatterparret Lotte og Søren Hammer, hvis seneste bog udkom i begyndelsen af 2015. En lille pige forsvinder sporløst fra sin udflytterbørnehave, og få dage senere findes hun hængt i en elevatorskakt i et højhus på Bellahøj.

Det er tydeligt, at Bellahøj fascinerer – på godt og ondt. Bebyggelsen danner helt bogstaveligt bagtæppe for film, forestillinger og fiktion. Dens silhuet er et yndet og genkendeligt motiv, og det virker næsten, som om bygningerne i vores tid er ophøjet til symbol på årene, hvor Socialdemokraterne gik til valg med sloganet »Gør gode tider bedre«.

Thor og Ulla Nielsen
flyttede til Bellahøj i 1957
og har gennem årene haft
tre forskellige lejligheder.
Deres to døtre er vokset
op på Bellahøj.

— Thor: Vi har altid boet i Brønshøj, er begge født og opvokset her. Vi boede på samme vej, da vi var helt små og var lege-kammerater, og så traf vi hinanden igen, da jeg var 21. Vi blev gift i 1956 og boede først hjemme hos mine forældre på Brønshøj Kirkevej. I begyndelsen af 1957 fik vi en lejlighed her på Bellahøj via en onkel, som havde forbindelser. Det var nemlig lidt svært at få en lejlighed, til trods for at bebyggelsen blev kaldt Grødslottene, fordi folk ikke havde råd til at bo her. Den første lejlighed, vi fik, lå i stuen og kostede godt 400 kroner om måneden. Det var mange penge, når man tænker på, at vi tilsammen tjente 1.100-1.200 kroner. Det var altså en tredjedel af den samlede indtægt, og sådan må det jo have været for mange mennesker.

Det var en dejlig lejlighed, men udsigten over byen manglede jo, fordi de store træer skyggede, og fordi vi boede i stuen. Det var lidt kedeligt at bo i stuen, når der nu var otte etager ovenover, så vi skrev os op til en anden lejlighed, som vi fik ret hurtigt. Den lå på 8. sal, og der befandt vi os meget godt i mange år. Der fik vi vores første datter i 1959, og Ulla blev gravid med vores anden datter i 1969. Der var ti år mellem dem, fordi Ulla dansede ballet på Det Kongelig Teater, og to børnefødsler lige i rap kan godt koste jobbet som danser.

Da vi havde boet i lejligheden, som kun var på to et halvt værelse i ni år, gik jeg ind til boligselskabet for at høre, hvad muligheder der var for at få en større lejlighed. Først talte jeg med en kontordame, som ikke kunne love noget. Det var pokkers, tænkte jeg, når jeg havde været skrevet op i så mange år, så jeg bad om at tale med direktøren, som dengang hed Salicath. Han tog pænt imod mig, og jeg forklarede, at min kone var i femte måned med barn nummer to. Han lovede at kigge på sagen, og der gik ikke mere end en måned, før vi fik tilbudt en større lejlighed – atter en gang i stuen, så det var vi ikke interesserede i – og efter endnu en måned blev denne lejlighed på 10. sal ledig. Vi kunne så flytte to etager op, og 14 dage efter, at vi var flyttet ind, fødte Ulla vores anden datter. Det var som sagt i 1969, og her har vi boet lige siden, altså i 45 år. Selvfølgelig har vi i tidens løb tænkt på, om vi skulle blive i lejligheden, men vi har et pragtfuldt sommerhus oppe ved Ordrup Næs, og det har været en fin kombination. Kort fortalt har vi altid været fantastisk glade for at bo her på Bellahøj. Vi hører til de heldige og lykkelige – vi har været forskånet for større lidelser og har optimismen og livsglæden i behold.

I har udsigt til stort set hele byen.

— Thor: Ja, vi nyder det privilegium, at vi har en sydvendt 10.-sals lejlighed – det er jo ikke alle beskåret.

godt kan forstå er nødvendigt af hensyn til de mennesker, der er ramt af fugt. Man har regnet ud, at vi kan spare 300-400 kroner om måneden i varme, og det lyder jo dejligt, men med en husleje-stigning på 1.500-2.000 kroner om måneden hænger det i mine øjne ikke sammen. Det er min holdning til sagen, men når det er sagt, så tror jeg nok, at vi har forladt stedet, når de går i gang, enten på den ene eller den anden måde, for jeg er 82, og Ulla er 81 år.

Jeg ved, at du stadig arbejder i en alder af 82. Det er ret usædvanligt – må jeg spørge, hvad du arbejder med?

— Thor: Ja, jeg arbejder stadig, selv om jeg ikke ønsker at slægte hr. Mærsk på. Jeg arbejder i et shippingfirma, som har til huse lige ovre på Håbets Allé. Det er et internationalt operatørfirma, hvilket vil sige, at vi ikke selv ejer skibe, men chartrer skibe og booker laster og kombinerer de to ting. Jeg var først 38 år i et nu hedengangent rederi, hvor jeg kom i lære efter at have taget første del af jura-studiet, og der arbejdede jeg med de juridiske sager og søfartssager – det man på godt dansk kalder *trouble shooting*. Da jeg fyldte 60, blev jeg så headhuntet til det firma, hvor jeg nu har været i 22 år. Jeg har lige fejret 60-års jubilæum inden for shippingbranchen – men jeg har ikke hørt fra dronningen.

Når jeg har fortalt, at jeg boede på Bellahøj, så sagde folk altid: »Der må være en fantastisk udsigt – må jeg ikke komme med dig hjem og se«. Det er lige før, vi kunne forlange entré.

Når det er solskin og klart vejr, kan vi se *Turning Torso* i Malmø og Barsebäck, og vi kan også se, når de store cruisere lægger til ved Langelinie. Den anden vej kan vi se ud til Ballerup, Herlev Hospital og Høje Gladsaxe. Og hvis vi kigger stik syd i klart vejr, så kan vi se helt til Stevns. Nogle dage kommer jeg i tanker om, at jeg vist ikke har fået kigget ud ad vinduet, og så tager jeg lige en runde. Dengang jeg endnu mødte klokken otte om morgenen, var det pragtfuldt at stå op, når solen stod som en rød kugle i horisonten. Vi har virkelig haft mange fine oplevelser på grund af udsigten.

Har I venner i bebyggelsen?

— Thor: I årenes løb har vi haft mange gode venner, og når jeg siger har haft, så er det, fordi vi var unge mennesker, dengang vi flyttede ind her, og der var andre unge mennesker, som vi fik god kontakt med. Da vores børn begyndte at gå i skole, lærte vi skole-børnenes forældre at kende, og det betød, at vi kendte familier i flere forskellige blokke. Andre har vi ligefrem haft venskaber med, blandt andre en god veninde, der bor på 6. sal. Vi har været venner i omtrent 40 år, og vi ses stadig. Vores yngste datter blev veninde med hendes datter – og de er stadig venner den dag i dag – og flere af vores ældste datters venners forældre bor stadig på Bellahøj.

Hvordan er naboskabet i dag?

— Thor: Man kunne tro, at der er et generelt sammenhold i sådan en blok, men det er der ikke, og grunden er, at man sjældent møder de andre beboere. Der er beboere, som jeg ikke har set i et år, fordi vi tilfældigvis ikke går og kommer på samme tidspunkt. Det er også et spørgsmål om tilfældigheder, om man lige møder mennesker med en kemi, der passer. Man lærer jo folk at kende ved at hilse pænt på hinanden og måske udveksle et par bemærkninger, men der bor altså også mennesker her, som, til trods for at man har mødt dem i årevis, ikke hilser. Jeg synes, det er naturligt at hilse, når man passerer hinanden på trappen, og det er lykkedes mig efter lang tid og ihærdig indsats at få to tilhyllede damer til at sige hej – og så siger jeg selvfølgelig også hej.

Altså, de er jo søde og flinke, det er ikke det, men jeg tænker ofte på, hvem der skal tage initiativ til integration – er det mig, der skal være udfarende og prøve at få folk til at integrere sig, eller er det dem, der skal gøre noget for at integrere sig? Der er for eksempel en pakistansk familie, som vi har meget fin kontakt med og taler meget sammen med, og der er mange andre, som gør en indsats. Det er ikke en generalisering fra min side, det er bare en undren. Jeg er ked af, at der ofte sidder en flok unge nede på trappen – ikke fordi de sidder der – men fordi de er henvist til at sidde der. Da vi var unge, var vi glade, hvis vores børn havde skolekammerater med op i lejligheden, for så følte man, at nu var der gang i den – liv og glade dage. Jeg tænker på, hvorfor sådan fire-fem unge mennesker ikke kan gå hjem til hinanden og være sammen. Jeg tror, det har noget at gøre med normer og traditioner.

Hvad tænker du om den planlagte renovering?

— Thor: Jeg synes, det er vigtigt at bibeholde arkitekturen, og derfor må man gennemføre renoveringen uden at ændre den ydre struktur. Det er måske nok rimeligt at isolere blokkene, hvilket jeg

En dag opdagede vi, at der er forskel på alle bygningerne

De fem unge – Niels, Laurits, Emma, Shaun og Mikkel – har delt en penthouselejlighed siden oktober 2014.

Hvordan var jeres forventninger til at flytte ind et sted som Bellahøj?

— Laurits: De var ret høje, men vi var også lidt nervøse for, hvordan det skulle fungere i dagligdagen, fordi rumfordelingen er lidt mærkelig i denne her lejlighed, hvor nogle rum er kæmpestore, og andre er ret små. Vi sagde faktisk nej til den i første omgang, da vi havde været ude at kigge på den, men endte så med at sige ja alligevel. Det var også lidt på grund af prisen, for huslejen er jo høj: 16.250 kroner om måneden. Derfor ville vi gerne have, at der kunne bo en femte beboer fast, og det er lidt svært i forhold til rumfordelingen.

Hvordan har I fordelt værelserne mellem jer?

— Niels: Det er mit navn, der står på lejekontrakten, så det er mig, der bestemmer. Nej, spøg til side, vi har fordelt dem efter, hvad folk kan betale, så jeg har det mindste værelse, fordi jeg betaler den mindste del af huslejen.

Hvorfor valgte I at flytte lige præcis til Bellahøj?

— Niels: Det var lidt i mangel af bedre eller rettere, det var lidt af et tilfælde, for ingen af os kendte til området på forhånd.

— Laurits: Det sjove er, at jeg er vokset op på Nørrebro, og alligevel kendte jeg ikke til Bellahøj. Faktisk var vi overrasket over reaktionen fra vores forældre og andre fra deres generation, da vi fortalte, at vi skulle flytte hertil, fordi de var vilde med ideen. De fortalte, at det var et sted, som alle københavnere kendte, og at der var meget hype omkring det, da de var børn.

— Niels: Jeg var egentlig også helt vildt overrasket over, at der kom så mange mennesker på besøg til Arkitekturens Dag 1. oktober og over Jan Søndergaards begejstring over stedet – det virkede, som om han havde fået en åbenbaring.

Hvor kender I hinanden fra?

— Niels: Vi mødtes på Krogerup Højskole og begyndte at snakke om, at det kunne være fedt at flytte sammen. Så man kan sige, at vi fortsætter højskolen, og jeg synes, at det bliver bedre og bedre at bo sammen og at bo her i dette område. Første gang vi var ude for at se lejligheden, syntes jeg, at det lignede en ghetto med nogle meget kedeligt udseende bygninger. Da vi gik rundt sammen med arkitekterne på Arkitekturens Dag, gik det op for mig, at der var forskel på bygningerne, og nu synes jeg, at her bliver rarere og rarere, i takt med at vi lærer området at kende.

— Emma: I begyndelsen var vi ret negative, men det var så overraskende at se lejligheden, da den var blevet sat i stand og var klar til indflytning.

Har I haft lejlighed til at møde jeres naboer?

— Niels: Ja, da vi skulle holde housewarming, gik vi ned til dem, der bor nedenunder, for at fortælle, at vi skulle holde fest. Der bor en ældre kvinde, og hun syntes, det var en god ide at holde fest, og hun klagede heller ikke over, at vi larmede – hun havde faktisk ikke hørt os overhovedet, så vi spekulerede på, om hun mon hører dårligt, men hun har været meget positiv over for os.

— Laurits: Vi fik dog en klage, efter at vi havde sat en seddel op nede i opgangen, hvor vi skrev, at vi ville slutte festen klokken 3. Så var der nogen, der havde tilføjet, at vi ikke måtte holde fest helt til klokken 3 – vi skulle stoppe klokken 24. Det valgte vi at ignorere, men skrev vores telefonnumre på, så de kunne ringe, hvis det blev for meget. Efter festen fik vi så en kopi af vedtægterne, og det var det, der var ingen, der sagde noget til os.

— Shaun: Det er faktisk ret sjældent, at vi møder nogen på trappen, og det er også sjældent, at folk hilser, når vi så møder nogen.

— Emma: I begyndelsen sagde jeg hej til folk, når jeg mødte nogen i elevatoren og spurgte, hvor de boede – det var de vist ikke vant til.

Er I alle studerende?

— Niels: Jeg læser sociologi.

— Shaun: Jeg går på kokkeskolens grundforløb og er lige begyndt i praktik.

— Laurits: Jeg regner med at begynde at læse byplanlægning fra næste år, hvilket forekommer helt oplagt, når jeg nu bor her.

Er det hårdt for jer at betale den høje husleje?

— Emma: Det er egentlig ikke så mange penge til hver, når man tænker på, at der er mange unge studerende, som betaler 4.000 kroner bare for et værelse i København. Her betaler jeg 3.700 kroner, men har på en måde en hel lejlighed.

— Shaun: Jeg synes, det er meget dyrt sammenlignet med Skotland, hvor jeg kommer fra. Jeg tror, at jeg kunne få en hel lejlighed for mig selv for de samme penge i Skotland – så jeg er lidt chokeret.

Hvad ser I frem til ved at bo her?

— Niels: Jeg glæder mig til en sommer på altanen. Men jeg vil også gerne sige, at jeg ikke har haft nogen dårlige oplevelser overhovedet, mens vi har boet her.

— Emma: Jeg tror, det bliver fint, når vi lærer området og vores naboer rigtig godt at kende. Jeg havde godt hørt om Bellahøj – men jeg vidste ikke, at det var et berømt sted.

Projektkonkurrenzen

Facadens udtryk forstærkes af den omhyggelige detaljering og af slagskyggernes dramatiske virkning.

Baggrund og mål

I 2013 indstillede Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur Bellahøjbebyggelsen til fredning. Det Særlige Bygningssyn drøftede indstillingen, og Kulturstyrelsen besluttede derefter at stille fredningen i bero og i stedet indlede et samarbejde med de fire boligorganisationer på Bellahøj, Københavns Kommune og Landsbyggefonden om at fremtidssikre bebyggelsen. Samtidig gik boligorganisationerne i gang med at formulere en fælles vision:

»At genskabe Bellahøj som et boligområde med en stærk identitet, hvor beboerne er stolte af at bo, og hvor andre drømmer om at flytte hen. I tråd med bebyggelsens historie skal Bellahøj have attraktive fysiske rammer for det gode og sunde boligliv. Bellahøj skal have en god sammenhæng til den omkringliggende by«.

Boligorganisationerne havde tidligere søgt Landsbyggefonden om støtte til at gennemføre en helhedsplan, hvor renovering af facaderne udgør den mest omfattende del. Landsbyggefonden gav tilsagn, der også omfattede støtte til fornyelse og forbedring af udearealerne og til at etablere mekanisk ventilation med varmegenvinding.

Konkurrence og bevaringsværdier

I januar 2014 udskrev de fire boligorganisationer på Bellahøj – AAB, AKB, fsb og SAB – en projektkonkurrence i samarbejde med Kulturstyrelsen og Københavns Kommune og indbød fire teams til at komme med forslag. Målet med konkurrencen var at få ideer til, hvordan Bellahøjbebyggelsen i årene fremover kan renoveres og revitaliseres, således at den atter kan indtage rollen som et ikonbyggeri af høj boligmæssig og arkitektonisk værdi. Ganske som den oprindelige konkurrence 70 år tidligere i 1944 havde udstukket de overordnede rammer for den videre bebyggelse af området, havde konkurrencen i 2014 som mål at omsætte visionen i en overordnet arkitektonisk ide, der kan danne ramme om den senere projektering i de enkelte boligorganisationer.

Konkurrencen forudsatte, at den overordnede ide tager afsæt i og forholder sig til de bærende bevaringsværdier, som bebyggelsen rummer. Det overordnede greb, der underlægger alle punkthuse en fælles ide, struktur og materialitet, resulterer i et ensartet og helhedsorienteret arkitektonisk udtryk – når bebyggelsen opleves på afstand. Oplevet på nært hold træder de individuelle udformninger af facader og altaner, der skaber variationer inden for den overordnede arkitektoniske ide, tydeligt frem. Dette forhold er en af bebyggelsens væsentligste bærende bevaringsværdier, som naturligvis tænkes fastholdt. Det samme gælder landskabets overordnede træk, de grønne græssletter mellem bygningerne, åbenheden mod mosen, friluftsteatrets store grønne scene, de klippede lindealléer og det fælles grønne anlæg mellem de to dele af bebyggelsen. De er alle bærende landskabelige værdier, som skal bevares.

Identitet og stolthed

Visionens to begreber ‘identitet’ og ‘stolthed’ agerede pejlemærker for konkurrencens ambition om ved hjælp af arkitektonisk bearbejdning og fysisk renovering at genskabe Bellahøj som et boligområde, som beboerne identificerer sig med og er stolt af at bo i. Det var derfor en central opgave i konkurrencen at definere, hvad stedets bærende identitet fremover skal bygge på, og sikre, at den bliver så klart formuleret, at den kan styre fremtidige beslutninger. Identiteten skal kunne rumme nye tendenser og skiftende tiders forskellige behov, ligesom detaljer skal kunne ændres, uden at det rækker ved den overordnede identitet. Omvendt er det lige så vigtigt, at identiteten tager udgangspunkt i såvel de bevaringsværdige fysiske elementer som i de værdier og tanker, Bellahøjbebyggelsen blev skabt på. Identiteten er med andre ord en grundlæggende del af projektets hovedide.

En væsentlig ingrediens i identiteten er stolthed. Da Bellahøj var nyopført, var der høj status i at bo i området, beboerne passede på stedet og fortalte gerne andre om dets kvaliteter. Håbet bag konkurrencen var, at en renovering kan medvirke til at genrejse denne stolthed, således at nuværende og kommende beboere oplever, at de er en del af noget værdifuldt, og at de dermed ganske som i gamle dage får lyst til værne om stedet. Beboere, der føler ejerskab, er den bedste fremtidssikring af et boligområde.

Den lyserøde altan bevidner, at her bor mennesker, der holder af at sætte deres eget præg på boligen.

Betonfacadernes rytmiske
facadekomposition indrammes
af vedbundens uforudsigelige
klatren op ad bygningen.

Bygninger og landskab

Konkret efterlyste konkurrencen forslag til, hvordan bygningernes facader og klimaskærm kan renoveres, så bevaringsværdierne består, samtidig med at en ny energiteknisk og driftsmæssig forståelse kan tænkes ind i den arkitektoniske bearbejdning. Lige så vigtigt var, at løsningen er intelligent og effektiv, opbygget af gode og sunde materialer, og at den har et langsigtet økonomisk perspektiv for øje. Forslaget skulle tage udgangspunkt i de forskellige bygningers individuelle behov og arkitektoniske udtryk på en måde, der samtidig sikrer en fortsat stærk og sammenhængende arkitektonisk identitet i bebyggelsen under ét. Teknisk skulle der indarbejdes forslag til, hvordan klimaskærmen kan udskiftes eller ændres, så den fremover som minimum opfylder kravene i BR 10 om U-værdier og desuden løser de nuværende problemer med træk og skimmelsvamp.

Den landskabelige disponering af bebyggelsens udearealer fordrede nytænkning, der, når helhedsplanen realiseres, vil resultere i gode opholds- og udfoldelsesmuligheder for en mangfoldig og sammensat beboergruppe. Ambitionen var at få bud på sammenhængende, trygge og attraktive udearealer som ramme om forskellige former for fællesskaber. Det gjaldt ikke mindst udformningen af de nære arealer omkring bygningerne. Et særligt krav var, at de nye tiltag tænkes sammen med og forholder sig til de oprindelige landskabelige kvaliteter. Endelig bad konkurrencen om bud på, hvordan der kan skabes en bedre sammenhæng til resten af København.¹

Bellahøj genfortælles

Resultatet af konkurrencen forelå i juni 2014. Vinderforslaget under titlen ‘Bellahøj genfortælles’ er udarbejdet af et team bestående af Henning Larsen Architects som totalrådgiver og med Erik Møller Arkitekter, GHB Landskabsarkitekter, Orbicon og Rekommanderet som underrådgivere. Forslaget vil genskabe Bellahøj som en meningsfuld fortælling og som et meningsfyldt ikon:

Kompositionen af trappetårnets glasfacade er detalje- og oplevelsesrig med sine felter af transparente og lukkede partier. De vandrette lameller skjuler luftslusen mellem trapperum og lejligheder.

»Vi anvender et greb, der er funderet i fortiden, sigter efter fremtiden og forholder sig til samtiden med et perspektiv på udfordringer, trends, holdninger og samfundsmæssige idealer samt byggeteknik, teknologi osv. Ideen er at gentage historien, så genskabelsen af Bellahøj igen bliver et symbol på fremskridt – i en samtidig kontekst, så både fortælling og ikon igen giver mening«.

Hovedstrategien er at forstå, fortolke og formidle bygningernes og områdets værdier, hvilket skal lykkes gennem at genskabe og forstærke bygningernes indbyrdes sammenhæng og individuelle udtryk. Til grund for strategien ligger en systematisk kortlægning og værdisætning af hver bygning, som skal sikre, at bygningerne udvikles ud fra bevaringsværdiernes præmisser, og at området rummer en fortsat sammenhængskraft. Kortlægningen og værdisætningen definerer, hvordan hver bygning kan renoveres, og for at skabe entydighed i indsatsen opererer forslaget med tre begreber:

At genskabe eller rekonstruere det, der findes, men i en bedre tilstand og med forbedrede egenskaber.

At forny eller forbedre det, der ikke længere er tidssvarende, eller som rummer et bomæssigt potentiale.

At tilføre elementer, som genererer nye funktionelle egenskaber i lejligheder, bygninger og fællesarealer.

Konkret opererer forslaget med at udskifte alle facader, både tunge og lette. De eksisterende facadefliser og den bagvedliggende isolering af lecabeton fjernes og erstattes af nye facader med samme geometri, som de eksisterende. Som ny facadebeklædning foreslås demonterbare betonfliser, monteret på en skeletkonstruktion af stål. Facadeflisernes materialitet og farvenuance skal svare til de eksisterende fliser, men støbes som en hybrid med formstøbning i beton på en underliggende overflade i glasfiberarmeret beton. Bag fliserne isoleres med 100 millimeter PUR-isolering med høj ydeevne. De to Kalltonhuse foreslås genskabt med facader af tegl-skaller efter samme princip«.²

Vinderforslag vurderet

I sin betænkning skriver dommerkomiteen blandt andet, at vinderforslaget er udpeget som det bedste på grund af sin strategi, der angiver de overordnede retningslinjer for renoveringen, og som vil kunne styre alle beslutninger og prioriteringer fremover. Vinderforslaget bliver især fremhævet for sin analyse, forståelse og indlevelse og for at påvise, at en udvendig efterisolering ikke alene er teknisk mulig, men også rummer størst arkitektonisk og æstetisk potentiale. På den anden side pointeres, at der er en betydelig arkitektonisk udfordring i at forsøge ikke bare at restaurere, men også ajourføre og transformere en boligbebyggelse, for boligvisionen skal 'restaureres', hvis den skal forblive bevaringsværdig. Også grundtankerne i den oprindelige landskabsudformning er analyseret, værdisat og vægtet i forhold til den overordnede bebyggelses- og landskabsplans skala, hvilket har afdækket en række slørede landskabelige kvaliteter. Dommerkomiteen skriver afslutningsvist i betænkningen, at forståelsen for og genskabelsen af de oprindelige landskabsarkitektoniske tanker i samspil mellem bebyggelse og park er et væsentligt udgangspunkt for den videre proces i behandlingen af udearealerne omkring Bellahøjbebyggelsen.³

Bellahøjbebyggelsen inden den var helt færdiggjort.

Samtale med formand for dommerkomiteen Rolf Andersson, arkitekt MAA, byggedirektør KAB og fagdommer Jan Søndergaard, professor og arkitekt MAA om tankerne bag og resultaterne af projektkonkurrencen om Bellahøj.

At bære stoltheden videre

— Rolf Andersson (RA): Svenn Eske Kristensen lavede en boligbebyggelse i 1955 i Hvidovre, som i realiteten er Bellahøj lagt ned, og selv om den er helt stram, rummer den også poesi. Der står en indgangsskulptur ved bebyggelsen, som består af et af de beton-elementer, bebyggelsen er opført af, og den fortæller historien om et betonelementbyggeri. Jeg synes, det er fantastisk, at man lader byggeteknikken være det, der introducerer en bebyggelse. Svenn Eske Kristensen, som efter min mening har tegnet den smukkeste del af Bellahøj, har gjort sig mange tanker om det industrialiserede byggeri, og han formulerer i en artikel fra 1950'erne nogle refleksioner over midlertidigheden af ting, og om at de skulle kunne forandres over tid. Det var meget tænksomme mennesker, der udviklede boligbyggeriet i den periode, og de gjorde sig dybe overvejelser over, hvor samfundet var på vej hen. Jeg synes, at det er værd at huske på den del af historien, når vi nu skal til at omdanne bebyggelsen.

Hvor er de bærende kvaliteter i vinderforslaget?

— Jan Søndergaard (JS): Det er på en måde et radikalt forslag, fordi det postulerer, at man kan genskabe Bellahøj. De klassificerer Bellahøj og giver stedet forskellig status og prøver derpå at analysere, hvor man skal gribe ind. Det er jo i sig selv meget smukt, selv om man måske godt kan være lidt i tvivl om analysernes resultat. Jeg er ikke enig med dem i klassificeringen, men de er visionære på det organisatoriske og strukturelle plan.

— RA: Her i KAB synes vi, at klassificeringen er god, og at metoden er fantastisk. Der hvor det bliver rigtig svært, er at gå fra analyse til konkret forslag, men vi skal huske på, at vinderholdet skal være en slags vejledere og skal ikke selv designe. Man skal altså ikke tro, at Bellahøj kommer til at se ud præcis sådan, som de visualiserer. Derimod skal man bruge den metode, de anviser, til at lade fire teams af forhåbentlig meget dygtige arkitekter komme med forslag til, hvordan man praktisk kan gennemføre en omdannelse.

— JS: Man kan godt sige, at det er det eneste projekt, som læner sig op ad det visionære udgangspunkt, som Bellahøj oprindeligt havde. De opfordrer til at anvende en helt ny byggeteknik, nemlig forstøbning på fiberarmeret underlag, og de ved, at det kan lade sig gøre. Det interessante er, at de viderefører traditionen med at bruge byggeteknikken til at virkeliggøre en arkitektonisk vision.

Hvad handler renoveringsproblematikken på Bellahøj overhovedet om?

— RA: Bebyggelsen er i orden i sin grundsubstans, men der er nogle fundamentale byggetekniske problemer, som er ubærlige, og dem er vi nødt til at håndtere. Og det rejser selvfølgelig det principielle spørgsmål – hvad er vi i gang med med denne omdannelse? Det giver anledning til at tænke over, om vi skal lave en museal bevarelse, eller om vi samtidig kan tilføre nogle boværdiforøgende elementer? Er der nogle ting, som gav mening i 1950'erne, og er opfattelsen af dem en anden i dag? Det kan jo handle om lysindfald

og om boligstørrelser. Er det muligt at skrue på håndtagene, når der dels er store bevaringsværdier i bebyggelsen, og dels dybest set er tale om gode boliger? Som ramme om et liv, duer de ganske godt, men hvis man skulle begynde forfra og bygge 1.200 boliger – ville man så bygge en symfoni af højhuse i dag? Nej, det kunne man aldrig drømme om – det ville være et helt besynderligt valg i dag.

— JS: Det ved jeg nu ikke, om jeg er enig i. Husene er jo ikke så høje, og der er jo stadig væk kontakt ned til jorden, selv om de er i 12 etager. Jeg synes ikke, at Bellahøj er høje huse, det er punkthuse, og jeg mener, at det er nogle fantastiske landskabsrum, som ligger omkring klodserne. Der er en intimitet i de rum. Jeg gik en tur derude en aften, og da slog det mig, at opgangene er en slags klimazone, en overgang mellem inde og ude. Jeg synes, det er fantastisk at komme ind i de ventilerede opgange og opleve den zoneinddeling, hvor man akklimatiseres og introduceres til en stigende grad af privathed.

Er det en særlig behændig situationsplan, som gør hele forskellen?

— JS: Ja, jeg synes, den er pisseflot, og man bliver helt varm om hjertet, når man færdes derude. Jeg har lagt mærke til, at der tit står folk oppe i penthouselejlighederne og rundt på altanerne og kigger ned i området og følger med i, hvad der foregår på legepladsen.

— RA: Jeg er med hele vejen, når vi taler om, at det er en unik bebyggelse, og at den historisk repræsenterer drømmen om det gode liv, vi alle skulle til at leve. Bebyggelsen er den første manifestation af den tankegang. Den er samtidig meget socialdemokratisk med sine tanker om lighed. Der er mange drømme projiceret ind i bebyggelsen, og det er gjort ubegribeligt elegant. Jeg vil bare sige, at der er nogle ting, som gør, at vi handler anderledes i dag. Vi kan i hvert fald se, at vi har en trivselsudfordring de steder, hvor vi bygger højt.

Gaven ved at bygge i højden er, at man får parken. Omvendt er prisen de klimatiske problemer med for meget vind. Nogle af forslagene i konkurrencen har forsøgt at beskrive, hvad der skal ske med de nære opholdsarealer omkring husene. I mine øjne er det rene postulat, fordi der ikke kommer til at være mennesker. Vi søger læ, ly, varme og sol, og det er svært at opnå omkring husene på Bellahøj.

I den ene ende af bebyggelsen ligger der jo daginstitutioner i lave pavilloner, og hvis de i stedet ejede stueetagen i boligblokkene, ville der være noget børneliv, som kunne aktivere hele den grønne flade. Nu sidder vi jo og drømmer, for vi ved begge to, at det er hinsides al økonomisk realisme. I dag er der mennesker, som bor i de nederste etager, og de betaler altså en husleje.

Er der reelt så meget fællesskab på Bellahøj, at der er behov for at bruge de nederste kvadratmeter til at dyrke fællesskabet?

— RA: Når vi bygger nye bebyggelser, indretter vi ofte fælleshuse. Problemet er, at fælleshuse er udtryk for drømme og længsler hos de projekterende arkitekter og administratorer, for i den virkelige verden dejser beboerne om i sofaen og ser Eurosport i fjernsynet, når de kommer hjem om aftenen. Fælleshusene bruger de til at holde deres 50-års fødselsdag, hvilket altså vil sige, at de kun er i aktiv brug fredag og lørdag – og døde lokaler er en slags fallit-erklæring. Selvfølgelig kan 1.200 lejligheder sagtens fylde ét fælleshus, men hvis man udlægger fælleslokaler i alle blokke, vil de bare stå tomme det meste af tiden.

Hvordan er de to begreber ‘Identitet’ og ‘Stolthed’ grebet an i vinderforslaget?

— JS: De beskriver alle gennembruddet og optimismen efter krigen med det byggetekniske nybrud og de første betonbyggerier. For mig er det mest fascinerende dette fodaftryk, som bebyggelsen sætter, som C.Th. Sørensen så bruger til at skabe en samlet plan – det var jo et samarbejde mellem de fremmeste arkitekter og ingeniører.

— RA: Og er det ikke lige netop den stolthed, der skal bære det videre? Jeg synes, at mange af vores almene boligbebyggelser har en besynderlig historieløshed – og her har vi jo rent faktisk en historie, som både handler om tilblivelsen af bebyggelsen og om dens rolle som semimondæn. Denne storytelling om bebyggelsen skal man tage med sig, og den skal kunne læses i den renovering, vi skal lave. Vi skal huske at fortælle folk, også nye tilflyttere og andengenerationsindvandrere, at de bor et sted med historisk værdi. Og det skal vi, fordi de ikke har haft rejsen med. Hvis de begynder at fatte, at der er tale om et særligt sted, så kan vi lykkes med at bære stoltheden videre.

— JS: Man må dog også sige, at området, som det står i dag, ikke inviterer indenfor. Det er et lukket område, selv om der ikke er hegn omkring, og det allerbedste vil være, hvis det kan lykkes at integrere hele området i de københavnske cykelruter. Det er rigtig godt set, at området skal have en kobling i hver ende, der gør det til et sted i byen, som eksisterer i folks bevidsthed. Hvis man nu fik etableret en mere almen adgang til området, således at det indgik i byens overordnede infrastruktur, så tror jeg, at det ville have en meget opdragende virkning på folks opfattelse af, hvad det vil sige at bo alment.

Efterisolering – skal det være inde eller ude?

— RA: Når det kommer til efterisolering, så kan jeg endnu ikke huske et eneste eksempel på indvendig isolering, der er gået godt, og derfor er vi allergiske over for det. Et af forslagene postulerede, at det godt kunne løses med indvendig isolering, og vi skal fortsat eksperimentere med det, fordi vi også administrerer fine bygninger med blanke mure. Men her er der altså tale om 1.200 lejligheder – det kalder jeg et storskalaeksperiment, så det er måske ikke lige her, man skal begynde med det. Derfor var vi så heldige, at ikke alene vinderforslaget, men også et par af de andre forslag, viste, at det kunne lade sig gøre at lave udvendig efterisolering uden radikalt at ændre bygningernes proportioner. Ét er, at man teoretisk godt kan forestille sig indvendig isolering, men udfordringen er, at der bor folk i lejlighederne, og de borer huller og hænger billeder op. Selv om man fortæller dem, at de ikke må, så gør de det alligevel, for sådan er mennesker. Noget andet er, at indvendig isolering ville forvandle samtlige lejlighedernes indvendige proportioner, fjerne eksisterende overflader og ændre vindueslysningerne – der er så mange ting, hvor indvendig isolering ville være et overgreb«.

Hvad med patina i de nye facader?

— RA: Det kunne være en god diskussion, om man overhovedet skal give facaderne kunstig patina, for bebyggelsen har formentlig stået helt hvid og flot fra begyndelsen. Skal man ikke lade facaderne fortælle historien om, at der er lavet en omdannelse? Der er noget fup og fidus i at præpatinere – det bliver sådan lidt *shabby chic*.

Facaderne skal stå ved, at det nu er version 2.0. Vinderforslagets kvalitet er, at der er forskellige bygninger med forskellige kvaliteter, som skal værnes om på forskellige måder. De bygninger i Bellahøj Syd, som Dominia tegnede, er meget enkle i udtryk, og der kunne man måske godt lave et decideret løft. Altså en genfortolkning af det udtryk, som de burde have haft tilbage i 1952, en addering af værdi – ville det være kriminelt? Vi lider ikke af berøringsangst, vi vil gerne skabe bedre lysindfald og er egentlig usentimentale, bare det bliver fedt.

— JS: Det handler om at lægge sig i forlængelse af den ånd, der er i huset, og man kan godt løfte det, hvis bare man bevarer den samme ånd. Det store problem i sådan en opgave er, hvis man ikke har forstået projektet, så man smadrer det fuldstændigt. Hvis man har forstået det, så kan man i virkeligheden lykkes med at opkvalificere det. Man kan håbe på, at de arkitekter, som deltager i næste step, er så dygtige, at de kan se og indse disse ting.

— RA: Alle fire forslag – inklusive bevaringsforslaget – gjorde op med, at der er for lidt lys i dagligstuen, og foreslog derfor at fjerne brystninger i altanerne for at trække noget mere dagslys ind. Det kan lade sig gøre, fordi det ikke for alvor bryder med hovedgrebet, men giver noget værdi i boligen. På grund af glasteknologien, der har udviklet sig i løbet af 50 år, er det muligt at optimere dagslyset – og det ville jo være åndssvagt at gå glip af den mulighed.

— JS: Ja, det er jo netop i bebyggelsens ånd, der jo havde som ambition at skabe lyse boliger. Hvis man går rundt i bebyggelsen, vil man jo ikke bemærke det. Der er jo ingen grund til at fornægte, at vi ved mere i dag end for 50 år siden.

— RA: Der findes nye produkter og teknologier i dag, som vil kunne gøre glastårnene til det, man gerne ville have gjort i 1950'erne, hvis teknologien havde været til rådighed. Da det går op for os i dommerkomiteen, at den udvendige efterisolering ikke vil ændre proportionerne, indser vi, at den tunge bygnings møde med den lette glasbygning bliver mindre problematisk. Her mener jeg, at vi har fået en gave med vinderforslagets bud på en fiberbeton til facaderne, og det fine er, at de også foreslår en PUR-isolering, som er mere effektiv. Der skal selvfølgelig laves nogle forsøg i 1:1, hvor vi skræller noget af den eksisterende betonfacade af og tester den nye facadekonstruktion, så vi kan vurdere, hvor godt de forskellige lag i konstruktionen er limet sammen.

Kan renoveringen af et ikonisk byggeri pege ud over sin egen fysiske ramme – ligesom byggeriet gjorde for 50 år siden?

— JS: Jeg er ikke i tvivl om, at den vil gøre netop det. Jeg tror, at der er nogle iboende kvaliteter, som har meget større betydning, end vi tillægger dem. Et eller andet sted må der være noget fra den tid, hvor Bellahøj blev bygget, som vi stadig har brug for. Vi skal passe på med ikke at smide det hele ud med badevandet, så det ikke kun handler om effektivitet og økonomi. Bellahøj har måske mere på sinde, end vi umiddelbart tillægger den.

— RA: At omdanne et bestående byggeri er svært. Vi har været tvunget til at tænke os om, og det er vel hele renoveringsprojektets store kvalitet – dette, at fire store almene boligadministratorer og fire væsentlige tegnestuer er blevet tvunget til at reflektere over, hvad vi vil sætte i gang, vil sprede sig som ringe i vandet. Jeg tror, at det vil blive en gængs metode at diskutere værdierne og definere, hvad der er umisteligt, inden man går i gang med at renovere.

— JS: Det sjove er jo, at tilblivelsen af bebyggelsen var baseret på nøjagtig den samme grundholdning, og renoveringen bliver en opfølgning af den tankemåde.

Grødslotte uden elevator

På sin vis fik Bo Bojesen ret i sine forudsigelser, huslejen *blev* meget høj, og der *var* problemer med elevatorerne. Det er en almindeligt kendt historie, at bebyggelsen lynhurtigt fik øgenavnene 'Grødslottene' eller 'Havregrødsbusene', angiveligt fordi beboerne ikke havde råd til at sætte andet end grød på bordet, når huslejen var betalt. Af de mange nygifte par, der flyttede ind, da bebyggelsen var helt nyopført, er der stadig nogle få tilbage i dag, og de kan berette om, hvorledes de ud af en månedlig indtægt på knap 1.000 kroner måtte lægge 300 i husleje, hvortil kom betaling for varme. Mange havde reelt ikke råd til at bo på Bellahøj

de første år, men de fik det til at løbe rundt på den ene eller anden måde, også uden at der måtte grød på bordet. Dengang i 1950'erne lød mottoet nemlig: »*Man skal bo godt, spise godt og klæde sig efter evne*«, eller i en anden udgave: »*Man skal bo over evne og leve under evne*«. I dag er det vist ofte omvendt.

I flere af blokkene virkede elevatorerne endnu ikke, da folk begyndte at flytte ind – det var nu ikke på grund af blæsevej – men fordi de ikke var færdigmonterede. En af de beboere, der flyttede ind i kollektivhuset 1. april 1953, husker tydeligt, at det var i ugen lige op til påske, så ud over at slæbe møbler

op på 5. sal, måtte hun – der var gravid – også løbe mange gange op og ned ad trapperne for at hente forsyninger til påskefrokosten, der skulle indtages i det nye hjem. I andre af bebyggelsens blokke går der historier blandt beboere om, at elevatorerne faktisk virkede fint helt fra begyndelsen – bare ikke, når det var flyttedag. Varmemestrene tog nemlig påbuddet om, at elevatorerne kun måtte bruges til personbefordring helt alvorligt, og lukkede ned for dem, når det var flyttedag, så de nye beboere blev tvunget til at bære deres bohavede op ad trapperne.⁴

Bo Bojesen gjorde sig ved flere lejligheder lystig over det nye byggeri, blandt andet i *Politiken* 18. juli 1954: "Dansk Bjergklub har faaet helt nye muligheder for medlemstegning. Beboerne kan ikke bruge elevatorerne, naar det blæser: Farvel, lille far, jeg haler kurven op, naar du har været hos købmanden og jodler dernede".

Grundideen bag det at bo alment er fællesskabet

Ann Petersen har boet med sine tre børn på Bellahøj siden november 2008.

— Jeg flyttede hertil, for at mine børn kunne komme tættere på deres skole. Jeg havde søgt lidt af hvert, og da jeg så denne her lejlighed, tænkte jeg, at der var en fed udsigt. Det var vigtigt for mig, at den lå højt oppe, havde god udsigt og godt lys og med luft omkring og grønne områder. Jeg har arbejdet i fsb for mange år siden, så man kan godt sige, at jeg kendte Bellahøj indefra på forhånd. Desuden kendte jeg faktisk også Dan Fink, der jo var arkitekt på AAB's afdeling. Han havde gået på Sorø Akademi, og det havde jeg også, og fordi vi begge var medlemmer af en gammel-elev-forening, mødtes vi til frokoster af og til, lige da jeg var blevet student. Så jeg kendte også bebyggelsen gennem det, han havde fortalt.

Du er formand for afdelingsbestyrelsen. Hvorfor valgte du at gå ind i bestyrelsen?

— Ganske enkelt fordi jeg synes, det er sjovt. Jeg gik ind i bestyrelsesarbejdet i 2010, fordi jeg havde en ide om, at bestyrelsen trængte til et frisk pust. Jeg er den yngste i bestyrelsen, og selv om jeg ikke længere er den eneste kvinde, er jeg stadig den eneste med børn, og derfor mener jeg, at jeg kan bidrage med noget, som de andre bestyrelsesmedlemmer måske glemmer at fokusere på. Hele grundideen bag det at bo i et alment boligbyggeri er jo fællesskabet, altså at det er beboerne, der former det sted, de bor. Jeg er opflasket med demokratitanken gennem mine forældre og bedste-forældre, og derfor syntes jeg, at det måtte være sjovt at være med i bestyrelsen. Vi lever i et multietnisk samfund, og det skal vi kunne finde ud af at bevæge os i – sådan er det bare. Det er min grundholdning, at vi alle sammen skal være her, og at vi alle sammen skal respektere hinanden. Jeg tror ikke, at fællesskabstanken er så vigtig i dag, men jeg synes, at den er vigtig.

Hvad har I fået sat i værk?

— Vi er en engageret afdelingsbestyrelse, der gør meget for at få beboerne til at være med til arrangementer. Inden for de seneste år har vi blandt andet arrangeret en række udflugter. Vi begyndte med én tur om året, og så voksede det, så i år har vi været af sted tre gange. Vi har blandt andet været på Sporvejsmuseet Skjoldenæsholm og Frilandsmuseet. Der har også været en børnetur til Legoland, hvor vi var 100 mennesker af sted. Så har der været en voksentur til et kloster i Skåne, og for nylig har vi været på en juleindkøbstur i Sverige. Vi er bevidste om at dele turene op i voksen- og børneture, fordi der jo ikke er den samme tålmodighed blandt børn og voksne, nogle vælger turene fra, hvis der er for mange små børn med.

Her i år satte vi desuden et nyt projekt i søen, som vi kalder 'Hold Bellahøj fri for affald'. Vi har lavet nogle konkurrencer, hvor børnene skal konkurrere om, hvem der kan samle mest affald, og så kan de vinde et gavekort til legetøj. Næste år kunne det være sjovt at udvide det til et arrangement, hvor vi både samler skrald ind og samtidig får vækket interessen for at sortere affaldet rigtigt. Vi har

jo fået containere til plastik, metal, elektronik og papir, og da det som regel er børnene, der bliver sendt ned med affaldet, ligger der en opgave i at lære dem, hvordan man sorterer affald, og hvordan man i det hele taget gør, når man bor et sted som Bellahøj, så de måske kan bringe den viden med hjem. Vi forsøger at få bredt ideen ud til de andre boligselskaber i bebyggelsen, og AAB synes, at det er en god ide, så jeg satser på, at de også gerne vil være med i ordningen.

Bor der mange børn i fsb's afdeling?

— Ja, det synes jeg, at der gør, og der er børn af mange forskellige nationaliteter, men knap så mange etnisk danske børn. Der er faktisk stor tilslutning til de forskellige sociale arrangementer, og børnene er rigtig gode til at deltage, og derfor forsøger vi at lægge aktiviteterne på tidspunkter, som ikke ramler ind i forskellige religioners helligdage, som eksempelvis ramadanen. Hvis man ikke må spise i løbet af dagen, så begrænser det jo aktiviteterne lidt.

Jeg ved, at der er et samarbejde på tværs af afdelingerne om udearealerne. Hvordan fungerer det?

— Ja, der eksisterer en gammel servitut om, at udearealerne skal være fælles, og derfor vi har gartnere ansat, som holder områderne i en ensartet pæn stand og sørger for, at det er de samme fliser, der lægges, når nogle af de gamle fliser skal skiftes. Hensigten er at bevare udearealerne i den ånd, der blev fastlagt i tidernes morgen. Derudover skal vi jo blive enige om, hvor der skal laves nye legepladser, og her kan der godt opstå strid om, hvad der er dit og mit. På den ene side skal udearealerne være fælles, men vi har jo også hver vores matrikel, og der opstår nemt en følelse af ejerskab til de enkelte blokkes nærområder. Det er nok ikke så mærkeligt, fordi her mod nord handler vi jo på Frederikssundsvej og mod syd handler de på Godthåbsvej, ligesom børnene fra det nordlige område går på Bellahøj Skole, mens børnene i det sydlige område går på Rødkilde Skole. Der er ikke et naturligt flow gennem hele området, og der skal ligesom være en anledning til at komme i de andre områder.

I står over for at skulle i gang med helhedsplanen, men hvad er der hidtil gjort for at holde bebyggelsen ved lige?

— Vi fik lavet badeværelser i 2009-2010 og boede her samtidig med, at arbejdet stod på. Der var opstillet skurvogne med bade-faciliteter uden for opgangene, og så havde vi en lokumsspand i lejligheden, som blev tømt nogle gange i løbet af ugen. Samtidig blev faldstammerne skiftet i køkkenerne, og håndværkerne begyndte selvfølgelig at pille det hele fra hinanden tirsdagen før påske, så vi var afskåret fra at bruge køkkenerne i tre uger. Som en lille anekdote er jeg også nødt til at fortælle, at vi det sidste års tid har haft tre køkkenbrande i denne her blok, en på 6. og en på 7. – og så her hos mig selv. De to andre fik nye køkkener, men da mine egne børn kom til at brænde køkkenet af, fik jeg bare malet mit køkken, og så måtte jeg jo sige til mine børn, at de ikke havde gjort det godt nok. De havde ellers gjort deres bedste ved at sætte olie over i en gryde og så glemme alt om den. Heldigvis havde de åbenbart hørt efter, for de vidste da, at man ikke må hælde vand i brændende olie, men i stedet bare slukke og lægge låg på. Og de havde slukket branden, inden brandvæsenet kom. Jeg har hele tiden sagt for sjov: »Jeg vil også have et nyt køkken, og det kan jeg

kun få, hvis jeg sætter ild til det«. Men man skal vist passe på med, hvad man ønsker sig.

Jeg ved godt, at der er nogle som mener, at vi skal bevare de oprindelige køkkener med snoretræk og lodder og trisser, men jeg synes jo også, at det er vigtigt at kunne arbejde i køkkenet. Jeg er helt med på, at vi skal bevare kvaliteterne, men vi skal jo også sørge for, at boligerne er tidssvarende, for ellers får vi ikke lejet dem ud.

Hvilke ideer arbejder afdelingsbestyrelsen ellers med?

— Vi tumler med en ide, som vi forsøger at få sat i søen. I kollektiv-huset er der udelukkende små lejligheder, som er svære at leje ud, fordi der ikke rigtig er noget køkken. Vi har derfor tænkt på, om man kunne ommærke dem til ungdomsboliger, for så var det måske lettere at få dem lejet ud. Det ville betyde, at vi ville få nogle andre typer beboere ind i afdelingen, nogle unge mennesker under uddannelse. Og måske bliver de så glade for Bellahøj, at de får lyst til at blive boede og flytte til en større lejlighed, når de er færdige med at studere. Det kunne være en alternativ måde at ændre beboersammensætningen. Samtidig kunne vi også lære nogle unge mennesker om vigtigheden af beboerdemokrati og måske lokke dem til at gå ind i bestyrelsesarbejdet. Det kan nemlig være svært at få de unge og beboere med anden etnisk baggrund til at gå ind i bestyrelsesarbejdet. Når det er sagt, så har vi netop fået en suppleant med anden etnisk baggrund i bestyrelsen, og han har en masse gode ideer. Han er ikke bange for at tage fat i de unge mennesker, og han er en god mand at have med. Det duer jo ikke, hvis vi er en afdelingsbestyrelse, der ikke kan finde ud af at tænke alle beboere ind i arrangementer og planer.

Lizzie og Svend Møller flyttede ind på Bellahøj i 1957 sammen med deres søn. Han er selv blevet boende på Bellahøj hele sit voksne liv.

— Svend: Vi flyttede selvfølgelig hertil, fordi vi manglede plads. Vi var blevet gift i 1954 og fik barn i 1956, mens vi boede i en etværelses lejlighed, som ganske vist var splinterny med spisekøkken og badeværelse og en have foran. Derefter fik vi en såkaldt to-værelses med påklædningsværelse, hvor vi boede i fem år, og så flyttede vi over i denne lejlighed i 1962. På papiret har vi tre værelser, det vil sige soveværelse, spisestue og opholdsstue, men ligesom 80 procent af dem, der bor i en lejlighed af denne type, har vi sat en skillevæg op i spisestuen, så der kunne blive et ekstra værelse. Nu er det der, jeg har min kommandocentral med computeren.

— Lizzie: Ved at sætte skillevæggen op, fik vi et børneværelse til vores søn, der var fem-seks år, da vi flyttede ind. Vi havde jo selv kun fået et barn, men han havde en masse venner, og inden vi så os om, var der jo fem-seks-syv unger, der løb ud og ind hele tiden. Derfor flyttede vi vores to senge ind i det lille kammer, og han fik soveværelset, og så var vi fri for at have den trafik af unger gennem stuen. Nu er han så i mellemtiden blevet 58, så nu leger han ikke så meget mere. Det sjove er, at vores søn er blevet her på Bellahøj og er aldrig flyttet væk herfra. Han boede først i to lejligheder sammen med os, og så i flere forskellige lejligheder efter at han flyttede hjemmefra. Han begyndte i en etværelses i vores opgang, da han var færdig med skolen, og det var jo smart, for så var han lidt tæt på. Jeg kan ikke huske, om han spiste her hver dag – men det gjorde han nok. Da han blev gift, og de fik en søn, fik de en stor lejlighed på 106 kvadratmeter. I dag bor han alene i nummer 24.

— Svend: Der er nu også en anden grund til, at vi bor her. Jeg var ansat i Handelsbanken hele mit arbejdsliv og arbejdede som kontorchef lige under direktøren i en filial, der lå i Det Petersenske Jomfrukloster på Amager Torv 29, vis-a-vis Helligaandskirken. Som bankmand kunne jeg jo så let som at knipse med fingrene have lånt penge til at købe et hus, men jeg havde en kollega, som sagde: »Svend Møller kan ikke slå en pind i en lort uden at ødelægge begge dele«. Og det er rigtigt, jeg har ikke været en håndens mand, og når man ikke er det, skal man fandeme ikke have et hus, for det bliver et mareridt, når tagrenden går i stykker, og hækken skal klippes. Jeg ville gerne bo et sted, hvor tingene blev ordnet, når de gik i stykker – og det er grunden til, at vi bor her endnu. Vi har haft venner, der havde hus og have og sommerhus, og de har altid haft travlt med at passe det hele. Vi har til gengæld altid været rimeligt godt kørende med bil og har kunnet tage ud i det blå. Når vi spurgte vores venner, om de havde set noget nyt, så lød svaret altid: »Vi har ikke rigtig tid, for vi skal jo passe haven« ... Vi har derimod haft friheden til at gøre, hvad vi ville.

Hvordan var de første år i bebyggelsen?

— Svend: De fleste i København snakkede jo dengang om Bellahøjhusene – man kaldte det for Havregrynskvarteret af flere årsager, dels fordi det lignede havregrynsæsker, der var sat på højkant, og dels fordi folk kun havde råd til at spise havregrød, når de boede her. Det passede nu ikke helt, men vi skulle da passe på

pengene dengang. Den første lejlighed kostede lige i underkanten af 300 kroner om måneden, og dengang tjente jeg 1.000 kroner om måneden og skulle altså betale en tredjedel i husleje – det var meget. Mine forældre troede til at begynde med, at de 300 kroner var i kvartalet. Byggeriet var næsten kun halvfærdigt, da vi flyttede ind i den første lejlighed. Alligevel kørte turistbusserne rundt for at vise turisterne Københavns nye boligkvarter, som også tiltrak en masse kendte folk på Bellahøj.

— Lizzie: Bent Fabricius-Bjerre havde en lejlighed oppe på 12. sal i denne ejendom, og i perioder havde han fem-seks mennesker boende ad gangen – det var nærmest et hotel, han drev deroppe. Ved du, hvad der lå i hans soveværelse? Der lå en masse madrasser, så når der kom mange gæster på én gang, så kunne de overnatte. Efter sigende boede Siw Malmkvist og Nina & Frederik af og til deroppe. Andre steder i bebyggelsen boede Knud Lundberg og Preben Neergaard – de skulle jo alle sammen bo i de fine lejligheder på Bellahøj, fordi det var så smart.

— Svend: Jeg kan huske en historie fra de første år, vi boede her. Vi skulle på påskeferie til Sønderjylland, hvor jeg stammer fra. Vi kørte med toget, for det var før den tid, hvor vi fik bil, og så siger vores dreng, det lille københavnerbarn, mens han kigger ud ad vinduet: »Se, der løber heste på græsplænen«. Han vidste ikke, at det hed marken, og så tilføjede han: »– det må man ikke på Bellahøj«. Vi havde nemlig en skrap varmemester, og når folk løb på græsplænen, så råbte han efter dem og skældte ud.

Jeg har også en anden sjov historie. Der boede en familie i nummer 17, og de købte engang for hundrede år siden en meget fornem engelsk bil. Herren i huset var meget glad for den bil og kørte den i garage hver dag. En morgen kommer han ned og lukker garagen op, og så er bilen væk. Det var på den tid, da Radio Mercur sendte, så han efterlyste bilen i Radio Mercur og ledte efter den alle steder – men den var væk. Så gik der tre uger, og så kom varmemesteren – han havde en tør humor – hen og spurgte: »Har du ikke mistet din bil?«. Jo, det måtte han jo indrømme. »Du har jo kørt den ind i en forkert garage«. Der ligger 80 garager dernede, og de mennesker, som ejede garagen, havde været på ferie. Efter tre uger kommer de hjem og finder en splinterny bil i deres garage. Det bedste er, at historien lige har gentaget sig for ganske nylig. En dame havde købt sig en ældre Opel, og så kommer hun en dag og fortæller mig, at hendes bil er blevet stjålet. Jeg tænkte slet ikke på den gamle historie, men så viser det sig, at hun havde lavet det samme nummer og havde parkeret sin bil i den forkerte garage. Der står godt nok tal på dørene, men de ligner jo hinanden alle sammen. Før i tiden havde de fire forskellige farver – netop så man skulle kunne kende dem fra hinanden, men det har de ikke mere.

Er der sammenhold mellem naboerne?

— Svend: Vi har jo ‘kun’ boet her i cirka 50 år, men vi kommer hinanden ved. Vi kender hinanden og holder øje med hinanden, og hvis der er gået lidt tid, uden at vi har set noget til en beboer, så spørger vi rundt i ejendommen, om der er nogen, der har set vedkommende. Indimellem føler jeg, at Bellahøj er en lille provinsby, hvor alle kender hinanden. Vores underbo er 93 – jeg er kun 91, og Lizzie er 89 – så en gang imellem går jeg ned og ringer på hos hende, og når hun lukker hun op, siger jeg: »Jeg skal bare lige sige bøh til dig og se, om du er i live«. Så griner hun – det giver tryghed, specielt for de enlige.

— Lizzie: Vores underbo kan bare ringe til os, hvis hun skal have købt noget ind, for vi kører til købmanden næsten hver dag.

Vi klarer os selv, men har dog en vinduespudser. Faktisk havde jeg hjælp til at gøre rent en gang om ugen, da vi var unge mennesker – nu har jeg jo min mand til at hjælpe mig.

Har du været engageret i afdelingsbestyrelsen?

— Svend: Jeg var medlem af afdelingsbestyrelsen her i KAB/SAB gennem 15 år, og jeg må sige, at arbejdet i bestyrelsen var lettere dengang, end det er i dag, vi havde ikke så mange problemer dengang. Det, der særligt interesserede mig, var regnskabet – qua mit job i banken – og når vi fik budgetterne for det kommende år, så gik jeg gerne ind i KAB og snakkede dem igennem, så der var styr på den del af festen. Vi gik altid derind med det formål at få budgetterne arbejdet ned. Hvis vi kunne spare en halv million kroner, så var det jo en tusse per lejlighed, for der er cirka 500 lejligheder i vores afdeling – så synes vi, at vi havde gjort det godt.

Når vi taler om de store planer for renoveringen af Bellahøj, så kan jeg sige det sådan: Jeg ønsker ikke nogen renovering – og ved du hvorfor? Jeg bryder mig ikke om at skulle tænke på, at vi skal bo på en byggeplads de sidste år, vi har tilbage. Vi har oplevet en renovering i 1990’erne, og da fandt man ud af, at facaderne i netop denne ejendom sikres med nogle beslag. Da de skiftede vinduerne og lavede facadeafstøtningen, satte de en midlertidig væg op tværs gennem stuen, for ellers ville huset skvatte sammen. Vi havde også fået installeret nogle særlige varmeapparater, fordi det eksisterende varmeapparat jo var taget ned, så længe de arbejdede – og det var selvfølgelig om vinteren. Nu taler man om at stille toiletbygninger udenfor, mens arbejdet foregår – så skal jeg altså møde alle mine damebekendtskaber i toiletkøen – nej, det orker jeg ikke.

Og så må jeg sige her til slut – selv efter 50 år synes jeg, at Bellahøj er en meget flot bebyggelse i et smukt landskab.

Bakken, bjerget og højen

Bellahøjbebyggelsen fanget
en sen aften i 1950'erne.

Gud, konge og ...

De tre højdepunkter, der omgiver København, er bebygget af henholdsvis kirken, kongehuset og de almene boligorganisationer for gud, konge og ... folket.

Omkring 1700 opførte Frederik 4. med Ernst Brandenburger som arkitekt Frederiksberg Slot på toppen af Valby Bakke, der ligger 31 meter over havet. Og fra den bare én meter højere Bispebjerg Bakke længere mod nordøst rejste Grundtvigs Kirke sig i årene fra 1921-1940. P.V. Jensen Klint var arkitekt.

Bellahøjbebyggelsen er med sine 37 meter over havet den højest placerede bebyggelse i København, og den repræsenterer det 20. århundrede med en arkitektonisk figur, der er grundlæggende forskellig fra Frederiksberg Slots og Grundtvigs Kirkes monumentalitet. Bellahøj går i højden og indtager samtidig hele grunden med en seriel opstilling af punkthuse i et værk, der omfatter såvel arkitektur som byplan og landskab.

Symbolikken er til at få øje på, for mens både kongehus og kirke gennem det 20. århundrede langsomt mistede indflydelse og direkte betydning i samfundet, fik den almene boligbevægelse på sin side en stigende betydning gennem århundredet som en af de væsentligste grundpiller i udviklingen af den danske velfærdsstat.

At bo alment

Det 20. århundredes Danmark er velfærdens århundrede, hvor idealet var at skabe bedre vilkår for alle. Boligbyggeri og byplanlægning blev redskaber i den sociale kamp for at skaffe almindelige mennesker ordentlige boliger med mere lys og luft, og i de bestræbelser fik det almene boligbyggeri særstatus. Siden de første almene boliger blev bygget i begyndelsen af det 20. århundrede i København, har sektoren været en central aktør i udformningen af landets boligpolitik, og boligselskaberne har via sine byggeaktiviteter løst en lang række problemer, som ingen andre kunne løse.¹ Det har haft afgørende indflydelse, for eksempel i perioder med boligmangel. Ved århundredets slutning husede de almen-nyttige boliger en femtedel af den danske befolkning.

Danmarks flere end 550.000 almene boliger er opført som enten lejligheder, rækkehuse eller parcelhuse, og de ligger spredt ud over hele landet, såvel i storbyerne som i provins- og landsbyer. De almene boligbebyggelser dækker typisk tre boligtyper – familieboliger, ældreboliger og ungdomsboliger – og det betyder, at de i dag rummer mange forskellige slags mennesker i alle aldre og med stor spændvidde både socialt og økonomisk.

En af de helt afgørende forskelle på at bo til leje i en almen boligforening og hos en privat udlejer er det omfattende beboerdemokrati – den medindflydelse, man har som beboer. Gennem mere end 100 år er det lykkedes boligorganisationerne med politisk støtte at opbygge et boligsystem, der baserer sig på retten til selvbestemmelse over egne boligforhold. Beboerne har flertal i boligorganisationernes bestyrelser og på de øvrige beboerdemokratiske niveauer. Der findes ingen andre steder på kloden, hvor beboere involveres på samme måde og samtidig har reel beslutningsret.

Alle, der bor i en almen bolig, kan tage del i den demokratiske organisation, som styrer boligafdelingen, og herigennem få indflydelse på de beslutninger, der bliver taget på fællesmøder, hvor flertallet bestemmer.² Alle beboere har de samme demokratiske rettigheder, men det er meget forskelligt, hvor meget og hvordan den enkelte bruger sin indflydelse. Nogle gør intet, nogle går

Bellahøj en vinter-aften i 2015.

ind i bestyrelsen i en boligafdeling eller i en boligorganisation, andre bidrager med frivillig arbejdskraft i nærområdet. Fælles for aktiviteterne er ønsket om at gøre boligområderne til bedre steder at leve for én selv og for ens naboer.³ På den måde kan man i fællesskab med andre skabe det lokale bomiljø, man er en del af i sin hverdag.

Et andet karakteristisk træk ved den almene boligbevægelse er, at man fra begyndelsen lagde vægt på kvalitet i den arkitektoniske udformning af boligbebyggelserne. Sektoren demonstrerede på den måde, hvordan god arkitektur kan bruges som løftestang, når der skal tages socialt ansvar. Landets bedste arkitekter blev hyret til at tage sig af opgaverne, og det er et dansk særkende, at dem, man i dag ville kalde 'stjernearkitekter', ikke var for fine til at påtage sig opgaver inden for det almene boligbyggeri. Tværtimod så de det som et væsentligt samfundsansvar, og der udviklede sig tætte og længerevarende samarbejder mellem de almennyttige boligforeninger og arkitekterne om at udforme gode boliger til alle. Dette unikke samarbejde er en væsentlig årsag til den generelt høje standard af boligbyggeriet i Danmark.

Modernisme

Danske arkitekter var i høj grad inspireret af de internationale ideer og strømninger i arkitekturen i første halvdel af det 20. århundrede. Det kommer til udtryk i Bellahøjbebyggelsen, som er et eksemplarisk byggeri, der på mange måder kan ses som en inkarnation af Le Corbusiers modernistiske vision for moderne boligbyggeri og byplanlægning: Højhuse med boliger til almindelige mennesker, udført i en industriel, rationel produktion og placeret i grønne områder med lys og luft. I et andet perspektiv kan byggeriet anskues som en antitese til Le Corbusiers læresætning: »Boligen skal være en bomaskine«. Bellahøjs arkitektur er nemlig menneskelig i sin tilgang, og derfor har bebyggelsen ikke mødt den samme kritik som andre byggerier under Le Corbusier-paradigmet.

At Bellahøj vurderes positivt i forhold til andet modernistisk byggeri, skyldes blandt andet lokaliseringen og den suveræne beher-skelse af det landskab, bebyggelsen er placeret i. De høje bygninger forstærker virkningen af den højtplacerede grund og skaber en relation til landskabet. Man forstår umiddelbart, *hvorfor* der bygges i højden på netop dette sted. Tilgangen er stedsspecifik, hvilket ellers ikke nødvendigvis er karakteristisk for byggerier, som er tegnet efter modernistiske idealer.

Bygningerne er fæstnet til stedet i varierede landskabelige rum, der løser de forskellige funktioner, som bebyggelsen kræver. Landskabsbearbejdningen er så kunstnerisk overlegen, at man stadig kan aflæse stedets oprindelige topografi, hvilket skaber forbindelse mellem natur og bebyggelse. Netop forholdet til naturen, som den skandinaviske modernisme er kendt for i omverdenen, bliver særlig tydelig på Bellahøj, og det er altid – uanset årstiden – en oplevelse at indtage naturen ved at gå tur i Bellahøjs landskab.

En anden væsentlig årsag til Bellahøjs høje standard er den funktionelle tradition i Danmark, som blev defineret af Kay Fisker, der var professor på Kunstakademiets Arkitektskole. Som leder af skolens boligklasse fik han meget stor betydning for uddannelsen af flere generationers arkitekter, og Fiskers indflydelse, også på de arkitekter, der tegnede Bellahøj, er uomtvistelig. Påvirkningen fra den funktionelle tradition gjorde, at man på Bellahøj var mindre maskinel i sin tilgang og mere bevidst om de menneskelige, psykologiske og sociologiske dimensioner i boligbyggeriet, end den rendyrkede modernisme foreskrev. Le Corbusiers ideer blev blødt op af den funktionelle tradition med dens respekt for det gode håndværk og interesse for detaljerne.

Det er bemærkelsesværdigt at se, hvordan man kæmpede med at indføre modernismens idealer i Danmark uden helt at være industrielt gearret til det. I Bellavista-bebyggelsen fra 1934 ønskede Arne Jacobsen med vold og magt at leve op til den internationale modernisme, og han måtte derfor camouflere sit murstensbyggeri, så det lignede hvid beton i en higen efter den fuldkomne hvide stil. På Bellahøj var idealet at løse efterkrigstidens boligmangel ved at følge den internationale modernismes ideer om en industriel, rationel byggeproces med betonelementer, som kunne monteres i højt tempo af ufaglært arbejdskraft. Men heller ikke dét lykkedes. For selv om betonen nu var et almindeligt byggemateriale, viste det sig, at den ufaglærte arbejdskraft ikke kunne håndtere byggeteknikken, som i stedet blev udført af faglærte arbejdere med gedigen håndværksmæssig kunnen. Det resulterede i en høj kvalitet, der fornemmes overalt i byggeriet – såvel i helheden som detaljen.

Men måske er det netop denne inkonsekvens mellem ideal og udførelse, der gør Bellahøj og Bellavista så tiltalende? Begge er bygget i årtier, hvor traditionen og håndværket på hver sin måde stadig var højst nærværende. Og de er tegnet i en overgangsperiode, hvor funktionalismen endnu ikke var degenereret til en rigid totalopfyldelse af sine egne idealer. De to bebyggelser er en nordisk form for funktionalisme, som til en vis grad står i modsætning til Le Corbusiers ideer, både fordi traditionen stadig er nærværende, og fordi de er humane i hele deres holdning og udførelse. Bellavista og Bellahøj er lysende eksempler på, at funktionalismen i Skandinavien tog et menneskeligt udgangspunkt for sine arkitektoniske bestræbelser. Og byggerierne ... de blev simpelthen rare at bo i.

Skyskraberne på Bellahøj – nationens stolthed

I *Politikens* anmeldelse af den store bygge- og boligudstilling, der blev afholdt under opførelsen af Bellahøj i 1953, lød overskriften: »Bellahøj – nationens stolthed«. Overskriften summerer kort og præcist den stolthed, som nationen reelt følte over, hvad der var opnået. Bellahøj var den fysiske manifestation af, hvordan Danmark over få årtier havde forbedret levevilkårene markant for mange mennesker.

I dag har vi en af verdens højeste boligstandarder, og er et af de lande, der har flest boligkvadratmeter til rådighed per indbygger. Men i dag styres boligmarkedet i langt højere grad af markedskræfterne, og privatisering er blevet mantraet – også politisk set. I forhold til velfærdsstaten er de almene boliger derfor fortsat en væsentlig spiller som modvægt til det kommercielle boligmarked, og de er med til at sikre, at vores byer fortsat har plads til alle samfundsgrupper. Samtidig lever beboerdemokratiet i den almennyttige bevægelse i bedste velgående, og i en tid, hvor individualismen ellers dominerer samfundet, er der i de almennyttige boligforeninger et væsentligt tilbud om et større fællesskab på tværs af alders- og indkomstskel.

Mens Frederiksberg Slot på Valby Bakke og Grundtvigs Kirke på Bispebjerg står som repræsentanter for andre epoker, så rejser Bellahøjbebyggelsen sig fra byens højeste punkt som symbol på den danske velfærdsstat i det 20. århundrede. Bellahøj repræsenterer en guldalder i dansk boligbyggeri, hvor boligmassen blev reformeret i en kvalitet, som også internationalt er noget af det bedste, der er skabt. Bellahøj er et forbillede for, hvor godt det kan gøres, når samfundet samler sig i en fælles ambition om at ville noget med arkitekturen.

Appendiks

Samfundsudvikling og boligforhold | 13-48

1.

Tobias Faber: *Rum, form og funktion* (1962), p. 71.
2.

Le Corbusier: *Vers une architecture*, éd. G. Crès (1924), p. 16.
3.

Carsten Thau og Kjeld Vindum: *Arne Jacobsen* (1998), p. 216.
4.

Brønshøj-Husum Avis, 21.01.1954.
5.

Brønshøj-Husum Avis, 22.04.1954.

Bellahøj – historien | 49-104

1.

Olaf Lind og Jonas Møller: *Folkebolig, boligfolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie* (1994), p. 45.
2.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Magistratens 2. afdeling, 31. august 1931.
3.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 24. marts 1933.
4.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 24. marts 1933.
5.

Brev til Overborgmesteren fra Københavns Magistrats 4. afdeling, 1. november 1938.
6.

Kenn Schoop: *At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994* (1994), p. 29.
7.

Brev til Ejendomsdirektoratet, Raadhuset fra Foreningen Socialt Boligbyggeri, 17. november 1934, p. 1.
8.

Brev til Ejendomsdirektoratet, Raadhuset fra Foreningen Socialt Boligbyggeri, 17. november 1934, p. 3.
9.

Olaf Lind og Jonas Møller: *Folkebolig, boligfolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie* (1994), p. 92-93, og Kenn Schoop: *At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994* (1994), p. 27-28.
10.

Protokol med referater fra bestyrelsens arbejde 1934 og 1935, Ole Buhl (red.): *Socialt Boligbyggeri. Udsnit af 15 Aars Boligbyggeri* (1941), p. 8, og Kenn Schoop: *At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994* (1994), p. 31.
11.

Brev til Ejendomsdirektoratet, Raadhuset fra Foreningen Socialt Boligbyggeri, 17. november 1934, p. 1.
12.

Ole Buhl (red.): *Socialt Boligbyggeri. Udsnit af 15 Aars Boligbyggeri* (1941), p. 16-17.
13.

Jette Lokvig: 'Visioner og virkelighed' i: *Architectura 12* (1990), p. 95-125.
14.

Kenn Schoop: *At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994* (1994), p. 62.
15.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Knud Bjerregaard, Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 30. november 1934.
16.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Knud Bjerregaard, Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 30. november 1934.
17.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar 1936, p. 5.
18.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar 1936, p. 4-5.
19.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar 1936, p. 1-2.
20.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar 1936, p. 3.
21.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar 1936, p. 6-7.
22.

Arkitektens Dagbog: 'Skyskrabere eller Haveboliger', *Arkitekten*, 1936, p. 40, og 'Skyskrabere eller Haveboliger. Et Indlæg' af Vagn Kaastrup, *Arkitekten*, 1936, p. 44.
23.

Vagn Kaastrup: 'Skyskraber eller Rækkehus', *Politiken*, 14. februar 1936, og replik under samme titel af Knud Bjerregaard, 25. februar 1936.
24.

Kronik af Anker Kirkeby, *Politiken*, 14. december 1936, og 'Høj eller lav Bebyggelse', *Boligen*, 1938, p. 45.
25.

Arkitektens Dagbog: 'Høj Bebyggelse paa Bellahøj's Arealer?', *Arkitekten*, 1935, p. 184.
26.

Asger Jorn var en markant kritiker af Le Corbusier: 'Menneskeboliger eller Tankekonstruktioner i Jernbeton', *Arkitekten*, nr. 16-17, 1947, p. 61-68. Ole Buhl var fortaler for det høje hus: 'Status over Etagehuset, mens det endnu er i Støbeskeen', *Arkitekten, Ugehæfte*, 1948, p. 2-8. F.C. Lund blandede sig også i debatten: 'Bolighøjhuse', *Arkitekten*, 1951, p. 157-161.
27.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 10. august 1938 og 18. oktober 1938.
28.

Brev til stadsarkitekten og stadsingeniøren fra Københavns Magistrat, Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 4. august 1941.
29.

Brev til stadsarkitekten og stadsingeniøren fra Københavns Magistrat, Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 4. august 1941.
30.

Notat til Magistratens 4. afdeling fra Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 23. oktober 1943.
31.

Program for en offentlig konkurrence om en Bebyggelsesplan for Arealer vest for Bellahøjvej, Utterslev i København (1943).
32.

Program for en offentlig konkurrence om en Bebyggelsesplan for Arealer vest for Bellahøjvej, Utterslev i København (1943).
33.

Program for en offentlig konkurrence om en Bebyggelsesplan for Arealer vest for Bellahøjvej, Utterslev i København (1943).
34.

Program for en offentlig konkurrence om en Bebyggelsesplan for Arealer vest for Bellahøjvej, Utterslev i København (1943).
35.

Dommerkomiteens kendelse i den i Henhold til Københavns Kommunalbestyrelses Vedtagelse af 30. september 1943 udskrevne Offentlig konkurrence om skitseforslag til en bebyggelsesplan for kommunens arealer vest for Bellahøjvej nord og syd for Bellahøjparken, 27. november 1944.
36.

Brev til Magistratens 4. afdeling fra Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 5. december 1944.
37.

Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon om Tage Nielsen og Mogens Irming: www.kulturarv.dk
38.

William J.R. Curtis: *Modern Architecture Since 1900* (1996), p. 163-182, Tobias Faber: *Rum, form og funktion* (1962), p. 88-97, og Kenneth Frampton: *Modern Architecture. A Critical History* (1992), p. 149-160 og 178-185.

39. Sys Hartmann og Villads Villadsen: <i>Danmarks arkitektur. Byens huse, byens plan</i> (1979), p. 182.	53. Dispositionsplansforslag af Mogens Irming og Tage Nielsen, marts 1947, p. 5.	67. Beretning fra teknikerudvalget, 1947-1949, p. 4.
40. Nils-Ole Lund: <i>Nordisk arkitektur</i> (2008), p. 245-246.	54. 'Boligbebyggelse paa Bellahøj af Mogens Irming og Tage Nielsen', <i>Arkitekten</i> , 1947, p. 35-36.	68. 'Bellahøjbebyggelsen. Redegørelse fra teknikerudvalget: Bebyggelsesplaner og hustyper'. Særtryk af <i>Arkitekten, Ugehæfte</i> (1951), p. 3.
41. Vinderforslaget findes i Københavns Stadsarkiv.	55. Referat af ordinær generalforsamling i AKB, afholdt 30. januar 1946. Findes i KAB's arkiv.	69. Brev til Stadsarkitektens Direktorat fra Edvard Heiberg og Karl Larsen, 11. maj 1950, og brev til Stadsarkitektens Direktorat fra Dan Fink, 3. maj 1950.
42. Svenn Eske Kristensen: 'Konkurrence om bebyggelse på Bellahøj', <i>Arkitekten</i> , 1944, p. 16.	56. Brev til Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme fra KAB, 4. januar 1947.	70. Redegørelse til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. maj 1950, p. 1-4.
43. <i>Kristeligt Dagblad</i> , 28. november 1944.	57. Gøsta Knudsen og Jørgen Nue Møller: <i>Mellem borgerskab og boligfolk. Historien om KAB 1920-2006</i> (2008), p. 60-67.	71. Redegørelse til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. maj 1950, p. 5-6.
44. <i>Berlingske Tidende</i> , 29. november 1944.	58. Jette Lokvig: 'Visioner og virkelighed' i: <i>Architectura</i> 12 (1990), p. 116-117.	72. Internt dokument til Hr. Borgmester Julius Hansen fra F.C. Lund, 5. januar 1950, brev fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme til stadsarkitekten, 20. januar 1950, materiale til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat Overborgmesteren, 31. januar 1950, og brev til Stadsarkitekten fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme, 13. maj 1950.
45. <i>Social-Demokraten</i> , 28. november 1944.	59. Kenn Schoop: <i>At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994</i> (1994), p. 70.	73. Referat fra møde 6. oktober 1948 til Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme, 11. oktober 1948.
46. Brev til Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 21. maj 1946, og Dispositionsplansforslag af Mogens Irming og Tage Nielsen, marts 1947.	60. Jette Lokvig: 'Visioner og virkelighed' i: <i>Architectura</i> 12 (1990), p. 122.	74. Redegørelse til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. maj 1950, p. 5, 'Bellahøjbebyggelsen. Redegørelse fra teknikerudvalget. Bebyggelsesplaner og hustyper', Særtryk af <i>Arkitekten, Ugehæfte</i> (1951), p. 3-5, og 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, <i>Studie</i> , nr. 15, 1955, p. 1-4.
47. Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat, 2. december 1946.	61. Brev fra Svenn Eske Kristensen til Edvard Heiberg, 21. juni 1947. Findes i Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.	75. Brev til Stadens Faste Ejendomme fra Knud Bjerregaard, 8. maj 1952.
48. Sven Markelius tegnede som en af de første svenske arkitekter et kollektivhus i 1935. Huset på John Ericssonsgatan i Stockholm regnes i dag for at være et af hans hovedværker.	62. 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, <i>Studie</i> , nr. 15, 1955, p. 179-184.	
49. Brev til Hr. Stadsplanedirektør Sven Markelius, Stadshuset, Stockholm, fra Stadsingeniørens Direktorat, 5. december 1946.	63. Redegørelse til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. maj 1950, p. 3-4.	
50. Dispositionsplansforslag af Mogens Irming og Tage Nielsen, marts 1947.	64. Referat af bestyrelsesmøde, afholdt 27. maj 1947. Findes i fsb's arkiv.	
51. 'Bellahøjbebyggelsen. Redegørelse fra teknikerudvalget. Bebyggelsesplaner og hustyper', Særtryk af <i>Arkitekten, Ugehæfte</i> (1951), p. 4.	65. 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, <i>Studie</i> , nr. 15, 1955, p. 3.	
52. Dispositionsplansforslag af Mogens Irming og Tage Nielsen, marts 1947, p. 5.	66. Beretning fra teknikerudvalget, 1947-1949, p. 1-4.	

Håndholdt industrialisering – opførelsen | 105-146

1. Beretning om teknikerudvalgets arbejde fra 26. juni 1947 til 10. februar 1949, p. 1-9.	7. Københavns Kommunes Rådgivende Ingeniørkontor 9, <i>Beretning til Stadsarkitektens Direktorat</i> , marts 1956.	17. A.K. Krog, <i>Ydervægskonstruktionen i Bellahøjhusene</i> , indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.
2. Beretning om teknikerudvalgets arbejde fra 26. juni 1947 til 10. februar 1949, p. 1-9.	8. Beretning om teknikerudvalgets arbejde fra 26. juni 1947 til 10. februar 1949, p. 1-9.	18. Erik Nygaard, <i>Tag over hovedet</i> (1984).
3. Rapport til teknikerudvalget fra Underudvalget om Konstruktioner om Undersøgelse af Økonomi m.m. ved forskellige Konstruktioner for Højhusbyggeri, 10. december 1947, p. 1-6.	9. <i>Politiken</i> , 13.01.1949.	19. A.K. Krog, <i>Ydervægskonstruktionen i Bellahøjhusene</i> , indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.
4. Rapport til teknikerudvalget fra Underudvalget vedr. Konstruktioner om Undersøgelse vedr. Facadematerialer og Facadebehandling, maj 1948, p. 1-21.	10. Københavns Kommunes Rådgivende Ingeniørkontor 9, <i>Beretning til Stadsarkitektens Direktorat</i> , marts 1956.	20. Erik Hartoft-Nielsen, <i>Rapport om Bellahøjbyggeriets konstruktioner</i> . Indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.
5. A/S Dominia Ingeniøraftdelingen, <i>Rapport vedrørende forsøgshuset for Bellahøj – Punkthusbebyggelsen</i> , 1953. Indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.	11. Erik Hartoft-Nielsen, <i>Rapport om Bellahøjbyggeriets konstruktioner</i> . Indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.	21. <i>Politiken</i> , 18.04.1953.
6. Erik Hartoft-Nielsen, <i>Rapport om Bellahøjbyggeriets konstruktioner</i> . Indgår i 'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955.	12. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 13.06.1952.	22. Fsb afdelingsbestyrelse i 1-35 Bellahøj, <i>Bellahøjhusene – 60 år på toppen af København</i> , 2013.
	13. Københavns Stadsarkiv, <i>Referat af møde i teknikerudvalget</i> , 23. september 1952.	23. <i>Ekstra Bladet</i> , 21.08.1954.
	14. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 27.06.1952.	24. <i>Boligen</i> , 23. årgang, hæfte 2, 1955.
	15. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 26.09.1952.	25. <i>Politiken</i> , 28.10.1952.
	16. Minerva Film for Christiani & Nielsen: 'Bellahøj højhuse', 1954.	

Landskabet og arkitekturen | 147-250

1. Steen Eiler Rasmussen, <i>København</i> , 1969, p. 38. Professor Ole Thomassen gjorde sine studerende opmærksom på disse højdepunkter i en forelæsning på Kunstakademiets Arkitektskole i 1980'erne.	12. Interview med C.Th. Sørensens datter Sonja Poll, 19.01.2015 v. Birgitte Kleis og Mogens Andreassen Morgen.	21. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 12.11.1953.
2. www.dn.dk	13. Genforeningspladsens arkitekter: Therkel Højle, Niels Rosenkjær, Henning Hansen, Louis Hygom, M.J. Kelde og Einar Ambt.	22. Bellahøj, Arbejdernes Andels-Boligforening, afdeling 40. Arbejdernes Andels-Boligforening, AAB, København, 1957.
3. Kell Elgstrøm, Lise Palm og Lise Kongsgaard, <i>Bybilleder. Mellem by og forstad</i> (1993), p. 20.	14. Sven-Ingvar Andersson og Steen Høyer: <i>C.Th. Sørensen – en havekunstner</i> (1993), p. 97.	23. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 25.07.1952.
4. www.dn.dk	15. Thors Brudefærd, Amfiteatret.dk	24. <i>Billed-Bladet</i> , 17.03.1953.
5. Fortalt af professor Steen Høyer.	16. www.facebook.com/PaaBellahoej	25. <i>Arkitekten</i> , jule- og nytårshæfte, 1953, p. 422.
6. Sven-Ingvar Andersson og Steen Høyer: <i>C.Th. Sørensen – en havekunstner</i> (1993), p. 23.	17. Tegningen findes i Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.	26. <i>Politiken</i> , 19.03.1953.
7. Interview med C.Th. Sørensens datter Sonja Poll, 19.01.2015 v. Birgitte Kleis og Mogens Andreassen Morgen.	18. Tegnestuepartnerskabet varede fra 1950-1953.	27. Fsb's arkiv, 21.11.1953.
8. Brevet findes i Stadsarkivet for København.	19. »Projekteringen kom i øvrigt til foruden de spørgsmål, der var holdt åbne i dispositionsplanen, at omfatte en vis omarbejdelse af denne, f. eks. kan nævnes, at de gennemførte forhold med hensyn til vejføring og garagesystem (underjordiske anlæg med græs ført hen over) er foreslået af havearkitekten som ændringer til dispositionsplanen«. 'Bellahøjhusbyggeri' – Statens Byggeforskningsinstitut, Studie, nr. 15, 1955, p. 3.	28. Filmdatabasen, Det Danske Filminstitut.
10. C.Th. Sørensen: <i>Haver. Tanker og arbejder</i> (1975), p. 100.	20. <i>Brønshøj-Husum Avis</i> , 05.11.1953.	29. <i>Arkitekten</i> : Ugehæfte, nr. 40, 1953, p. 314.
11. C.Th. Sørensen: <i>Haver. Tanker og arbejder</i> (1975), p. 142.		30. <i>Politiken</i> , 10.09.1953.
		31. www.fsb.dk
		32. www.kunstnerkollektivet-vontrapp.dk
		33. www.chgp.dk

Projektkonkurrencen | 251-272

1. Projektkonkurrence 'Bellahøj – et ikon i København'. Program, 2014.	3. Projektkonkurrence 'Bellahøj – et ikon i København'. Dommerbetænkning, 2014.
2. Bellahøj genfortælles. Projektkonkurrence 'Bellahøj – et ikon i København', april 2014.	4. Samtale med Tove Würgler Jordt, 12.12.2014.

Bakken, bjerget og højen | 273-280

1. Olaf Lind og Jonas Møller: <i>Folkebolig, boligfolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie</i> (1994), p. 13.	
2. Rogaczewska, Natalia Anna, Rikke Lønne og Kristoffer Friis Sørensen: <i>At huse alle/ How to House</i> , p. 8.	
3. Rogaczewska, Natalia Anna, Rikke Lønne og Kristoffer Friis Sørensen: <i>At huse alle/ How to House</i> , p. 72.	

Enkelte af fotografierne i udgivelsen er gengivet med hjemmel i aftale-licensbestemmelsen i ophavsretslovens § 24 a. Rettighedshavere skal henvende sig til Copydan Billeder, Bryggervangen 8, 2100 København Ø eller på billeder@copydan.dk for udbetaling af vederlag.

	4	Johan Henrik Piepgrass
	6	Svenn Eske Kristensen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	9, 10-11	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	14ø	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	14n	Brabrand-Årslev Lokalhistoriske Arkiv
	16ø	Stadsingeniørens fotosamling/Københavns Stadsarkivs Fotografiske Atelier
	19h	Framegrab fra <i>Bellahøj Højhuse</i> , produceret af Minerva Film for Christiani & Nielsen, 1954©Mikael Windelin
	19v	Statens Byggeforskningsinstitut, <i>SBI-anvisning</i> , nr. 31, 1956. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	21ø	Hugo E. Madsen/Det Lokalhistoriske Arkiv i Herning
	21n	Hans Kristensen©1969
	23ø, 23n	M.C. von Haven/DAB Bolig Fotoarkiv
	26	Ukendt
	27	Jens-Kristian Søgaard/Boligforeningen 3B Høje Gladsaxe
	29	Helga C. Theilgaard
	31	Strüwing Reklamefoto/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	32, 36	Helga C. Theilgaard
	41-47, 50ø	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	50n, 52	Københavns Stadsarkiv
	53	fsb's arkiv. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	55	Københavns Stadsarkiv
	56n, 56ø, 57	fsb's arkiv. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	59	Polfoto
	60	Københavns Stadsarkiv
	62	Ukendt. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	66-67	Mogens Irming & Tage Nielsen/Københavns Stadsarkiv
	68	fsb's arkiv. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	70-71	Mogens Irming & Tage Nielsen/Københavns Stadsarkiv
	73	Jørn Utzon og Tobias Faber/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
75ø, 75n, 76, 77n, 77m, 77ø, 78, 79	75ø, 75n, 76, 77n, 77m, 77ø, 78, 79	Mogens Irming & Tage Nielsen/Københavns Stadsarkiv
	84	Mogens Irming & Tage Nielsen samt C.Th. Sørensen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	85	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	86	Svenn Eske Kristensen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	87	Københavns Stadsarkiv
	88, 92	Helga C. Theilgaard
	96-103	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
106, 110, 112, 114, 116	106, 110, 112, 114, 116	TechMedia A/S. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	116n	KAB's arkiv
	117ø	TechMedia A/S. Affotograferet af Hans Ole Madsen
117n, 118ø, 119n, 121, 122, 123, 125, 128ø, 128n	117n, 118ø, 119n, 121, 122, 123, 125, 128ø, 128n	Framegrab fra <i>Bellahøj Højhuse</i> , produceret af Minerva Film for Christiani & Nielsen, 1954©Mikael Windelin
	120	TechMedia A/S. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	129	Bo Bojesen/I2u
	130, 136	Helga C. Theilgaard
	140-145	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
148ø, 148n	148ø, 148n	Fotograf ukendt, venligst udlånt af Lars Cramer-Petersen
	150	Samuel von Pufendorf, Københavns Museum, gengivet fra <i>Frederiksberg gennem 300 år. 1651-1951</i> , s. 43
	152	Svend Jonassen/copydanbilleder.dk. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	154	Willy F. Hansen/copydanbilleder.dk. Affotograferet af Hans Ole Madsen
	155	Jonals CO/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	156	Fotograf ukendt, venligst udlånt af Lars Cramer-Petersen
	157	Johan Henrik Piepgrass
158, 160-161	158, 160-161	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	162	Københavns Stadsarkiv
	163	Carsten Hansen/fsb
164, 165, 167, 168, 170	164, 165, 167, 168, 170	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	172ø	Jannie Rosenberg Bendsen
	172n	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
	174	Dan Fink/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	175	Dominia, KAB's arkiv
	176	Svenn Eske Kristensen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
	177	Dominia, KAB's arkiv
	178	Edvard Heiberg & Karl Larsen, fsb
	179	Dominia, KAB's arkiv

181, 182, 183, 184, 186	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
188-189	Birthe Melchiors/Scanpix
190	Arkitektens Forlag
191, 192, 193	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
194	Harald Petersen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
195	Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
196, 197, 198, 200, 201	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
202	<i>Det var paa Rundetaarn</i> 1955©Nordisk Film A/S. Fotograf ukendt/DFI/Billed- & Plakatarkivet
204	Københavns Stadsarkiv
206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
214	Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
216-217	Mogens von Haven/Copydanbilleder.dk/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
229, 230, 231	Svenn Eske Kristensen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
232-233	Edvard Heiberg & Karl Larsen/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
234-235	KAB's arkiv
236-237	Dan Fink, AAB's arkiv
238ø	KAB's arkiv
238n, 239	Ole Buhl & Harald Petersen, fsb's arkiv
240	Gengivet med tilladelse fra CHGP
241	Carsten Andersen, fsb
242, 246	Helga C. Theilgaard
252, 254, 255, 256	Laura Stamer, STAMERS KONTOR
258	Polfoto
263	Bo Bojesen/I2u
264, 268	Helga C. Theilgaard
274	Jonals CO/Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger
276, 279	Laura Stamer, STAMERS KONTOR

Bøger
Andersen, Hans Skifter & Hans Kristensen: *Befolkningens boligønsker*. Center for Bolig og Velfærd, Realdania Forskning, 2009.
Andersson, Sven-Ingvar & Steen Høyer: *C.Th. Sørensen – en havekunstner*. Arkitektens Forlag, 1993.
Buhl, Ole (red.): *Socialt Boligbyggeri. Udsnit af 15 Aars Boligbyggeri*. Foreningen Socialt Boligbyggeri, 1941.
Curtis, William J.R.: *Modern Architecture Since 1900*, 3. ed. Phaidon, 1996.
Elgstøm, Kell, Lise Palm & Lise Kongsgaard: *Bybilleder. Mellem by og forstad*, 1993.
Faber, Tobias: *Rum, form og funktion*. Berlingske Leksikon Bibliotek, 1962.
Frampton, Kenneth: *Modern Architecture. A Critical History*, 3. ed. Thames & Hudson, 1992.
Gaardmand, Arne: *Dansk byplanlægning 1938-1992*. Arkitektens Forlag, 1993.
Hartmann, Sys & Villads Villadsen: *Danmarks arkitektur. Byens huse, byens plan*. Gyldendal, 1979.
Hermann, Elisabeth: *50'er boligen. En eksempelsamling*. BSA 15. Kunstakademiets Arkitektskole.
Knudsen, Gæsta & Jørgen Nue Møller: *Mellem borgerskab og boligfolk. Historien om KAB 1920-2006*. KAB København, 2008.
Kristensen, Hans: *Kristensens bolighistorie. Fire generationers boliger 1910-2010*. Bolius, 2012.
Lind, Olaf & Jonas Møller: *Folkebolig, boligfolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie*. Boligselskabernes Landsforening, 1994.
Lund, Nils-Ole: *Nordisk arkitektur*, 3. udg. Arkitektens Forlag, 2008.
Nygaard, Erik: *Tag over hovedet*. Arkitektens Forlag, 1984.
Rasmussen, Steen Eiler: *København*, Gad, 1994.
Rogaczewska, Natalia Anna, Rikke Lønne & Kristoffer Friis Sørensen: *At huse alle/ How to House*. BL – Danmarks Almene Boliger, 2014.
Schoop, Kenn: *At bygge boliger. FSBs historie 1933-1994*. Foreningen Socialt Boligbyggeri, 1994.
Sørensen, C.Th.: *Haver. Tanker og arbejder*. Christian Ejlers' Forlag, 1975.
Thau, Carsten & Kjeld Vindum: *Arne Jacobsen*. Arkitektens Forlag, 1998.
Vorre, Birgit: *Boligen i det 20. århundrede. Indretning og brug*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2008.

	Københavns Stadsarkiv (efter årstal)
1931	Brev til Magistratens 4. afdeling fra Magistratens 2. afdeling, 31. august.
1933	Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniøren og Stadsarkitekten, 24. marts.
1934	Brev til Ejendomsdirektoratet, Raadhuset fra Foreningen Socialt Boligbyggeri, 17. november. Brev til Magistratens 4. afdeling fra Knud Bjerregaard, Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 30. november.
1935	Brev til Magistratens 4. afdeling fra Magistratens 2. afdeling, 12. marts.
1936	Notat til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 21. februar.
1938	Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 10. august. Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat og Stadsarkitektens Direktorat, 18. oktober. Brev til Overborgmesteren fra Magistratens 4. afdeling, 1. november.
1941	Brev til Stadsarkitekten og Stadsingeniøren fra Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 4. august.
1943	Notat til Magistratens 4. afdeling fra Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 23. oktober. Program for en offentlig konkurrence om en Bebyggelsesplan for Arealer vest for Bellahøjvej, Upperslev i København.
1944	Dommerkomiteens kendelse i den i Henhold til Københavns Kommunalbestyrelses Vedtagelse af 30. september 1943 udskrevne Offentlig konkurrence om skitseforslag til en bebyggelsesplan for kommunens arealer vest for Bellahøjvej nord og syd for Bellahøjparken, 27. november. Brev til Magistratens 4. afdeling fra Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme, 5. december.
1945	Brev til Overborgmesterens Afdeling fra Magistratens 4. afdeling, 13. november.
1946	Brev til Borgerrepræsentationen fra Knud Bjerregaard, 21. maj. Brev til Magistratens 4. afdeling fra Stadsingeniørens Direktorat, 2. december. Brev til Hr. Stadsplanedirektør Sven Markelius, Stadshuset, Stockholm fra Stadsingeniørens Direktorat, 5. december.
1947	Brev til Direktoratet for Stadens Faste Ejendomme fra KAB, 4. januar. Forslag til Dispositionsplan for Bellahøjbebyggelsen marts 1947 af Mogens Irming og Tage Nielsen. Brev til Stadsarkitekten fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme, 7. oktober.
1948	Referater fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme fra møde den 6. oktober og den 11. oktober.
1950	Brev til borgmester Julius Hansen fra Stadsarkitekt F.C. Lund, 5. januar. Brev til Stadsarkitekten fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme, 20. januar. Materiale til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. januar. Brev til Stadsarkitektens Direktorat fra Dan Fink, 3. maj. Brev til Stadsarkitektens Direktorat fra Edvard Heiberg og Karl Larsen, 11. maj.

	Brev til Stadsarkitekten fra Direktoratet for Københavns Kommunes Beboelsesejendomme, 13. maj.
	Redegørelse til Borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat. Overborgmesteren, 31. maj.
1952	Brev til Stadens Faste Ejendomme fra Knud Bjerregaard, 8. maj. Referat af møde i teknikerudvalget, 23. september.
1956	Beretning til Stadsarkitektens Direktorat fra Københavns Kommunes Rådgivende Ingeniørkontor, 9. marts.

Artikler

Anonym forfatter: *Arkitekten*, jule- og nytårshæfte, 1953, p. 422.
Bie, Curt: 'Brandsikring', særtryk af *Arkitekten*, *Ugehæfte*, nr. 21, 1954.
Bjerregaard, Knud: 'Skyskraber eller Rækkehus' i *Politiken*, 25. februar 1936.
Buhl, Ole: 'Status over Etagehuset, mens det endnu er i Støbeskeen' i *Arkitekten*, 1948, p. 2-8.
Irming, Mogens & Tage Nielsen: 'Boligbebyggelse paa Bellahøj' i *Arkitekten*, 1947, p. 35-36.
Jorn, Asger: 'Menneskeboliger eller Tankekonstruktioner i Jernbeton' i *Arkitekten*, 1947, p. 61-68.
Kirkeby, Anker: Kronik i *Politiken*, 14. december, 1936.
Kristensen, Svenn Eske: 'Konkurrence om Bebyggelse paa Bellahøj' i *Arkitekten*, 1944, p. 16.
Kaastrup, Vagn: 'Skyskrabere eller Haveboliger. Et Indlæg' i *Arkitekten*, 1936, p. 44.
Kaastrup, Vagn: 'Skyskraber eller Rækkehus' i *Politiken*, 14. februar 1936.
Lokvig, Jette: 'Visioner og virkelighed' i *Architectura* 12, 1990, p. 95-125.
Lund, F.C.: 'Bolighøjhuse' i *Arkitekten*, 1951, p. 157-161.
Maxild, Helge: 'Nye huse – nye hjem' i *Arkitekten*, 1953, p. 314.
Redaktion: 'Arkitektens Dagbog: Høj Bebyggelse paa Bellahøj's Arealer?' i *Arkitekten*, 1935, p. 184.
Redaktion: 'Arkitektens Dagbog: Skyskrabere eller Haveboliger' i *Arkitekten*, 1936, p. 40.
Teknikerudvalget: 'Bellahøjbebyggelsen. Redegørelse fra teknikerudvalget. Bebyggelsesplaner og hustyper'. Særtryk af *Arkitekten*, *Ugehæfte*, 1951.

Web

Weilbach. *Dansk Kunstnerleksikon* om Tage Nielsen og Mogens Irming, www.kulturarv.dk/kid/
Danmarks Naturfredningsforening, www.dn.dk
www.aab.dk
www.facebook.com/PaaBellahoej
www.fsb.dk
www.kunstnerkollektivet-vontrapp.dk
www.chgp.dk

KAB's arkiv (herunder SAB's og AKB's arkiver)

Referater fra ordinære generalforsamlinger.
Afdelingens jubilæumsskrifter.

Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger

Brev fra Svenn Eske Kristensen til Edvard Heiberg, 21. juni 1947.

Fsb's arkiv

Beretning om teknikerudvalgets arbejde fra 26. juni 1947 til 10. februar 1949.
Bestyrelsens mødeprotokoller.
Diverse breve fra lejere/beboere.
Jubilæumsskrifter.
Rapport til teknikerudvalget fra Underudvalget om Konstruktioner om Undersøgelse af Økonomi m.m. ved forskellige Konstruktioner for Højhusbyggeri.
Rasmus Nielsens udkast til tale, sandsynligvis 1952.

Film

Minerva Film for Christiani & Nielsen, 'Bellahøj højhuse', 1954 i Filmdatabasen, Det Danske Filminstitut.

Andet

65 år i tal. Danmark siden 2. Verdenskrig, Danmarks Statistik, 2014.
Bellahøj, Arbejdernes Andels-Boligforening, afdeling 40. Arbejdernes Andels-Boligforening, AAB, 1957.
'Bellahøjhusbyggeri', Statens Byggeforskningsinstitut, *Studie*, nr. 15, 1955.
Interview med C.Th. Sørensens datter Sonja Poll 19.01.2015 v. Birgitte Kleis og Mogens Andreassen Morgen.
Projektkonkurrence 'Bellahøj – et ikon i København'. Program, 2014.
Projektkonkurrence 'Bellahøj – et ikon i København'. Dommerbetænkning, 2014.
Samtale med Tove Würgler Jordt, 12.12.2014.
SBI-Anvisning, nr. 31: 'Møbleringsplaner', SBI, 1956.

291

Forfattere & tak

Jannie Rosenberg Bendsen (f. 1976)

Konsulent i Kulturstyrelsen og ekstern lektor på DIS – *Study abroad in Scandinavia*. Cand.mag. i moderne kultur og kulturformidling med speciale om Steen Eiler Rasmussen og ph.d. med en afhandling om dansk arkitektur fra Institut for Kunst- og Kulturvidenskab ved Københavns Universitet. Har tidligere været ansat på Dansk Arkitektur Center, skrevet artikler og bøger samt kurateret udstillinger om dansk arkitektur, herunder almene boliger, med fokus på det 20. og 21. århundrede.

Birgitte Kleis (f. 1963)

Arkitekturformidler med eget firma, arkitekturformidling.dk. Uddannet arkitekt fra Hanne Kjærholms afdeling på Kunstakademiets Arkitektskole. Har tidligere blandt andet været chefredaktør på fagmagasinet *Arkitekten* og skrevet en lang række artikler og bøger om energirigtig arkitektur og om bevarelse og fornyelse af bygningskulturen.

Mogens Andreassen Morgen (f. 1959)

Professor ved Arkitektskolen Aarhus inden for fagområdet transformation af arki-tektonisk kulturarv, medlem af Det Særlige Bygningssyn og medlem af fagmagasinet *Arkitektens* redaktionsudvalg. Uddannet arkitekt fra Mogens Breyens afdeling på Kunstakademiets Arkitektskole. Har tidligere været ansat en årrække som kontor-chef i Kulturstyrelsen med ansvar for bygningsfredningsområdet i Danmark og gennemgangen af landets fredede bygninger 2010-2015. Var inden da partner hos Korshagen Arkitekter.

Forfattere og redaktion

retter en varm tak til:

Organisations- og afdelingsbestyrelser i AAB, AKB, fsb og SAB | Hans Kristensen | Pernille Egelund Johansen, KAB | Gert Panton, AAB | Michael Guldborg Graae, fsb | Claus Olsen, fsb | Rolf Andersson, KAB | Jan Søndergaard, KHR Arkitekter | Sonja Poll | Steen Høyer, Kunstakademiets Arkitektskole | Lisbeth Richter Larsen, Det Danske Filminstitut | Helge Baun Sørensen | Lars Cramer Petersen | Hejdi Gregersen, KAB | Regnar M. Nielsen, BL – Danmarks Almene Boliger | Pia Rost Rasmussen | Sanne Bartkowiak | Medarbejderne ved Samlingen af Arkitekturtegninger, Danmarks Kunstbibliotek | Anne-Marie Frederiksen | Jørn Kaas, fsb | Gerda Bilde; Mette Simonsen Nielsen | Camilla Bøyuus Mølgaard | Thor Nielsen | Ulla Nielsen | Pelle Jarmer | Samir Al-Sobehi | Kollektivet v. Niels, Laurits, Emma, Shaun og Mikkel | Ann Petersen | Lizzie Møller | Svend Møller | Beboerne på Bellahøj

A

AAB (Arbejdernes Boligforening) 18, 30, 33, 63, 80, 82, 85 f., 180, 185, 191, 200, 253
AKB (Arbejdernes Kooperative Byggeforening) 18, 80 ff., 86, 118, 121 ff., 173, 180, 185, 209, 253
Almen bolig 275 f.
Almennyttig boligforening 16
Al-Sobehi, Samir 131
Altan 55, 74, 108, 124, 185, 191, 197, 205, 207 f., 211, 215
Altan-karnap 74, 180, 211 ff., 215, 221 ff.
Andersson, Rolf 259
Arbejdernes Boligforening (AAB) 18, 30, 33, 63, 80, 82, 85 f., 180, 185, 191, 200, 253
Arbejdernes Kooperative Byggeforening (AKB) 18, 80 ff., 86, 118, 121 ff., 173, 180, 185, 209, 253
Arkitektkonkurrence 62 ff., 69, 71, 72, 153, 253 ff.

B

Badeværelse 180
Bagmur 117, 124
Baumann, Povl 57, 153
Beboerdemokrati 275, 278
Bebyggelsesplan, Bellahøjs 51 ff., 54 ff., 58, 60, 66, 69, 72, 75, 156
Bebyggelsesplaner, 1960'ernes 25, 27
Befolkningstal 15
Bellahøj Nord 200, 209, 227
Bellahøj Skole 51, 55, 58, 119
Bellahøj Svømmestadion 192
Bellahøj Syd 168, 209, 222 ff., 262
Bellahøjflise 165
Bellahøjgård 50 ff., 55, 63, 156
Bellahøjvej 51, 55, 60, 192
Bellavista 29 f., 277
Belægning 164 f.
Bentsen, Ivar 56, 81
Beplantning 163, 215
Betonelement 108 f., 120, 277
Bevaringsværdi 253, 257, 260
Bilde, Gerda 89
Birch og Krogboe 82
Bispebjerg 275, 278
Bispeparken 53
Bjerregaard, Knud 58, 61, 64, 82
BL (Danmarks Almene Boliger) 19
Blidah Park, Hellerup 57 f.
Bojesen, Bo 129, 263
Boligblok 74
Boligforening 205
Boligform 16, 20, 22
Boligmangel 17, 275
Boligministeriet 17, 115, 124
Boligpolitik 16 ff.
Boligselskab 80 f., 166, 185, 275
Brandenburger, Ernst 275
Brandsikring 107, 126, 173
Brems, P.O. 64
Bronzealderhøj 149 f., 209
Buhl, Ole 55 f., 61, 65, 81 f., 120, 124, 198
Butikstovr 30, 63, 83, 86, 192, 194 f., 224
Bygge- og Boligudstilling (1953) 214, 217, 278
Byggelov af 1939, Københavns 54, 60 f.
Byggemetode 127
Byggestøttelov 17
Byggeteknik 61, 69, 107 f., 111 ff., 117, 120 ff., 127, 196 f., 277
Bygherre 82 ff., 166
Bygnings- og Landskabskultur, Landsforeningen for 7, 253
Bygningsdetaljer 140 ff.

Bygningskrop 40, 74, 117, 166, 172, 196, 211, 221 f.
Bygningsreglement 59

C

Carlsro, Rødovre 24
Carlstad 150
Christiani og Nielsen 82, 122
Cité de la Murette, La 68
Copenhagen Historic Grand Prix 240

D
DAB (Dansk Almennyttigt Boligselskab) 18
Damtoften 57
Danmarks Almene Boliger (BL) 19
Dansk Almennyttigt Boligselskab (DAB) 18
Dansk Byplanlaboratorium 25
Degnemosen 51, 55 f., 59, 64, 69, 149, 168, 209, 226 f.
Dispositionsplan 72, 74 ff., 82 f., 162
Dominia 81 f., 218 ff.
Dommerkomité, Arkitektkonkurrencens 64, 257
Dreyer, Thorvald 64

E

Ejerbolig 22
Elevator 172, 209, 213
Erik Møller Arkitekter 255
Etageadskillelse 113, 126, 221

F

Faber, Tobias 65, 73
Facade 96, 108 f., 112 f., 121, 201, 205
Facadeflise 116, 121, 124 f.
FDB Møbler 214
Fingerplan 25 f.
Fink, Dan 56, 81 ff., 173, 180, 187, 200 f., 265
Fisker, Kay 30, 277
Flise 96, 205, 211, 213, 215, 221, 224
Flise, Bellahøj- 165
FO (Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber) 18 f.
Foreningen Socialt Boligbyggeri (fsb) 53 f.
Forskalling 109, 114 ff., 121
Forstøbningslag 122
Forsøgsbyggeri, Herlev 111, 113, 121
Frederik 4. 275
Frederiksberg Slot 275, 278
Frederiksen, Anne-Marie 33
Frederikssundsvej 51, 55, 83, 192, 224
Fredning 156, 253
Fremtidens Hus 29
Friluftsbad 58 f.
Friluftsteater 83, 121, 153, 157 ff.
Fsb (Foreningen Socialt Boligbyggeri) 53 f., 59, 62 f., 65, 80 ff., 118, 151, 196, 205, 207, 240, 253
Fugning 124
Funktionalisme 24, 27, 29, 277
Funktionelle tradition, den 30, 277
Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (FDB) 20
Fællesorganisationen af almennyttige danske Boligselskaber (FO) 18 f.
Fællesvaskeri 86

G

Garageanlæg 83, 86, 202, 204
Generalplanskitse for København (Fingerplan) 25
Genforeningspladsen 51, 156 f., 218
GHB Landskabsarkitekter 255
Glasmellebygning 40, 166, 172 f., 192, 196, 209, 213, 221, 223 ff.

Glideforskalling 114, 117, 121
Golden Days Festival 240
Gravhøj 149 f., 209
Grundtvigs Kirke 275, 278
Græsplæne, funktionen af 163
Grødslet 33, 263

H

Havearkitekt (landskabsarkitekt) 82, 151 ff.
Havekunst 151
Heiberg, Edvard 29, 56, 81 ff., 120, 202, 205, 207
Helhedsplan 253
Henning Larsen Architects 255
Hvass, Thyge 157
Hvidkildevej 64, 218
Høje Gladsaxe 27, 180
Høje Søborg 24

I

Industrialisering 17, 19, 211
Industrisamfund 15
Irrming og Nielsen 51, 65 ff., 75 ff., 83, 108
Irrming, Mogens 51, 64 ff., 120
Isolering 111, 257, 261 f.

J

Jacobsen, Arne 29, 277
Jarmer, Pelle 137
Jensen og Schumacher 82
Jensen, Emanuel 82
Jensen-Klint, P.V., 275, 278
Jernbetonskelet 20, 108, 196
Juhl, Finn 214, 217

K

KAB (Københavns Almindelige Boligselskab) 73, 80 f., 111, 115, 127, 153, 166
Kallton-hus 82, 120, 192, 198, 201, 257
Kanslergadeforliget 15 f., 53 f.
Karnap 205, 211
Karré 57
Klatreforskalling 117
Klimaskærm 111, 255
Klinkerbeton 117
Klint, Esben 73
Klintegaarden, Aarhus 24
Kollektivbebyggelse 23 f., 30
Kollektivet v. Niels, Laurits, Emma, Shaun og Mikkel 247
Kollektivhus, fsb's 30, 72, 74, 192, 198 f., 205, 263
Kolonihave 148, 153
Konkurrencebetingelser 64 f.
Konkurrenceforslag 69 ff.
Konstruktionsmetode 108 f., 111, 113
Kooperative Arkitekter 53, 56 ff., 61, 73, 81, 198, 200, 202
Kornerup og Winkel 82
Kornerup, E. 82
Kristensen, Svenn Eske 64, 69, 81 f., 173, 180, 185, 187, 209 ff., 215, 259
Kulturstyrelsen 7, 253
Kælder 202
Københavns Almindelige Boligselskab (KAB) 80 f., 111, 115, 127, 153, 166
Københavns Kommune 51 ff., 58 f., 253
Køkken 20, 22, 173, 179 ff., 191, 199
Kaas, Jørn 37
Kaastrup, Vagn 56, 61

L

La Ville Radieuse 28
Landbrugsudstilling (1938) 62, 151, 157
Landsbyggefonden 253

Landsforeningen for Bygnings- og Landskabs-
kultur 7, 253
Landskab, Bellahøjs 149, 151, 156
Landskabsarkitekt (havearkitekt) 82, 151 ff.
Landskabsarkitektur 151 ff.
Larsen, Karl, 56, 81 f., 110, 202, 205, 207
Le Corbusier 27 ff., 61, 65, 68, 202, 276
Lejelejlighed 22
Lindetræ 157
Luftsluse 106, 173, 213
Lund, F.C., stadsarkitekt 64, 68, 115

M
Malmstrøm, Povl 211
Manniche og Hartmann 82
Mariboe, Moses Levin 149
Mellembygning, glas- 40, 166, 172 f., 192, 196,
209, 213, 221, 223 ff.
Ministerium for boligvæsen og byggeri 17
Modernisme 27, 221, 276 f.
Monolit 163, 166
Montering, byggeteknisk 127
Murværk 120
Mølgaard, Camilla Boyhuus 93
Møller, Lizzie og Svend 269

N
Nielsen, Mette Simonsen 93
Nielsen, Rasmus 53, 58, 81 ff.
Nielsen, Tage 51, 64 ff., 120
Nielsen, Thor og Ulla 243

O
Orbicon 255
Overfladebehandling 109
Overskudsjord 159

P
Parcelhus 22
Parkbebyggelse 51, 54, 72, 149
Petersen, Ann 265
Petersen, Harald 20, 56, 81 f., 198
Pilhøjde 165
Planløsning 173
Poll, Sonja 155
Poppel 157
Projektering 83 ff.
Projektkonkurrence 253 ff.
Præfabrikation 124, 196, 198
Pufendorf, Samuel von 150
Punkthus 27, 55, 59, 69 ff.

R
Rekommanderet 255
Renovering 37, 201, 253
Rumopfattelse 156
Ryparken, Østerbro 57 f.
Rækkehus 61, 75, 69 ff., 85
Rødkildeparken 64

S
SAB (Samvirkende Boligselskaber) 80, 82, 85,
115, 127, 218, 222 ff., 253
SAB I 218
SAB II 218, 222 ff.
Samvirkende Boligselskaber (SAB) 80, 82, 85,
115, 127, 218, 222 ff., 253
SBI (Statens Byggeforskningsinstitut) 17 f.,
22, 124
Schumacher, H. 82
Skeletkonstruktion 69
Skrammellegeplads 153 f.
Skyskraber 61
Slagregnstæthed 124
Stadsarkitekt 51, 53, 58 ff., 72, 82, 120, 151,
218 ff.
Stadsingeniør 51, 53, 62, 72
Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) 17 f.,
22, 124
Statslån 17
Stephensen og Thorball, Arkitekterne 55 ff.,
65, 68
Stephensen, M.P. 53 ff.
Stockholm 65, 68, 72
Stockholmsudstillingen (1930) 29 f., 72
Stok 53, 55
Støbning 111 f., 122
Svenskelejren 150

Særlige Bygningssyn, Det 7, 253
Søndergaard, Jan 247, 259
Sørensen, C.Th. 30, 72, 82 f., 151 ff., 157 ff.,
165, 261

T
Tagterrasse 74
Teknikerudvalget 14 f., 82 f., 107, 120
Terrasse 191
Thomsen, Edvard 65
Thorball, Knud 53 ff.
Tilt-up-metode 111, 114
Tingbjerg 180
Tornow-Siedlung 57
Transparens 40, 222 ff.
Trappe 74, 108, 172 f., 209, 222
Tværvæg 108, 114, 117

U
Uarmeret beton 117
Underudvalget for konstruktioner 108
Utzon, Jørn 65, 73

V-W
Valby Bakke 275, 278
Varmecentral 121, 166
Vejforløb 162 f.
Velfærdssamfund 15, 191, 278
Vinderforslag 66 ff., 69 ff.
Vindfang 173
Winkel, C.T. 82

Y
Ydervæg 108, 113

Bellahøj
Fortællinger om en bebyggelse

Af Jannie Rosenberg Bendsen, Birgitte Kleis og Mogens Andreassen Morgen
med bidrag af Hans Kristensen (side 15-22)
© 2015 Arkitekturformidling.dk, Strandberg Publishing og forfatterne

Forlagsredaktion: Lil Vad-Schou
Korrektur: Peder Norup
Grafisk design: Rasmus Koch Studio
Illustrationer: se side 287-288
Billedbehandling, tryk og indbinding: Narayana Press, Gylling

Udgivet af Strandberg Publishing
1. udgave, 1. oplag
Printed in Denmark 2015
ISBN 978-87-92894-95-3

Arkitekturformidling.dk
Nysøvej 13
2720 Vanløse
www.arkitekturformidling.dk

Strandberg Publishing A/S
Gammel Mønt 14
1117 København K
www.strandbergpublishing.dk

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der
har indgået aftale med Copydan, og kun inden for de i aftalen
nævnte rammer

Udgivet med støtte fra
Dreyers Fond
Realdania
Statens Kunstfond
Arbejdernes Boligforening (AAB)
Arbejdernes Kooperative Byggeforening (AKB)
Foreningen Socialt Boligbyggeri (fsb)
Samvirkende Boligselskaber (SAB)

dreyersfond

STATENS KUNSTFOND

